

Юліанна ВІТИК

**БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
У СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ
ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
ЗА СТВОРЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ
САМОСТІЙНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

Київ

Вадим Карпенко

2015

Українських борців за створення Української Самостійної Соборної Держави польська, німецька та радянська влади називали “бандитами”.

Українці, утворивши у 1929 р. Організацію Українських Націоналістів стали під червоно-чорний прапор. Ці кольори означали символ останнього бою з усіма окупантами української землі.

Українці прагнули стати в один ряд з націями світу, які мають свої держави.

Юліанна Вітик: Боротьба українського народу у складі Української Повстанської Армії за створення незалежної самостійної Української Держави. – К.: Видавець Карпенко В. М., 2015, – 124 с.

© Вітик Ю.І. 2015

Науковий керівник:

Ігор Вітик

Випуск у світ:

Олександра ОНИЩЕНКО

Олексій КАРПЕНКО

ISBN 978-617-7071-39-5

Присв'ячується 73-й річниці створення Української Повстанської Армії

Істина божественна, і проголосили її зовсім не заради держави. Якщо ми не в змозі врятувати Державу, нам залишається тільки докласти всіх зусиль, щоб урятувати істину. Якщо ми збережемо істину, то держава хоч і згине та може відродитися знову. Якщо ж зречемося істини, то держава, навіть коли буде процвітати, врешті згине. Любов до Батьківщини містить більшою мірою вірність істині, ніж вірність державі...

(Утімурі, японський філософ)

Вступ

Мабуть історія жодної країни у світі не фальшувалася та не перекручувалася так, як прадавня історія України.

Поневолювачі українських земель намагалися зробити наш народ покірним виконавцем своїх забаганок, а його багату землю перетворити на джерело власного достатку.

Українці довго жили без своєї держави, але постійно у них було прагнення мати її. Були часи, коли це прагнення ледь жевріло, а були - коли воно спалахувало з небаченою силою так, як це було в роки минулого століття, коли постала легендарна **Українська Повстанська Армія**.

Сьогодні в українській історії важко знайти інше історичне питання, навколо якого було б стільки непримиренності, ніж про роль та значення в історії України Української Повстанської Армії (далі - УПА).

Згідно з Законом України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” вояки УПА що воювали проти фашистсько-німецьких загарбників у 1943-1944 роках визнані на рівні з іншими українськими ветеранами, учасниками бойових дій.

Водночас правовий статус вояків УПА, які воювали з радянським окупаційним режимом у період з 1943 року, і до середини 50-х років залишається невизначеним.

Взагалі невизначеним є правовий статус членів Організації Українських Націоналістів.

На мій погляд, цим категоріям осіб необхідно надати статус, наприклад, **“учасників національно-визвольного руху за незалежність України у середині ХХ століття”**, надавши їм пільги та переваги аналогічні іншим українським ветеранам, які приймали участь у бойових діях.

Національно-визвольна боротьба українського народу у середині минулого століття не тільки стала прикладом безпрецедентного за своєю масовістю, жертовністю і героїзмом пориву нації за незалежність, але й підняла до високих провідницьких вершин цілу когорту борців, мати яких серед своїх громадян вважала б за велику честь будь-яка держава світу. Це зокрема, Євген Коновалець, Роман

Шухевич, Ярослав Стецько, Микола Лебедь, Василь Кук, Кирило Осьмак, Дмитро Клячківський, Олена Теліга, Яків Бусел та тисячі інших.

Через сувору підпільну конспірацію імена ці десятиліттями були невідомі широкому загалові. Компартійна пропаганда, якщо й допускала “витік” інформації про українських націоналістів, то лише вкрай негативної, як про “зрадників і ворогів українського народу”.

Командуванням УПА були видані відповідні керівні директиви українським військовим підрозділам, якими зобов'язувалось документувати та описувати їх бойові дії проти окупантів українських земель. Однак, багато документів про дії УПА у воєнній хуртовині та після неї пропало, багато акцій взагалі залишилось поза реєстром.

Тема дослідження діяльності УПА особливо була популярною у 90 – ті роки минулого століття.

Не втратила ця тема актуальності й для нашого покоління, оскільки без ґрунтовного та об'єктивного розуміння історії нашого народу, його минулого, неможливо зрозуміти суті сучасного розвитку подій, а звідси, чого ми прагнемо у майбутньому.

Новизна роботи полягає у дослідженні нових сторінок діяльності УПА, які вченими-істориками ще не досліджувались, або таких, що досліджені недостатньо повно.

Теоретичне і практичне значення роботи полягає у тому, що її матеріали можуть бути використані у навчальному процесі учнів шкіл та гімназій, студентів вищих навчальних закладів. Окремі витяги з роботи можуть бути використані вченими-істориками в процесі подальшого дослідження ними українського національно-визвольного руху у період Другої світової війни та після неї. Ознайомитись з роботою буде також корисним громадянам України, які хочуть знати об'єктивну історію українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. та історію своєї Батьківщини загалом.

З повагою до читача

1. Передумови національно-визвольної боротьби Українського народу за створення Української Самостійної Соборної Держави у середині ХХ ст.

Збройна боротьба Українського народу за державність у 1917-1923 рр. не увінчалася бажаним успіхом. У нерівній боротьбі на декілька фронтів одночасно українська армія, змушена була під тиском переважаючих ворожих сил віддати ворогові українську землю та відступити поза межі України. У зв'язку з цим, центральні та східні українські землі окупувала більшовицька Росія, на яких згодом було утворено Українську Соціалістичну Радянську Республіку, західні українські землі (Галичину, Волинь, Полісся, Перемишльщину, Холмщину і Підляшшя) окупувала Польща, Буковину і Бессарабію захопила Румунія, а Закарпаття приєднала до себе Чехословаччина.

У 1920 р. невелика група українських офіцерів підпільно заснувала у Празі Українську Військову Організацію (далі - УВО), що прагнула продовжити збройну українського народу боротьбу проти польської окупації. Її основу становили ветерани українських визвольних змагань 1917-1920 рр. Очолював УВО полковник Євген Коновалець – галичанин, котрий приймав активну участь у боротьбі за незалежність України.

На першому з'їзді представників українських військових організацій, який відбувся у Празі 31 серпня 1920 р. були ухвалені відповідні постанови, у яких зазначалось, що завдання УВО полягає у побудові Української Самостійної Соборної Держави.

Так був кинутий заклик до активної праці на українських землях.

Одночасно з діяльністю УВО в Західній Україні з'явилося багато молодіжних гуртків, що своєю ідеологічною платформою обрали український націоналізм, родоначальниками якого були М.Міхновський та Д.Донцов (початок ХХ ст.).

У 1929 році після кількох підготовчих конференцій (*перша - у Берліні у 1927 р., на якій було прийнято рішення*

про злиття усіх націоналістичних організацій в одну, обрано провід українських націоналістів під керівництвом полковника Є.Коновальця, що мав діяти як координаційний центр для скликання конгресу українських націоналістів; друга - у Празі у 1928 р., на якій було прийнято рішення про передачу проводів українських націоналістів повноважень представляти всі українські націоналістичні формації як у Краї, так і за кордоном) представники УВО та студентських груп зустрілися у м. Відні й заснували Організацію Українських Націоналістів (далі - ОУН).

Більшу частину організації складала галицька молодь. ОУН перебрала на себе керівництво усіма існуючими в Україні націоналістичними групами.

«Організація українських націоналістів – українська політична організація заснована у 1929 р. за ініціативою Євгена Коновальця. Програмна мета ОУН – створення незалежної Української держави та духовне відродження нації. Від початку організація будувалась на принципах суворої дисципліни, беззаперечного підпорядкування наказам керівництва, безжальної боротьби з ворогами України та ОУН. Головний шлях для досягнення програмної мети – всеукраїнське збройне повстання, а потім національна революція. Після вбивства Євгена Коновальця більшовицьким агентом Павлом Судоплатовим у 1938 р. почалася боротьба між ветеранами організації, які займали керівні посади в Проводі ОУН і здебільшого знаходилися за кордоном і молодією генерацією – активістами національного руху в Західній Україні. У 1940 р. Організація розкололася на два ворожі табори – радикальний, яким керував Степан Бандера, та поміркований, на чолі з Андрієм Мельником. Ці розбіжності мали тактичний характер. Головна мета – незалежність України були спільними».

Головним напрямком діяльності ОУН у той період була пропаганда серед українського населення основної ідеї українських націоналістів – створення Української самостійної держави.

Українські націоналісти вважали, що для створення Української держави необхідна допомога сильного та впливового союзника. Таким союзником не могли бути ані Франція, ані Великобританія як країни колишньої Антанти, що підписали Версальську угоду, яка не передбачала створення незалежної Української держави. А тому вони вважали, що союзником українців може бути лише держава, яка сама постраждала від післявоєнної перебудови світу. Такою державою могла бути лише Німеччина. Відтак, співробітництво УВО і ОУН з офіційними колами Німеччини розпочалося ще в часи Веймарської республіки.

Оунівці зробили ставку на союз з німцями, оскільки прецеденти вже були. Після проголошення українською Центральною Радою IV універсалу, що передбачав повну незалежність України, саме Німеччина першою визнала незалежність України і ввівши свої війська допомогла українському уряду втриматись від наступу більшовиків.

У середині 30-х років ХХ століття Німеччиною захоплювався увесь світ. А. Гітлера у 1938 р. американський журнал «Форбс» визнав людиною року. Гітлер визнав, на відміну від США, Франції, Англії та інших європейських країн Голодомор, що лютував в радянській Україні у 1932-1933 рр. У зв'язку з цим, німецький фюрер дав вказівку, що коли голодуючим німецьким колоніям в Україні надходили продукти, але там є українці, чи інші національності, то допомогу слід надати всім.

Вперше ідею про підтримку Німеччиною прагнень українців щодо створення самостійної української держави у середині 20-х років минулого століття озвучив Альфред Розенберг, член націонал-соціалістичної партії Німеччини з 1921 року, радник А.Гітлера з питань зовнішньої політики: *«...Протягом найближчого часу утворення південної держави самостійної України стане фактом. Такий союз і утворення спільного кордону перетворюється на державну необхідність для майбутньої німецької політики...»*.

Підтримуючи цю ідею А.Гітлер під час виступу у німецькому парламенті незадовго до приходу до влади заявив, що Німеччина не може миритися з підневільним станом *“шляхетної сорокамільйонної української нації, що стогне під ярмом більшовизму. Наша мета полягає у тому, щоб допомогти українському народу визволитись...”*.

На міжнародній економічній конференції у Лондоні у 1934 р. німецька делегація вже відкрито заявила про необхідність створення Великої України під егідою Третього рейху.

Відтак, керівництво ОУН вбачали у Німеччині союзника за допомогою якого вдасться звільнитись з пут більшовизму і утворити Вільну Україну.

На той час ОУН переросла у добре законспіровану організацію, що нараховувала десятки тисяч своїх членів не тільки в Україні, а й по всьому світу.

За дослідженнями українських та західних істориків ОУН мала свої осередки в Північній та Південній Америці, Австралії, майже у кожній європейській країні (тобто, по всьому світу). За оцінками німецьких спецслужб, ОУН у 30-ті роки минулого століття була найвпливовішою, найчисельнішою, найзаконспірованішою та найбільш дієвою підпільною організацією світу. Це можна пояснити тим, що кістяк Організації становили тисячі колишніх загартованих у боях вояків Української Галицької Армії та Армії Української Народної Республіки, інтернованих поляками після підписання радянсько-польської мирної угоди у 1921 р., які у середині 20-х років отримали дозвіл від польської влади виїхати з цієї країни і оселитись у будь-якій іншій країні світу. Батьківщина українців була окупована, а тому вони вирішили виїхати у різні країни світу і продовжити боротьбу аж до повної перемоги української справи.

Досвіду боротьби і гонору в українців вистачало.

Шанс в українців з’явився у жовтні 1938 р, коли було проголошено автономію Карпатської України у складі Чехословаччини. Це мало широкий міжнародний резонанс.

В урядових колах Західноєвропейських країн події на Закарпатті пов'язувались з намірами Берліна приступити до вирішення українського питання в контексті підготовки Гітлера до походу проти СРСР, його розчленування і створення незалежної України. Так, британський прем'єр-міністр Чемберлен у розмові з французьким прем'єром Даладье у листопаді 1938 р. зазначив: *«схоже на те, що у Гітлера є думка про розчленування Радянського Союзу... поки що шляхом розгортання широкомасштабної агітації за незалежну Україну»*.

У грудні 1938 р. англійське посольство у Німеччині інформувало Лондон, що в нацистських колах існує думка про створення в недалекому майбутньому незалежної України під опікою Німеччини.

Можна стверджувати, що восени 1938 р. українське питання стало виграшною картою у політичній грі європейських держав.

У цьому контексті автономія Карпатської України особливо непокоїла польський уряд, який остерігався революціонізуючого впливу на населення Галичини, яке сподівалось на швидке визволення від польського гноблення. У розмові з канцлером Німеччини А.Гітлером, що відбулась 5 січня 1939 р. міністр закордонних справ Польщі Ю.Бек висловив стурбованість тим, що *«Карпатська Україна може одного дня розвинути у вогнище такої тривоги для Польщі, що польський уряд буде примушений взяти до уваги втручання, яке може призвести до подальших комплікацій»*.

Ажіотаж, що виник навколо українського питання, турбував провідників ОУН. Однак, урядові кола нацистської Німеччини грали у свою гру. За їх згодою Карпатська Україна мала бути окупована союзником Німеччини, Угорщиною.

У той час, як у березні 1939 р. тридцять вісім чехословацьких дивізій без бою здалось німцям, п'ять тис. погано озброєних українських загонів під м. Хуст на «Красному полі» дали бій регулярній угорській армії. У цих боях приймали участь українські добровольці з усього

світу, а також члени ОУН. Однак сили були надто нерівними.

У серпні 1939 р. у Римі відбувся Другий великий збір ОУН, який відіграв значну роль у подальшому розвитку політичних та ідейних засад націоналістичного руху. На ньому було прийнято нову Політичну програму і Статут ОУН. Прийняття нових політичних документів ОУН було зумовлено тими важливими змінами, які відбулися на міжнародній арені після проведення Першого збору в 1929 р. та погіршенням становища українського народу, який зазнав насильницької асиміляції та нещадної експлуатації з боку окупантів.

Нова політична програма ОУН у концентрованому вигляді містила все те, що теоретики націоналізму напрацювали впродовж десятиліття. Враховувався також і практичний досвід, набутий ОУН у боротьбі за незалежність України. Основним змістом програми було проголошено боротьбу ОУН за Самостійну Соборну Українську Державу. *«...Саме через державу стає нація повновартісним чинником світової історії, бо тільки державна організація надає нації всі прикмети історичного підмета. Державна форма життя нації найвагомніше підтверджує чинний характер національної ідеї»* – наголошувалося в політичній програмі ОУН.

Провідники ОУН вважали, що об'єднання всіх етнічних українських земель в одній державі є найважливішою запорукою політичного розвитку української нації.

Напередодні Другої світової війни, що розпочалась 1 вересня 1939 р. нападом нацистської Німеччини на Польщу, ОУН в Західній Україні оголосила мобілізацію на два дні раніше, ніж польська адміністрація, що дозволило ОУН зберегти сили і врятувати своїх членів за пролиття української крові за чужі інтереси.

ОУН були створені збройні загони, які вступали в бій з військовими частинами польської армії та поліції, у результаті чого цілі райони були звільнені від поляків вже у середині вересня 1939 р., тобто, ще до приходу частин

Червоної Армії на ці землі, що слід розцінювати одним із етапів українського державотворення.

Після приходу у Західну Україну радянської влади її окремі політичні заходи принесли західним українцям покращання. Так, була здійснена експропріація польських землевласників і обіцяно перерозподілити їхні землі між селянами. Було багато зроблено для українізації та зміцнення системи української освіти. Українська мова стала мовою викладання у перейменованому на честь Івана Франка університеті. Помітно поліпшилось медичне обслуговування населення. Були націоналізовані промислові й торговельні підприємства, що раніше контролювалися маючими класами.

Водночас, радянська влада принесла мешканцям цього регіону не тільки здійснення віковичної мрії, а й трагічні випробування. Вже навесні 1940 р. радянський режим відкинув маску демократичності та розпочав широкомасштабні репресії – як проти українців, так і проти поляків, євреїв, вірменів та представників інших національностей, які проживали у цьому регіоні. Найбільш поширеним і страшним їхнім різновидом стала депортація. Тисячі «уявних ворогів народу» без усякого попередження, суду чи навіть формального звинувачення арештовували, заганяли у вагони для худоби й вивозили до Сибіру й Казахстану для невільницької праці у страхітливих умовах. Багато депортованих гинули вже у дорозі, часом цілими родинами.

Українські дослідники називають 4 етапи депортації.

Перший етап депортації розпочався 10 лютого 1940 р. і охопив 220 тис. осіб.

Другий – 13 квітня 1940 р. і його жертвами стали переважно жінки і діти, тобто члени сімей заарештованих і депортованих громадян. Він охопив 320 тис. осіб.

Третій етап тривав протягом червня-липня 1940 р. і в глибинні райони СРСР було примусово вивезено близько 240 тис. осіб.

Останній, четвертий етап депортації проходив з червня 1940 р. і продовжувався аж до початку німецько-

радянської війни, що розпочалась у червні 1941 р. Жертвами його стали приблизно 300 тис. осіб.

Перша хвиля депортованих складалася з польських, українських та єврейських політичних діячів, промисловців, землевласників, торговців, чиновників, юристів, офіцерів та священників. Пізніше, арешт загрожував кожному, хто ототожнював себе з українським націоналізмом.

З осені 1939-го до осені 1940-го, тобто за рік, було репресовано за політичними ознаками, головним чином депортовано у східні регіони СРСР близько 10 відсотків населення Західної України, загалом 1 млн. 200 тис. людей.

За спогадами М. Хрущова репресій зазнали навіть члени компартії Західної України: *«Там нас зустрічали багато хлопців. Це були люди, котрі пройшли польські в'язниці, це були комуністи, перевірені самим життям ... І дуже багато з них, отримавши визволення від нашої Червоної Армії, потрапили у наші радянські в'язниці, На жаль, це так».*

ОУН вдалася до актів у відповідь: вбивали комуністів та чиновників, що приїхали зі східних регіонів, палили оселі місцевих активістів і донощиків, здійснювались інші заходи. ОУН від знищення НКВС врятував багаторічний досвід підпільної боротьби.

У лютому 1940 р. в ОУН стався розкол між ветеранами національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. із закордонного поводу ОУН на чолі з Андрієм Мельником, які стояли на позиціях поміркованості, поступового накопичення сил, очікування зручного міжнародного становища, і усі надії покладали на Німеччину, та між молодими галицькими радикалами під керівництвом Степана Бандери, котрі вступили до організації у 30-х роках і обстоювали ідею негайних активних дій (вже у вересні 1939 р. С.Бандера зажадав, щоб ОУН утворила підпільну армію, готову боротися з кожним, хто стоятиме на шляху до української незалежності, навіть, якщо це будуть німці. З того часу ОУН мельниківського стала називатись ОУН(м), а ОУН бандервського крила – ОУН(б).

Це, без сумніву, завдало великої шкоди українській справі. Обидва табори не мали розбіжностей у принципових питаннях, бо їх мета була одна – створення Української Самостійної Соборної Держави (далі - УССД). Їх розділяли питання щодо тактики подальшої боротьби. С.Бандера і його прихильники не відкидали думки про союзників у боротьбі за українську державу, однак вони вважали, що визвольна боротьба – це справа насамперед самого народу. Коли народ не буде готовий до рішучої боротьби за державні ідеали, ніяка зовнішня допомога не призведе до позитивних наслідків. ОУН, очолювана С.Бандерою, мріяла, спираючись на власні сили, реалізувати план здобуття незалежної Української держави.

Програму подальшої боротьби за незалежну УССД ОУН бандерівського крила проголосила на Другому великому зборі, який відбувся у квітні 1941 р. У постановах збору було наголошено, що ОУН(б) буде боротися за суверенну соборну державу без орієнтації на чужі сили, а лише опираючись на сили Українського народу, за новий справедливий лад і продовжуватиме революційну боротьбу за визволення українського народу без огляду на територіальні та політичні зміни, які б сталися на території Східної Європи.

Водночас, намагаючись заручитись підтримкою уряду нацистського рейху, провід ОУН(б) 15 червня 1941 р. направив до Берліна «Меморандум» в якому висловлював переконання, що: *«політичне вирішення українського питання має відповідати історичним і народним інтересам України. Якщо ж Німеччина не врахує прагнення українського народу до самостійності, то націоналісти, не погодяться на жоден інший варіант. Німецькі війська при вступі в Україну будуть зустрічатися як визволителі, але незабаром таке ставлення до них може змінитися за умови, якщо Німеччина прийде на Україну без наміру відновлення Української держави».*

Як показали подальші події, німці не виправдали сподівань українських націоналістів.

Поспішний відступ Червоної Армії мав трагічні наслідки для тисяч політичних в'язнів у тюрмах Західної України. Не в змозі вчасно евакуювати їх, протягом тижня, з 22 по 29 червня 1941 р. НКВС провів масове знищення в'язнів без огляду на те, які звинувачення проти них висувалися. Масові вбивства відбулися у Львові, Дрогобичі, Самборі, Станіславі Жовкві, Калуші, Золочеві (Галичина), де загинуло близько 10 тис. в'язнів, та Рівному і Луцьку (Волинь), де загинуло ще 5 тис. Страти українців НКВС було проведено в усіх українських містах, де розміщувались органи НКВС. Переважно це були члени ОУН, хоча серед них було чимало і звичайних людей. Всього за неповними даними радянські каральні органи в той час тільки в Західній Україні репресували близько 50 тис. осіб. Поховання цих жертв у дворах тюрем служб НКВС, у лісах знаходять й донині (наприклад, у сумнозвісному Дем'яновому Лазі на Івано-Франківщині). Ось як згадує про ті часи член ОУН(б) Ірина Сенік з Борислава, яка 34 роки провела у сталінських тюрмах: *«До смерті не забуду, як після відступу радянських військ, нас, молодих, збирали на чистку тюрем. На власних руках я виносила жінок з вирізаними грудьми, юнаків з виколотими очима, старих з розпоротими животами, дрібних діточок з розтряними голівками».*

Але не тільки в західних областях проводились такі репресії. Сотні в'язнів загинули у тюрмах Києва, Вінниці, Харкова, Одеси, Кіровограда та в інших українських міст. Масові розстріли відбулися у селах Валуйки на Харківщині, Биківня під Києвом та інших. Серед загиблих було багато представників української інтелігенції, зокрема артисти М.Донець та І.Юхименко, поет В.Свідзінський, професори К.Студинський, П.Франко, та інші.

Отже не дивно, що організовані слідом за масовими депортаціями та наростаючим терором радянського режиму, ці екзекуції поглибили відразу українців, зокрема західних до радянської влади.

Українські націоналісти вітали напад німців на СРСР, розглядаючи його як багатообіцяючу можливість встановлення незалежної Української держави. Та хоч ОУН і Німеччина мали спільного ворога, їхні цілі були далеко не спільними.

ОУН не довіряла німцям і мала план на будь-який розвиток подій. Мета ОУН – загальне повстання і національна революція.

Одночасно з німецькими військами просувалися похідні групи: Північна похідна група ОУН(б) на чолі з М.Климишином (пізніше – Д.Мироном-Орликом), яка налічувала до 2500 бойовиків. Її метою був Київ. Центральна похідна група М.Лемика-Сенишина з 1500 бойовиками прямувала до Харкова, Південна похідна група – до тисячі осіб, під проводом З.Матли (Святослава Вовка) – мала на меті Одесу й Донбас. Київський центр ОУН(б) очолювали: Д.Мирон, Д.Маївський, М.Прокоп, П.Сак, Дніпропетровський – З.Матла, пізніше – В.Кук, О.Логущ, П.Дужий, Т.Семчишин, Є.Стахів (останній згодом діяв на Донбасі).

Три похідні групи ОУН(м) спершу очолювали Є.Сеник-Грибівський та М.Сціборський, а після його загибелі – О.Кандиба-Ольжич.

До місць призначення змогла дістатися лише третина похідних груп. Це пояснювалося різними перешкодами, як-от: затримка з боку німецької влади, вбивства, хвороби тощо. Керівник Північної похідної групи ОУН(б), М.Климишин, наприклад, 7 вересня 1941 р. був заарештований і відправлений до концтабору Аушвіц.

2 вересня 1941 р. одна з груп досягла Дніпропетровська, інша – ще наприкінці липня увійшла до Вінниці. У Житомирі виникла база ОУН(м), хоча тут з серпня перебували бандерівці.

30 серпня 1941 р. в Житомирі трапилась подія, яка загострила відносини між мельниківцями і бандерівцями: якийсь С.Козій застелив діячів ОУН(м) Є.Сеника та М.Сціборського (вбивцю негайно знищили поліцейські). Провину за цей акт фракція А.Мельника поклала на групу

С.Бандери, хоча сьогодні відомо, що це було провокація, організована агентом НКВС К.Полуведьком.

Слід віддати належне бурхливій діяльності членів бандерівської фракції навіть за найнесприятливіших умов. Приміром, у русифікованому Криму влітку 1942 р. члени ОУН(б) створили у Сімферополі Бюро допомоги українському населенню. Завдяки йому 4 тис. жителів Криму відновили свою українську ідентичність, відмовившись від нав'язаної раніше російської. Крім того, на півострові діяв Український комітет Криму.

Апофеозом дружби між нацистами та українськими націоналістами стало формування напередодні війни з СРСР двох українських національних батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд», які були створені під егідою українських націоналістів бандерівського спрямування і входили до структури Абверу.

На думку лідерів ОУН(б) ці два батальйони мали стати у майбутньому ядром української армії. Тобто, і бандерівці, і мельниківці, вели свою таємну від німців гру і розраховували їх обдурити у відповідний слушний момент.

Програмна мета – створення Української держави та відродження нації. ОУН хотіла обдурити німців, використавши їх. Були підготовлені 5 тис. людей, які мали творити в кожній області осередки ОУН, і українську адміністрацію. Одною такою групою керував В.Кук (псевдонім «Юрко», «Леміш», у 1950-1954 рр. головний командир УПА, генерал-хорунжий УПА) та Я.Стецько... *«Це було створено таємно від німців, коли у квітні 1941 р. на нараді Проводу було вирішено, що коли розпочнеться війна, то треба проголосити Українську державу. Все було продумано заздалегідь».*

З точки зору німців основна користь ОУН полягала в тому, щоб слугувати диверсійною силою для створення хаосу у радянському тилу. Зі свого боку, українські націоналісти, розчаровані політикою А.Гітлера щодо Карпатської України, не мали наміру бути зняряддям для досягнення німцями свої мети, ОУН обох крил поставила собі за мету скористатися війною й поширити по всій

Україні власний вплив. Відтак, кожна сторона прагнула використати іншу у своїх власних, часто протилежних цілях.

Так, вже навесні 1941 р. ОУН активно формувала підпілля в українських регіонах Західної Польщі, в Галичині, заготовляла зброю та боєприпаси, проводила антибільшовицьку агітацію серед українства. В результаті, на початок радянсько-німецької війни у багатьох районах і обласних центрах 5-ти областей Західної України спалахнули повстання проти радянської влади. Ще до появи німецьких військ повстанці захопили 11 районних центрів, захопили на військових складах Червоної Армії 15 тис. рушниць, 7 тис. кулеметів, 6 тис. ручних гранат, військове спорядження, боєприпаси. Було оголошено про створення Головної команди Української національної революційної армії під командуванням лейтенанта І.Климів («Легенди»), Центру українських повітряних військ, Центру української танкової зброї, дещо пізніше – Бюро народної міліції.

Водночас, невдача спіткала ОУН у Чернівцях, де з 29 червня точилися бої оунівців з відступаючими частинами Червоної армії. Після відходу цих військ 1 липня 1941 р. було створено Українську національну раду на чолі з І.Карбулицьким, та вже через 9 днів Північну Буковину контролювали румуни.

30 червня згідно з заздалегідь розробленим ОУН(б) планом, ще до приходу німецьких військ бійці українського батальйону «Нахтігаль», що діяв у складі німецької армії, але був укомплектований з пробандерівськи настроєних українців, за підтримки підпільних бойових (у Львові розпочалось антирадянське повстання) груп вибили зі Львова залишки відступаючих частин Червоної армії і підняли над Львівською ратушою синьо-жовтий прапор. Того ж дня без погодження з німцями в м. Львові були скликані збори представників української інтелігенції, політичних і громадських організацій і кооперативів, де було проголошено про відновлення української держави і створення українського

уряду – до часу створення Центральної влади у м. Києві. До складу українського уряду увійшло 13 міністерств (оборони, внутрішніх справ, закордонних справ, державної безпеки, юстиції, економіки, фінансів, охорони здоров'я, народної освіти ті інші).

В акті про цю подію підкреслювалось: *«1. Волею Українського народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України. Організація Українських Націоналістів, ... взиває весь український народ не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Українська Суверенна Держава...»*. Про це було повідомлено по Львівському радіо 30 червня і повторено 1 липня 1941 року.

Як пізніше згадував Головнокомандувач УПА Василь Кук: *«Нахтігаль» і «Роланд» не дивлячись на спротив німців прийняли присягу на вірність Україні. Німці їх хотіли використати як диверсійні загони, а українці – як зародок нової української армії, щоб навчити там своїх бійців.*

Актом від 30 серпня було показано, що німці є окупантами українських земель, а тому це не є самовбивчим актом, бо ми показуємо, чого ми хочемо».

Діючи енергійно, але без узгодження з німцями, націоналісти встановили свою владу в 187 з 200 районах західних областей і в 26 районах Правобережної України. Вони створили обласні управління в Тернополі, Львові, Рівному, Дрогобичі, Станіславі, Луцьку. Роззброюючи невеликі червоноармійські підрозділи, що опинилися в оточенні, оунівці акумулювали значну кількість зброї, боєприпасів і спорядження.

За дорученням уряду міністр закордонних справ В.Стахів виїхав до Берліна із завданням добитися визнання української держави. Він розіслав у посольства різних держав, акредитованих у Берліні, меморандуми та інформацію про утворення Української незалежної держави.

Йдучи на вкрай ризиковану гру, ОУН(б) розраховувала, що німецьке військове командування скоріше погодиться з цим фактом, ніж піде на конфронтацію з українцями з самого початку вторгнення в СРСР. Відтак, ОУН(б) не лише обійшла німців, а й спробувала переконати українське населення, що дії бандерівців опираються на підтримку Берліна.

Для німців учинок українців став великою несподіванкою, яку вони вважали спробою державною перевороту. Німецькі влада не хотіла ні з ким ділити владу в Україні і почала вимагати від С.Бандери, щоб він як голова проводу ОУН, скасував проголошення про відновлення Української Держави, оскільки дії оунівців по створенню української державності не співпадали з планами Німеччини. С.Бандеру і Я.Стецька викликали до Берліна і наказали оголосити цю акцію недійсною (це, зокрема вимагав заступник керівника нацистської адміністрації Кундт). С. Бандера рішуче відмовився, оскільки був певний, що тільки українці мають право вирішувати долю українського народу.

У відповідь, німці заарештували С.Бандеру та понад 300 членів ОУН(б), більшість з яких невдовзі стратили.

У відповідь, Українським урядом 21 липня 1941 р. було видано “Декларацію політичного бюро Організації Українських Націоналістів щодо проголошення Української держави” у якій зокрема йшлося: *«Проголошення відновлення Української держави 30 червня 1941 року у Львові – вже історичний факт, що займе визначне місце серед найбільш славетних подій українського народу ... Українська держава була проголошена скрізь у країні, де вже не було російської влади ... це доказує стихійне прагнення українського народу до державного суверенітету ...».*

Із заяви голови українського уряду Ярослава Стецька (Берлін 14 серпня 1941 року): *«... Як заступник провідника ОУН і голови українського уряду, посту, я несу повну відповідальність за проголошення відновлення Української держави і за наслідки, які з цього випливають ... Я не*

узгоджував проголошення української державної влади з жодною німецькою урядовою установою. Я перебрав справи уряду на наказ провідника ОУН....».

Після арешту С.Бандери та Я.Стецька провідником ОУН став М. Леbedь. Стало зрозумілим, що у боротьбі за незалежність українці мають спиратись лише на самих себе.

На той час в Україні діяла єдина військово-політична формація «Поліська Січ» на чолі з Бульбою Боровцем – українське військово формування, що діяло на теренах Полісся та Волині, утворена урядом УНР та за згодою німців у липня 1941 р. Влітку 1941 р. її загопи вели боротьбу з радянськими диверсійними групами та частинами Червоної армії, які потрапили в оточення. Восени того ж року під тиском німців Поліська Січ була розформована. На початку 1942 р. Тарас Бульба Боровець знову зібрав своїх бійців. З того часу вони воювали як з радянськими партизанами, так і з німцями. Бульбівське формування нараховувало до 8 тис. бійців. У вересні 1942 р. вони взяли назву Українська повстанська армія Поліська Січ. Після відмови укласти союз із С.Бандерою його загопи поглинула УПА. Окремі загопи проіснували до 1945 р. Це була козацька вольниця на чолі з отаманом. Вони не мали чіткої програми і не могли підняти народ на боротьбу.

У відповідь на німецькі репресії українські націоналісти пішли у глибоке підпілля, що характеризувалося активізацією підпільного опору, накопичуванням зброї та розбудовою бази для тривалої боротьби. Підпілля, створене ще у середині 30-х років швидко зміцнювалося, до нього вступали все нові і нові бійці, проводилася військова робота, вони збирали зброю, боєприпаси, було взято на облік всіх військовозобов'язаних, які служили у польській чи радянській арміях. ОУН(б) розпочалося формування воєнізованих українських загонів. Галичині відводилася головна роль у майбутній національно-визвольній боротьбі, тому тут ОУН(б) поведилася дуже обережно, щоб передчасно не спровокувати окупантів.

В умовах окупації була створена сильна дисциплінована та військова структура, яка у будь-який момент готова була перейти до збройної боротьби, її осередки були у кожному селі в Західній Україні і в кожному середньому і великому місті центру і сходу. До політичної боротьби включилися тисячі українців, які готові були або здобути незалежність, або загинути. Радикальні оунівські гасла боротися з усіма ворогами України тоді виявилися зрозумілими та близькими народу.

Проводилась політична робота, відповідні агітатори розказували про Україну, про її історію, що українці це нація, яка бореться за свою державу. Не всі українці знали власну історію і географію, але вони були переконані, що «німця» і «москаля» треба бити.

«Ми йшли, щоб будувати Україну», згадував один з підпільників. Основним нашим твердженням було *«Здобудеш Українську державу, або загинеш у боротьбі за неї».*

2. Початок збройної боротьби українського народу проти нацистів і створення Української Повстанської Армії (1941 р. – середина 1943 р.)

19 липня 1941 р. Гітлер підписав директиву «Продовження воєнних операцій на Сході», в якій, зокрема йшлося, що *«...для підтримання порядку й безпеки у завойованих східних областях військ буде вдосталь лише тоді, коли застосовуватиметься не юридичне покарання винних, а - породжений окупаційними властями страх, здатний відбити в населення будь-яке бажання чинити опір...».*

Отже, керівники німецького рейху не збиралися сприяти українцям у розбудові української національної держави. Але одержимі ідеєю власної державності, українські політичні сили, особливо ОУН(б), були сповнені рішучості боротися за неї всупереч забороні, репресіям і терору з боку німецьких окупантів.

У німецькому донесенні від 18 серпня 1941 р. повідомлялося, що «... націоналісти збирали кошти на боротьбу, створювали фонди, поширювали плакати, ленточки із закличками підніматись на боротьбу за українську державу під гаслами «Україна для українців», «Геть німецьку адміністрацію». Ми хочемо вільної України без німців, без поляків, без росіян...».

Вже 15 вересня 1941р. були вчинені перші масові арешти ОУН(б) в Україні і в Німеччині: сотні людей були страчені, опинилися в тюрмах і концтаборах.

Через два місяці гестапо накинулося на ОУН(м), зосередивши удар на її впливовій київській групі. Було розстріляно понад 40 провідних членів ОУН(м), у тому числі й поетесу Олену Телігу, закрито популярну газету «Українське слово». Київську пресу було передано лояльним до німецьких окупантів проросійським групам.

Заборона німецькими політичними чинниками відновлення української держави, масові арешти націоналістичного активу, особливо провідних діячів – С.Бандери, Я.Стецька та інших, поставила перед провідниками ОУН, що залишились на волі, дилему: чи згортати свою діяльність, чи продовжувати боротьбу в умовах підпілля. Масові арешти, переслідування націоналістів німецькими спецслужбами значно ускладнили становище провідного активу ОУН обох фракцій.

Проводу також було необхідно врахувати, що з посиленням німецького окупаційного режиму маси українського населення були готові зі зброєю в руках стати на захист свого життя, своїх рідних, виступити проти грабіжницької політики нацистів. Українці окупованих нацистами територій чекали від ОУН рішучих організаційних заходів.

З метою вироблення тактики подальшої боротьби ОУН(б) у грудні 1941 р. в околицях Львова скликано Першу конференцію ОУН(б). У ній брали участь провідні діячі організації, які уникли німецького арешту – Д.Мирон, І.Климів, В.Кук, М.Степаняк та інші. Учасники

конференції дійшли висновку, що Німеччина не заінтересована у відновленні та розбудові Української Самостійної Соборної Держави. В Інструкції «До проведення в життя цілості діяльності ОУН», що невдовзі після конференції провід направив низовим осередкам, була викладена тактика організації на найближчий час. Наголошувалося, що *«її діяльність буде звернена у бік політичного та організаційного опанування суспільно-національного активу України, а через нього – народних українських мас для справи боротьби за суверенність українського народу на українській землі»*. Одним з першочергових завдань керівництво ОУН(б) вважало якнайшвидшу підготовку військових кадрів для організації майбутньої української армії.

Для цього було створено Крайовий військовий штаб (далі - КВШ), який займався організацією військових шкіл та курсів. Також було організовано декілька шкіл для підготовки майбутніх командирів майбутньої української армії.

Восени 1941 р. у 37-ми таких офіцерських школах навчалися близько 500 курсантів.

Також були організовані курси з підготовки радистів, санітарної школи та інші. Перед кожним територіальним провідником ОУН(б) було поставлено завдання пройти військове навчання. У цей час по всій території впливу ОУН створювались збройні групи і загони, до яких широко вступали як члени ОУН, так і прості українці.

Сьогодні стало відомо, що у першу чергу ініціаторами створення Української армії стали прості українці, які ставши об'єктом жорсткої німецької політики економічного грабунку завойованих територій, дедалі частіше запитували, *«Де ж Провід, чому він не організовує бити німців?»*.

Прості оунівці були налаштовані ще рішучіше проти німців. Діяти більш рішуче від ОУН(б) вимагали і обставини, оскільки почали множитись різні місцеві "отаманчики", які перехоплювали ініціативу. Отже, як

наголошує у своїх спогадах П.Мірчук: *«Коли б ми не почали збройні акції, то не мали що далі робити».*

Німецькі спецслужби дедалі частіше у своїх донесеннях повідомляли, що націоналістичні групи від агітаційно-пропагандистської діяльності переходять до підготовки з метою розгортання збройної боротьби. Провід ОУН(б) у своїх летючках закликав населення не здавати зброї, складати її у потаємних місцях, створювати українську революційну армію.

У німецькому донесенні від 18 серпня 1941 року повідомлялося, що *«... націоналісти збирають кошти на боротьбу, створюють різні фонди, поширюють плакати, летючки із закликами підніматись на боротьбу за українську державу під гаслами “Україна для українців”, “Теть німецьку адміністрацію”. “Ми хочемо вільної України без німців, без поляків, без росіян...”».*

Щоб збити потяг українців до незалежності німецькі каральні органи за наказом з Берліна посилили репресії проти них.

15 вересня поліція безпеки і Служби безпеки Рейхскомісаріату Україна рапортувала в Берлін: *«Діяльність західноукраїнської групи Бандери стає все більш небезпечною в інших районах України. Там працюють національні політичні ідеї, для яких, рішуче не було ніякого практичного підґрунтя. Ці ідеї становлять гостру небезпеку для німецьких інтересів сьогодні і в майбутньому».*

Цього ж дня всі поліцейські органи рейху (поліція безпеки, СД, гестапо, таємна польова поліція, абвер) провели перші масові арешти ОУН(б) на території України та інших окупованих німцями країнах.

А вже 25 листопада 1941 року айзацкоманда Ц/5 віддала наказ усім відділкам поліції безпеки і СД: *«Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання в Рейхскомісаріаті Україна з метою створення незалежної України. Всі активісти руху Бандери повинні бути негайно заарештовані й після ґрунтового допиту таємно знищені як грабіжники».*

У довідці командування оперативної групи «Ц» армій «Південь» вермахту щодо партизанського руху в Україні у грудні 1941 р. повідомляло: *«Окрім бандитських груп ОУН, в Україні немає організацій опору, які б становили для нас серйозну небезпеку ...ми активізували боротьбу з бандерівцями, які з'явилися навіть у Криму...»*.

У кінці грудня 1941 р. Провід ОУН(б) дав таємні розпорядження своїм низовим структурам вести підготовку до збройної боротьби, але за сприятливих умов. Такі сприятливі умови могли виникнути після виснаження обох воюючих сторін – Німеччини і СРСР.

Також Провід ОУН(б) доклав зусиль, щоб продемонструвати свою присутність на східно-українських землях.

Ці завдання покладалися на похідні групи, яким вдалося за короткий час закласти свої осередки в Донбасі, Дніпропетровську, Одесі, Полтаві, Чернігові, Криму та інших українських територіях. Націоналістичні активісти проникали в органи місцевого самоврядування, налагоджували випуск українських газет, відкривали культурні, освітні, спортивні товариства, розгортали широку агітаційно-пропагандистську діяльність. Вони активно залучали місцеве українське населення у сферу націоналістичних інтересів з метою зробити його своїм союзником у боротьбі за Українську незалежну державу.

Німці відповіли масовими арештами оунівців по всій Україні, в тому числі у південних областях – Миколаївській, Херсонській, Одеській, Дніпропетровській, та інших областях України. Гітлерівські спеціальні служби дійшли такого висновку: *«Серед різних етнічних груп слід вважати український націоналізм найсильнішою політичною течією. Рух Бандери, найбільш активний і найважливіший з усіх націоналістичних груп, став організацією переважно антинімецькою і нелегальною»*.

В одному з німецьких документів йшлося, що *«необхідно серйозно зважати на повстанські рухи в Україні, оскільки нелегальна діяльність там швидко розвивається»*.

Подальшу програму діяльності ОУН(б) накреслила на Другій конференції, що відбулась у квітні 1942 року. В її поставах значилось, що *«організація у своїй боротьбі за державність України керується політичними засадами, проголошеними Актом від 30 червня 1941 року, вважаючи його історично вивіреном, оскільки він декларував право українського народу жити власним політичним життям»*.

Провід наголошував, що *«свою політику він будує на творенні й розбудові власних революційно-політичних і військових сил, на самостійницькій, ні від кого не залежній всеукраїнській політиці революційної боротьби, на використанні всіх можливостей і сил, що сприятимуть виникненню української держави»*.

Німецькі органи безпеки повідомляли у Берлін, що бандерівці переходять до активної боротьби.

Зазначалось, зокрема, що у травні 1942 р. оунівці займали створенням збройних загонів у Західній Україні. Вони проводили військову підготовку в польових умовах, оволодівали тактикою ведення бойових дій.

В одному з німецьких донесень йшлося, що рух Бандери *«зайняв цілком ясну позицію проти Німеччини і що він вирішив добитися силою і всіма засобами, враховуючи збройну боротьбу, незалежності України»*.

Відтак, протягом зими 1941-1942 рр. тривала розбудова структури підпільної армії.

Особливо вона посилилась із влиттям 5 тис. українських поліцаїв, які за наказом ОУН(б) у 1941 р. вступили на службу, а тепер, за відповідним наказом Організації, залишили її.

Вже починаючи з весни 1942 р. військовики ОУН(б) сформували на Волині (оскільки там ситуація була найбільш важкою для українства, яке потерпало від німців, поляків та радянських партизан) загоны самооборони під командуванням С.Качинського («Остапа») та І.Перегіяняка («Коробки»).

Влітку у цих відділах вже діяло понад 600 українських бійців, які у майбутньому стали ядром повстанської армії, вони стали на захист українського населення від окупантів.

Ці відділи повністю нейтралізували діяльність поляків, німців та радянських партизан. Ці два українських сотники загинули у 1943 р.

Восени 1942 р. з німецьких гарнізонів Волині і Полісся почали надходити тривожні повідомлення про постійні напади бандитів, і з кожним днем їх більшає, що заготівля продуктів і провіанту вкрай ускладнене, а для боротьби з ними вже не вистачає людей.

«З огляду повідомлень поліції безпеки та «СД» Німеччини 16 листопада 1942 р.

Тільки в зоні комендатури Рівне в результаті підпалу протягом тижня знищено більш як 1000 центнерів зерна. Руйнуються сільгоспмашини. Безперервно здійснюються наскоки на лісництва, бургомістрів, на німецьких поліцейських, військовослужбовців та інших представників влади».

«Шифрограма командира партизанського з'єднання Сабурова в Український штаб партизанського руху 3 грудня 1942 р.

У районі Пінська, у лісах Острог, Шумськ, Мізоч знаходяться великі групи українських націоналістів. Проти німців влаштовують окремі засідки».

У той час бандерівський рух тільки набирив силу і більшість нападів здійснювались загонами Поліська Січ. Гітлерівці не розрізняли їх, а тому всіх називали однаково, «бандити». Цікавим є те, що під час багатьох акцій українські повстанці маскувалися під червоних.

Німці старались придушити повстанський рух, але як це буває завжди страждало тільки мирне населення. І на північному заході України посилювалась українська національна партизанська боротьба.

«З повідомлення № 53 поліції безпеки і СД України в Берлін, січень 1943 р.

У північній частині генеральної округи Волинь-Полісся зростає активність націонал-українських зграй. У цих районах радянські банди з'являються рідко. Більшість нападів роблять українські націоналісти».

Про перші місяці боїв УПА читаємо в бюлетені «Вісті» з фронту УПА» та місячниках «До Зброї» «...22 лютого ц.р. під час постою біля Висоцька німці батальйоном атакували відділ УПА. Спочатку німців було біля 200 душ. Відділ дав рішучий бій. Після приїзду допомоги німцям в числі 350 людей, відділ відступив у ліс. Повстанці відступали нерадо, хотіли продовжувати бій. З ворожої сторони впало 20 людей. З нашої сторони впав один повстанець, і командир відділу – сміливий «Коробка»...

...з 6 на 7 березня в околицях села Богуші зроблено засідку на більшовицьких партизанів. 65 повстанців розбили доценту у такій самій кількості більшовицький відділ. Це була частина Медведєва...

28 березня ц.р. німці в силі 1500 людей напали на відділ УПА, що квартирував у м. Людвиполі. Розгорівся важкий бій. Німці обстрілювали повстанців гарматами та гранатами з гранатометів. Відділ бравурно відбив чотири атаки, завдаючи ворогові важких втрат. Сюди ж німці спровадили свої добірні частини «СС», які однак не змогли зламати завзяття повстанців, хоч чисельно були у значній перевазі...у цьому бою німці втратили 58 чоловік вбитими...

...в другій половині березня ц.р. відділ УПА розбив збірний пункт, забраних з Дніпропетровщини, людей на роботи до Німеччини...

З 20 березня ц.р. в Кремянеччині УПА провела ряд бойових акцій. З найбільш помітних це:

в Бережцях вбито 10 німців; в Манівцях відділ УПА напав на станицю німецької жандармерії. Внаслідок цього цілий терен опанований повстанцями. Майже усі шуцмани (допоміжна українська поліція) перейшли на сторону УПА. Німці в страху сидять у Крем'янці і тільки днями подекуди роблять напади на села; наприкінці березня ц.р. добре озброєний відділ німців в м. Цуманя напав на околицю м. Деражна. Невеликий відділ УПА своїм одчайдушним наступом розпорошив німців і довів їх до панічної втечі...

4 квітня ц.р. відділ біля 300, добре озброєних німців, напали на с. Постійно. Багато хат спалили, господарства пограбували. При поверненні до дороги їм перегородив невеликий відділ УПА. Результат бою – цілковита поразка німців. Здобуто два важкі кулемети... зі сторони ворога впало 30 жертв...зі сторони повстанців 3 поранено...Між іншим це були відбірні відділи «СД»...

9 квітня ц.р. відділ УПА наскочив на конвой арештованих 30 осіб з с. Шкроботівці (Крем'янецьчина). Німців розбито, арештованих звільнено. З ворожої сторони впало 7 осіб, зі сторони повстанців жертв не було..

...10 квітня під час вишкільного рейду по терені, в с. Бутейках, на відділ УПА наскочили більшовики, на спілку з поляками. Два рази атакували село, і два рази з важкими втратами мусіли відступати...зі сторони ворога впала біля 50 осіб...зі сторони повстанців 8 вбитих і 3 поранено...

...з 12 на 13 квітня відділ УПА наскочив на м. Цумань...німців розгромлено.. багато з них втекло, втративши 20 чоловік вбитими...

...17 квітня у с.Борщівка відділ УПА наскочив на німецький моторизований відділ, що їхав шляхом. ..втрати ворога 16 осіб... наші втрати – 1 вбитий на 2 –х поранено...

18 квітня відділ УПА зробив засідку на більшовиків в околиці с. Яполоть-Вулька. Ворожий відділ нараховував понад 100 людей...

...з 21 на 22 квітня проведено наступ на Іванову Долину (на Костопільщині)... зірвано 2 залізничних мости... спалено кілька магазинів... втрати ворога, включаючи поляків, що брали участь у бою поруч з німцями, величезні... нараховують сотні постріляних й полонених.. зі сторони повстанців 4 вбитих і 3 поранено...

...в Славутських лісах відділ УПА затримав 18 більшовицьких парашутистів та роззброїв їх. Між ними був командир групи Медведєв...Тут очевидно йдеться про Медведєва Д.М., майбутнього командира диверсійного

партизанського загону НКВС, що діяв під м. Рівне, до якого був «приписаний» енкаведист-терорист М.Кузнецов ... відібрано багато розривного матеріалу, призначеного (згідно з зізнанням командира) до зривання залізниці на лінії Шепетівка-Здолбунів...

...в перших днях травня на відділ УПА наскочила більша сила більшовицьких партизан в с. Журовичах. Повстанці прийняли бій і більшовиків розгромили. Напасники розбіглися, залишаючи на полі бою вбитих і поранених...

...9 травня німецький відділ біля 400 людей напав на с. Яплоть (Костопільщина... розгорівся важкий шестигодинний бій, у якому німці втратили багато вбитих і поранених, бо були оточені з трьох сторін...

...14 травня німці оточили с. Любашу (Костопільщина)з наміром попалити хати, а мешканців порозстрілювати. Несподівано наскочив невеликий загін УПА і спалив німцям 11 авт, знищив коло 35 німців...».

Завдяки широкій та ефективній підпільній мережі ОУН(б), українські збройні загони швидко розросталися у велику, добре організовану повстанську армію, яка захопила контроль над значними частинами Волині, Полісся, Галичини.

Наслідком цього стало те, що вже у перші місяці боротьби у важких і численних боях УПА розбила численні бази більшовицьких партизан та очистила від їхніх банд Рівненщину, Ковельщину, Житомирщину, Луччину, Костопільщину, Крем'янецьчину та інші українські території, а також користуючись прихильністю та допомогою населення звільняла від більшовиків та німців все нові терени Волині, Поділля, Житомирщини та Київщини. А здобута у боях зброя вправно служила українським повстанцям.

Вже перші бої УПА з німецькими окупантами та з більшовиками й польськими бандами викликали захоплення в українського населення Полісся й Волині. Почався масовий вступ українців до УПА. Вже у лютому 1943 р. крім відділів «Остапа» і «Коробки» на цих теренах

діяло три нові сотні: командирів «Дороша», «Крука», «Гонти». В березні 1943 р. до УПА переходить багато станиць української допоміжної поліції, а тому ці сотні перетворюються на курені. Крім цього постають нові сотні й курені УПА, як от: курінь командира «Голобенка» з трьома сотнями («Байди», «Кубіка», «Залізняка»), курені командирів «Щуки», «Яреми». Ці підрозділи приймають офіційну назву «УПА-Північ», головним командиром її стає «Клим-Савур-Охрім» (Роман Клячківський, загинув у бою з більшовиками у 1945 р. на Рівненщині), провідник ОУН(б) на Північно-західних Українських землях.

Власна довідка щодо створення та діяльності УПА:

«У грудні 1942 р. під Львовом відбулась нарада лідерів ОУН(б), на якій було прийнято відповідну постанову про створення власних збройних сил. У лютому 1943 р. це рішення підтвердила III конференція ОУН(б). Спочатку новому формуванню передбачалось дати назву Українська визвольна армія. Вона створювалась під керівництвом Крайового військового штабу ОУН(б) на північно-західних українських землях.

Взагалі, націоналісти планували почати свої дії пізніше. Для повної готовності їм не вистачило часу, але це не завадило провести всі мобілізаційні дії за короткий термін. Під команду старшин із сіл йшли сотні добровольців. Цілі роти української поліції залишали свої казарми, в лісах будувалися військові табори, формувалися загони, проводився військовий вишкіл новобранців. Соціальною базою української армії стало середнє та бідне селянство. Більшість повстанців були молодими хлопцями до 30 років, а середній вік командного складу не перевищував 35. Як згадував один з бійців УПА: «З одного села нас вийшло за одну ніч 25 чоловік, а за тиждень нас стало біля 100».

В новій армії дотримувалась сувора конспірація. Кожен, хто вступав в УПА відмовлявся від свого справжнього імені і брав собі псевдо, наприклад, «Перебийніс», «Бистрий», «Залізник».

Нова армія будувалась на принципі суворої дисципліни, на принципі особистої відповідальності командирів і

бійців за виконання бойових завдань. До лісу йшли різні люди, з різним розумінням виконання своїх обов'язків. Тому відразу ж утворювались відповідні структури, що слідували за дисципліною і карали порушників законів УПА, з травня 1943 почали діяти військово-польові суди та жандармерія. Згодом ці функції перебере на себе Служба безпеки. Крім цього, повстанці і самі могли карати виконавців.

У березні-квітні 1943 р. повстанці контролювали вже великі території північно-західної України.

Гітлерівці недооцінили бандерівців. Їхніх військ хватало тільки, щоб утримувати міста і шляхи сполучення. Завдати рішучого удару націоналістам вони не могли, а тому обмежувалися лише каральними акціями. Палали села і гинули мирні люди. Але німці відступали і контроль над селами знову повертався до УПА.

З повідомлення рейхскомісара України Еріха Коха в Берлін: *«На Волині залишилося лише дві округи, вільні від українських банд. Особливо небезпечними є їхні виступи в районах Кременець, Костопіль, Дубно, Рівне. Українські національні банди в ніч на 21 березня 1943 р. одночасно атакували усі економічні об'єкти округи Кременець. Під час мобілізації української молоді до Німеччини вони відбили назад усю молодь Межиріцького, Тучинського, Гоцанського, Корецького районів».*

Новій армії потрібна була назва, щоб уособлювала боротьбу всього українського народу. Тоді самою популярною назвою була Українська повстанська армія. Тоді у кінці квітня - на початку травня 1943 р. збройні загони ОУН(б) і перебрали на себе назву УПА, а збройні загони бульбівців силою приєднані до УПА, бо переговори ні до чого не привели.

Тоді ж керівництво УПА перебирає Головна команда УПА під керівництвом Дмитра Клячківського (псевдонім «Клим Савур», «Охрім», «Білаш»), один з лідерів ОУН(б) – полковник УПА, народився у 1911 р. у м. Збараж. Одержав вищу юридичну освіту, з середини 30-х активний член ОУН. У 1939 р. увійшов до керівництва підпілля у Галичині. У 1940 р. заарештований НКВС і засуджений до

розстрілу – втік. З 1942 р. провідник Організації на північно-західних українських землях. Один з організаторів повстанського руху, організатор УПА і фактично її перший командувач. З кінця 1943 командир УПА-Північ. За його особистим керівництвом сплановано та проведено десятки вдалих операцій проти поляків, німців та радянської влади. Користувався великим авторитетом серед повстанців та мирного населення. Загинув у 1945 під час бою з загonom НКВС.

Тактична основа УПА визначилась ще під час її формування. Основною тактичною одиницею УПА стала сотня: 100 – 180 вояків, сотню складали 3-4 чоти, чота поділялася на 3 рої, 3-4 сотні складали курінь (батальйон), курені об'єднувалися у загони (полки). Новій армії бракувало командирів, бо її очолювали ідейні представники ОУН(б), які не мали воєнного досвіду.

Тому було створено декілька старшинських шкіл. Згодом були введені військові звання та нагороди, планувалося ввести навіть єдину форму.

Прапором УПА став жовто-блакитний прапор Української держави, але деякі відділи УПА виступали під Червоно-чорним прапором ОУН, що означало, повстанці готові загинути, або здобути перемогу.

У травні 1943 р. відділи УПА в постійних боях з німецькими поліційними та військовими частинами опанували все Полісся та Волинь, обмежуючи панування німців на цих теренах виключно тільки до міст, головних шосейних шляхів та залізничних ліній. Одночасно УПА знешкодила польські загони та звузила терени опановані більшовицькими партизанами до окремих, невеличких лісових просторів.

Офіційно Днем створення бандерівської партизанської армії вважається 14 жовтня 1942 р. і умовно приурочено до традиційного свята Покровительки Українського козацького воїнства Покрови Св'ятої Богородиці. У травні 1943 р. армія взяла назву Українська повстанська армія.

УПА розподілялася на три групи: УПА-Північ, командувач Дмитро Клячківський, УПА-Захід, командувач Василь Сидор, УПА-Південь, командувач Омелян Грабець,

Була спроба створити навіть УПА-Схід. Для цього вистачало вояків, але не вистачило часу.

Влітку 1943 р. УПА була чи не єдиною партизанською армією Європи, яка без жодної допомоги ззовні повністю контролювала у тилу у німців величезну територію, що дорівнювала території разом узятих таких країн як Бельгія, Нідерланди, Данія, Швейцарія, Люксембург.

До березня 1943 р. німецька протиповстанська боротьба не мала системного характеру, однак після того, як блискавично зросла кількість нападів на німецьку адміністрацію, диверсійних акцій, спрямованих на руйнування транспортної мережі, після того, як повстанці стали активно перешкоджати постачанню німцями продовольства, вивезенню українців на невольничі роботи до Німеччини, німецькі окупанти серйозно задумалися.

Про розмах діяльності УПА у той період йдеться, наприклад, у листі гауляйтера Рейхскомісаріату Україна Коха до Рейхсміністра Розенберга від 25 червня 1943 р. *«Особисто»*.

Об'єкт: ситуація з бандами. Північну частину генеральних округ Луцька і Житомира в основному контролюють бандити. На Волині ми змушені були в ці останні дні покинути територію між лініями залізниць Брест-Пінськ-Лунінець, Лунінець-Сарни, Сарни-Ковель, Ковель-Брест, за винятком районного центру Камінь-Каширський. Йдеться про територію у 17 4000 кв. км. Територія, що далі на північ, практично також не в наших руках ... У південній частині Волині переважають українські націоналістичні банди з центрами в Костополі-Сарнах і Горохові-Крем'яниці... Також українські національні банди мають своє суворе й уміле керівництво і подиву гідне озброєння: слід припускати, що ці банди почали методично збирати зброю і боєприпаси відразу після першого приходу німецьких військ ... Об'єкти, на які нападають банди – це важливі для доступу в країну і постачання фронту – залізниці, шляхи і мости, державні господарства. Звичайно, напади банд спрямовуються також проти кожного німця, який з'являється у зоні, що ними контролюється. Втрати у генеральній окрузі Луцьк,

наприклад, з 9 по 15 червня 1943 року, тобто за один тиждень і в одній окрузі 25 чоловік, 3 цивільних члени адміністрації, 1 член організації ...».

Визначення «банди» було даниною звичної пропагандистської риторики, оскільки навіть у Берліні знали, що йдеться про дисципліновані регулярні частини Української повстанської армії Степана Бандери, яка на той час вже налічувала понад 50 тис. досвідчених бійців і була організована за територіальним принципом. Так, бойові осередки району створювали полк (3-5 тис. бійців), три-чотири села утворювали курінь (500-800 бійців), а село – сотню (100-180 бійців). Основною бойовою одиницею УПА була сотня. Сотні і курені мали свої назви, наприклад, сотня «Різуна», курінь «Орли». В УПА були впроваджені свої знаки розрізнення, військові звання, запроваджувалася навіть єдина військова форма одягу.

У травні 1943 р. німецьке командування надало своїм поліційним частинам допомогу і відіслало на ліквідацію УПА на Волині й Поліссі дивізію, що складалася з полку «СС», двох полків угорців, полку козаків і відділу німецької жандармерії. Зручно маневруючи повстанськими відділами, командування УПА застало німців розділити дивізію на менші бойові частини, а потім у низці боїв нанесла цим частинам нищівні удари. Так наприклад, в бою під с.Верби загинуло 120 німецьких вояків, біля с. Шумське – 30, в Острозі – 32, угорські полки розбіглися зовсім, а частина козаків перейшла до УПА.

Весною 1943 р. починають організовуватися відділи УПА на Правобережжі. В «Холодному Ярі» починає діяти відділ УПА під командуванням командира «Костя», на Уманщині відділ «Остапа». На допомогу тим відділам відходить з Волині шість сотень УПА під командуванням командира «Енея». Так було створено «УПА-Південь» під командуванням «Батька» (Омеяна Грабовця), провідника Генеральної Округи ОУН у центральних українських землях, який загинув у бою з більшовиками на Вінниччині у червні 1944 р.

Літом 1943 р. розпочинає переорганізовуватися в повстанську армію Українська Народна Самооборона в

Галичині. Цієї справою керує полковник «Шелест» (Василь Сидор), колишній керівник штабу «УПА-Північ», Краєвий Провідник ОУН в Карпатському Краю з 1943 р., загинув у бою з більшовиками у Станіславській області 17 квітня 1949 р.

У зв'язку з територіальним розширенням дій УПА та постановням двох нових військових груп «УПА-Захід» і «УПА-Південь» для цілісного керівництва утворюється Головна Команда УПА

Тобто, вже у першій половині 1943 р. УПА перетворилась на серйозну військову силу. У цей же період УПА поширює свій вплив на східні регіони України. На середину 1943 р. УПА активно діяла вже у дванадцяти областях України! Боротьба за Українську державу набула широкої популярності серед усього українства.

3. *“Якби я мав таку армію, яку має ОУН, німецький чобіт ніколи не топтав би французьку землю”.*

(Шарль де Голь, Президент Франції, Лідер антифашистського французького національного руху в роки Другої Світової війни (1944 р.).

Створення УПА українським народом та її боротьба були адекватним захистом українського народу проти німецької, польської, червоної окупації українських земель.

Найміцніша зброя УПА – ідейно-політична пропаганда. Свідомі цього організатори й командування УПА, вже з перших днів її існування звертають пильну увагу на ідейно-політичне обличчя УПА. До складу кожного загону УПА було включено посади політвиховника, який опікувався політичним вихованням повстанців. Так, у першому номері журналу УПА «Вісті з фронту УПА» за весну 1943 р. читаємо: *«УПА – це збройна сила українського народу, побудована на засадах всеукраїнства, понадпартійності й обов'язку військової служби для*

оборони народу перед наїзником. УПА бореться за Самостійну Українську Соборну Державу на українській землі, за новий міжнародний лад і порядок, побудований на засадах справедливості, шануванні прав кожного народу, всесторонній розвиток народів у власних державах...».

Про свої політичні цілі УПА писала так: «Українська Повстанча Армія бореться за Українську Самостійну Соборну Державу і за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній, самостійній державі. Знищення національного поневолення та експлуатації нації нацією, система вільних народів у власних, самостійних державах – це єдиний лад, який дасть справедливу розв'язку національного і соціального питання в цілому світі ...».

До нас дійшла програма, підготовлена у 1943 р. політичним відділом УПА з проведення виховних гутірок, доповідей і лекцій. Так, актуальними темами виховання повстанців, у тому числі й політичного, були: «а) щоденне життя в УПА: як використати час поза службою (самоосвіта); особиста чистота та наслідки лінощів;

б) Відношення УПА до населення: 1. Завдання повстанця у вихованні суспільства. 2. Повстанець як пропагандист визвольної ідеї. 3. Становище повстанця стосовно молоді...9. Як повинна маскуватися повстанча група при переході через село, місто.10. Як поводитися з полоненими. 11. Обмолот і посівна кампанія – як УПА може в цьому допомогти селянам...

організація самооборони у селі та у місті; як зберегти майно від знищення та грабежу; організація праці під час жнив та допомога УПА; організація безпеки на селі і в місті зимою; організація зв'язку між УПА і населенням; як пережити хвилю фронту і знайтися в запіллі більшовиків...

Події у світі: на яких умовах закінчилася Перша світова війна та які викликала повоєнні наслідки; в яких умовах опинилась Україна після 1920 року; до чого прагне Німеччина; до чого прагне ССРСР; відношення польського імперіалізму до України; політичні прагнення Англії і Америки; причини Другої світової війни; останні фронтові

і політичні події; чи може дійти до війни між ССРСР і Англією; наше політичне становище в сьгоднішній війні; сила УПА – гарантія нашого права на життя; цілі і завдання УПА; можливості приходу більшовиків і боротьба в їх запллі.

Навчання в УПА: Історія:

устійнення назви Україна-Русь; початки життя в Україні; картини з життя Княжої доби...Картини з життя козаччини...; Неволя...Світова війна й жовтневий переворот...Використання України Росією... Револуція і видвиження українського питання... Політика НЕПу...Боротьба в Галичині за право УВО-ОУН...Ліквідація протибільшовицького фронту у 1930-1938 рр... Русифікація українського життя...Колективізація...Полонізація України...Закарпатська Україна...румунізація на Буковині і Басарабії... зайняття ЗУЗ більшовиками та їх господарювання...Україна у 1941 р...Німецька колоніальна політика в Україні...Українські повстання в 1943 р.

Географія України: положення України в Європі: природні і штучні етнографічні кордони України; клімат, рослинність та ріки України; назви земель; населення України і його культура, національна окремішність українців, можливості розвитку добробуту в Україні.

Напрявні Української Держави в світлі її геополітичного положення і внутрішніх умов: наші границі під воєнним оглядом; напрявні нашої зовнішньої політики: воля народам і людині; оборона наших границь; відношення до білорус...відношення до народів Заходу, Півночі, Сходу, що не межують з Україною; можливості господарчої і політичної самостійності і суверенності Української Держави; програмний устрій УССД.

Виховні теми: різні устрої держав; на чому полягає сила держави ззовні і всередині; що дасть Українська держава українцеві і що повинен українець дати своїй державі; оборона держави – священний обов'язок кожного громадянина; Що я робитиму у своїй державі, чи готовий я до цього.

Військове виховання: значення дисципліни, карності і послуху в армії; що таке ненависть до ворога; рятуй друга у нещасті; героя виховує покоління; слава загиблого; сміливість і відвага в бою; відповідальність повстанця за свої дії перед командиром, народом, історією; пошана командира і послух його; відповідальність командира за життя стрільців; ідеал командира; зберігання воєнної тайни; ведення розвідки та поборювання чужого шпигунства; картини типів бійців і командирів на протязі історії; чому у війську має бути справність і точність...улаштування військових та історичних свят...».

Як бачимо, програма виховання українських повстанців була різносторонньою.

Розпорядок дня у відділах УПА також був суворо регламентований від підйому (ранкова зоря о 5 год. 30 хв.) – до відбою (нічна зоря о 22 год.). Цей розпорядок, зокрема, у відповідні години передбачав: зарядку, сніданок, обід і вечерю, заняття по вогневій і політичній підготовці, господарські роботи тощо. Їжа також була різноманітною, в залежності від вмісту у ній кілокалорій. Ці питання, як і всі інші, регламентувались відповідними наказами Головної команди УПА.

Вже у 1943 р. збройні відділи УПА на короткий час захоплювали цілі містечка: Володимирець, Степань, Висоцьк, Дубровиця, Людвипіль, Деражне, Олика, Цумань, Горохів, Радехів та інші. Так, звільнене у навесні 1943 р. загоном «Котловина» від німецької адміністрації містечко Колки перебувало під адміністрацією УПА до листопада 1943 року. А в одній із засідок, організованих 2 травня 1943 року на шляху Ковель-Берестя відділом з сотні під командуванням «Кубіка» (Тихін Зінчук), загинув шеф «СА», особистий друг А.Гітлера генерал Віктор Люце. Про величину військової сили УПА, її склад куренів і сотень УПА, пише у своїх спогадах один із викладачів старшинської школи УПА (спомин «До зброї» за липень 1944 р.):

«...При столі ... зібрався увесь штаб куреня «Орли» з курінним «К...», колишнім старшиною легіону. На чолі сотень два колишні старші командири Червоної Армії, - два інші – колишні легіонери Першої світової. Крім цього до штабу входили: виховник, ад'ютант, три медсестри – з кадрів ОУН. Всі вони одягнуті в однакові однострої з відзнаками військових ступенів на рукавах (курінний – один широкий пасок, сотенний – три вузькі, чотові – два вузьких ройові – один срібний пасок). У всіх вояків емблема Орла на горішній частині лівого рукава. Довідаюсь, що курінь «Орли» входить до складу Н-ї групи, складається з чотирьох сотень по 200 бійців, кожна сотня у складі трьох стрілецьких і одної кулеметної чоти. У стрілецькій чоті по чотири рої й гранатометна ланка. Разом на озброєнні куреня 48 кулеметів «Дегтярьова», 16 «максимів», 12 легких і 4 важких гранатомети. Усі старшини й підстаршини озброєні автоматами. Поза куренем в селах є ще бійці «самооборони», у складі біля 500 чоловік резерву з 14 кулеметами й 1 гранатометом. Разом у селах є біля 1 300 чоловік боєдатного чоловічого населення з озброєнням, що рівняється силі дивізії. Курінь входить до складу Н-ї групи, що складається з 4 –х українських і 1-го азербайджанського куренів, однієї кінної сотні та сотні польової жандармерії. Продовольчий стан цієї групи (тут йдеться про загін ім. Наливайка з ВО «Турів», УПА-Північ), біля 4500 чоловік, але у випадку небезпеки або загрози кількість за результатами мобілізації збільшувалась до 8000 чоловік».

Набір бійців до УПА відбувався добровільно. Спочатку були думки здійснити загальну мобілізацію всього українського чоловічого населення до УПА, що проживають на теренах Західної України. Благо, зброї вистачало. Та практично сам характер боротьби суперечив би принципу добровільності вступу до УПА. Примусова участь у боях можлива, коли б'ються регулярні армії, але це було неможливим при партизанській тактиці боротьби.

Відтак, структурно УПА була організована так, що кожен курінь прикріплювався до окремої місцевості, де проживало українське населення.

Курінь це було основне бойове ядро, але у разі потреби, за лічені дні, за рахунок чоловічого та жіночого населення (медсестри, зв'язківці, господарська робота та ін.), з урахуванням захованої та складової ним зброї, блискавично перетворювався у повнокровну за чисельністю та озброєнням українську дивізію. Це усе відбувалося за рахунок бійців місцевої кущової оборони, що постійно удосконалювала свій вишкіл.

Таким чином проводилось навчання всього українського населення та теренах Волині, Галичини, Карпатському регіоні, та інших регіонах України, включаючи Хмельниччину, Житомирщину, Київщину, Чернігівщину тощо. З огляду на це, можливо зробити висновок, що у вирішальний момент цілі українські дивізії могли бути швидко сформовані та стати до бою.

З 1943 р. в УПА створено редакційну колегію для видання щомісячних журналів «Повстанець», «Ідея і чин», «Вісті з фронту УПА», у яких описувались конкретні бойові українських повстанців з окупантами, давався огляд міжнародної обстановки, розповідалось про історію України тощо. Окремим наказом командування УПА з 1943 р. у кожному відділі, починаючи від сотні було виділено одного-двох бійців, які описували бойові дії відділу, його господарку, щоденні проблеми та шляхи їх вирішення, можна сказати, що писали його історію. Ось, наприклад, як описується один із боїв відділів повстанців з енкаведистами у статті «Кільце смерті» в одному з літніх випусків 1944 р. повстанський журнал «Вісті з фронту УПА»: *«...Відділ сотенного «Буревія» у складі 116 козаків 9 квітня 1944 року опинився в с. Березина. Відділ виставив охорону. Більшовики, дізнавшись, що ми у селі більшовики з усіх сторін посунули на нас. Більшовики, у кількості до 400 осіб, при підтримці кулеметів і мінометів розпочали наступ. Вороже кільце змикалося.*

Коли більшовики підійшли на близьку відстань, очі «Буревія» за ближчали – він кинув наказ: «По ворогові ...вогонь!». Заклекотіло 11 наших кулеметів і 88 крісів. Піднявся дикий і страшний зойк конаючих сталінських наймитів. Лави їх самотно порідшали. Але залягли і відкрили вогонь по нас. З сусіднього села їм надійшла допомога. Становище ставило безвихідним. У цю грізну хвилину сотенний «Буревій» гукнув рішуче до бійців: «До пробою – готовсь!». Скільки залізної волі і непорушності прибивалося в цьому його наказі, яка рішучість до боротьби за свій Край і Народ.

Отримавши підмогу ворог посилив вогонь. В ту ж хвилину куля влучила у нашого командира. Вмираючи він промовив: «Друзі! – на пробій – вперед...!». Ворожі кулі градом сипалися на наших бійців. Упав енергійний чотовий «Богун», далі – «Лановий», «Сосна» й інші. Всі вони тримались як леви. Тримались міцно і хоробро.

Ніхто не зламався. В критичну хвилину політвиховник «Квітка» гукнув до стрільців: «За мною, вперед!». Ми взяли напрямом, де становище червоних було слабке. Сконцентрувавши всі сили в одному напрямку, силою кулеметного вогню і багнетів, ми пробились крізь ворожу лінію, розірвали вороже кільце і підібравши убитих і поранених пішли вперед. Сотню, що нею командував Буревій, на прохання його бійців командуванням УПА було названо сотнею «Буревія».

Буревіївці і далі стоять мужньо і твердо в боротьбі за волю і щастя України.

Відповідним наказом Головного військового штабу УПА №8 від 27 серпня 1943 р. в УПА були запроваджені військові звання. У цьому наказі, зокрема, йшлося: «Виникла потреба організації УПА на засадах сучасної техніки і методів війни, у зв'язку з чим, виникає потреба упорядкування взаємовідносин між вояками, бойовими частинами і командним складом армії.

Тому н а к а з у ю:

Нав'язуючись до військових традицій нашого славного минулого з давніх часів і з часів визвольної боротьби 1918 –

1922 рр. армій УНР і УГА, називати всіх вояків УПА – козаками. Козак – є почесне звання борця за Українську Державу. По своїй бойовій підготовці і підпорядкуванню козаки діляться на три групи: козаки-стрільці, підстаршини і старшини. Для всіх козаків встановлюються такі ступені і ранги:

А. Сухопутні війська. Ступені: Козаки: а) козак, б) вістун...;

2. Підстаршинські ранги: а) десятник, б) старший десятник, в) підхорунжий;

3. Старшинські кадри: Молодша старшина: а) хорунжий, б) поручник, в) сотник:

Булавна старшина: а) осавул, б) підполковник, в) полковник;

4. Генеральна старшина: а) генерал-хорунжий, б) генерал-поручник, в) генерал-полковник, г) генерал піхоти, генерал-артилерії, генерал кінноти, генерал літунства, генерал панцерних військ, генерал інженерних військ...

Користуються з права підвищення до ступенів:

Вістуна, Десятника, Старшого десятника:

Командири окремих частин (командири, які користуються правами командирів полків)

Підхорунжого:

Командири груп (командири, які користуються правами командирів дивізій).

Ранги всіх старшин: Верховна влада, яка користується з прав видавання законів».

Такою Верховною владою стала Українська Головна Визвольна Рада (далі - УГВР), як Єдиний найвищий політичний провід Соборної України на період визвольної боротьби українського народу проти усіх загарбників, який перебрав на себе керівництво всієї визвольною боротьбою до створення Уряду Української Держави. Відповідним рішенням було затверджено політичну платформу УГВР, обрано президента, його заступників, членів президії, Голову Генерального Секретаріату – майбутнього уряду України. Головою УГВР було обрано полтавчанина К.Осьмака.

Моя довідка.

«Українська Головна Визвольна Рада створена з ініціативи ОУН(б) та Головної команди УПА в липні 1944 р. Серед її засновників були представники як західної, так і східної України. На думку її творців, УГВР мала стати керуючим центром національно-визвольних сил українського народу, а також репрезентувати цей визвольний рух зовнішньому світові. Водночас, замість ОУН визначалась як політичний зверхник УПА. Керуючим органом УГВР стала президія на чолі з Кирилом Осьмаком. Виконавчим органом і одночасно тимчасовим урядом України – Генеральний секретаріат на чолі з Романом Шухевичем. Згодом було створено закордонне представництво УГВР. Така ідея створення єдиного центру мала величезний позитивний характер, однак виявилася запізною. Крім того, УГВР не визнали інші українські політичні сили, а деякі з них поставилися до неї ворожо. Діяльність УГВР продовжувалась і після повної поразки українського національно-визвольного руху».

Також в УПА були впроваджені і свої знаки військового розрізнення, від козака, до Головнокомандуючого.

Згодом УГВР була затверджена присяга козака УПА, яка була введена в дію наказом Головного Військового Штабу УПА. Відтепер усі, хто вступають до УПА мали приймати військову присягу. Про першу таку присягу пише одне з повстанських видань так: *«На підгір'ї Високого Бескиду, на затишній галявині під лісом, у суботу 5 серпня 1944 року – незвичайне свято. Між деревами – ступениця, поверх неї розстелений килим, на ньому китайкою прикритий Тризуб. Над ним – вишиті рушники, по боках – гілочки червоної калини, внизу – два схрещені кріси й шолом. Спереду – польовий вітвар, на ньому хрест, євангелія, свічки. Обабіч – високо підняті блакитно-жовті прапори. Під прапорами – представники: два члени президії УГВР з Генеральним Секретарем Внутрішніх Справ і Шеф ГВШ зі штабними старшинами. По боках і навпроти, великим чотирикутником, стоять у повному бойовому спорядженні сотні: «Булава», «Льви»,*

«Різуна» та дві самостійні охоронні чоти. На краях, гармати, важкі гранатомети і легкі та важкі кулемети. Три захоплені у німців «танкетки» стоять в охороні неподалік. Перед сотнями сотенні, всередині чотирикутника – Командир Воєнної Округи.

Ось він звітує Шефові ГВШ: - «Друже командире! Оголошую: три сотні і дві охоронні чоти, зі своїми підстаршинами і старшинами, разом 520 вояків УПА, до присяги – готові». Шеф ГВШ з членами Президії УГВР і командиром ВО проходять перед фронтом виструнчених вояків.

«Слава Україні!», - вітає вояків Шеф ГВШ.

«Героям Слава!», - грімко вдаряє в зелене верховіття лісу...

Бійці співають свої щоденні молитви. Духовник править молебень і благословляє воїнів на святу боротьбу за «Силу і Славу, Волю і Владу України».

Промовляють представники УГВР і ГВШ, зазначають історичну роль УПА у всенародній збройній боротьбі за УССД. Падають одна за одною команди Шефа ГВШ:

«Струнко! На плече кріс! Тризуб до присяги відкрий! Почесть дай! На Тризуб глянь! Прямо глянь! На плече кріс! До стопи кріс! Спочинь! До присяги!».

Знімається угору 520 рук.

Іскряться очі блиском.

І могутнім хором пливуть слова присяги – як натхненна молитва.

«Я, воїн Української Повстанчої Армії, взявши в руки зброю, урочисто клянусь своєю честю і совістю перед Великим Народом Українським, перед Святою Землею Українською, перед пролитою кров'ю усіх Найкращих Синів України та перед Найвищим Політичним Проводом Народу Українського:

Боротись за повне визволення всіх українських земель і українського народу від загарбників та здобути Українську Самостійну Соборну Державу. В цій боротьбі не пожалію ні крові, ні життя і буду битись до останнього віддиху і остаточної перемоги над усіма

ворогами України. Буду мужнім, відважним і хоробрим у бою та нещадним до ворогів землі української. Буду чесним, дисциплінованим і революційно-пильним воїном. Буду виконувати всі накази зверхників. Суворо зберігатиму військову і державну таємницю. Буду гідним побратимом у бою та в бойовому житттю всім своїм товаришам по зброї.

Коли я порушу, або відступлю від цієї присяги, то хай мене покарає суворий закон Української Національної Революції і спаде на мене зневага Українського Народу.

Україно! Будь горда і славна! Це бо Сини Твої урочисто клянуться. Тобі на вірність – аж до смерті. Звучить Національний Гімн “Ще не вмерла Україна...».

Національним гімном припечатується акт вояцької присяги.

Всі, що склали присягу, підписують її, як історичний документ.

Концертом історичних, бойових і народних пісень при бандурному супроводженні закінчилось те незвичайне свято. Ось які незабутні хвилини пережили ці вояки України».

У серпні 1943 р. командування ОУН-УПА видає ряд документів у сфері адміністративного та територіального устрою. В них підтверджувалося право на приватне володіння землею, хоча визнавались і інші форми власності. Наприклад колгоспи за бажанням селян могли бути перетворені на сільськогосподарські кооперативи. Згодом, з'явилися відповідні постанови Головної команди УПА про заміну окупаційної адміністрації українськими органами влади.

Характер діяльності УПА зобов'язував її тісно підтримувати зв'язки з українським населенням і не обмежуватися веденням тільки бойових дій. Тому УПА звертала належну увагу на організацію господарського, навчального й культурного життя українського населення, а не тільки його оборони перед ворогом. На звільнених УПА від окупантів українській території селян наділяли

землею. Зразок відповідного формуляру про це дійшов до наших днів:

«АКТ НАДІЛУ ЗЕМЛІ

На підставі зарядження Головного Командира Української Повстанчої Армії з дня 15.03.1943 р. в справі наділу землі, Районів Уповноважений Земельної Референтури УПА, на внесок Сільської Управи і Земельної Комісії с. _____ цим затверджує наділ землі гром. _____ мешканці села _____ району _____ округи _____ в загальній кількості _____ гектарів, а саме:

- 1) _____ га землі орної, положеної _____»*
- 2) _____ га сінокосу, положеного _____*
- 3) _____ га пасовищ і невжитків, положених _____»*

«Районів Уповноважений Земельної Референтури УПА _____ дня _____ 1943 р. _____ підпис».

У кожному випадку після ліквідації ворожої адміністрації, відділи УПА допомагали тамтешньому українському населенню організувати власну адміністрацію, у якій сітка УПА разом із сіткою ОУН(б) мали всебічну підтримку місцевого населення. Для цього були видані відповідні акти, одним з яких є Інструкція для керівників сіл, районів і міст про організацію влади на місцях за жовтень 1943 р., положеннями якої були передбачені повноваження місцевої української влади, зокрема:

«Адміністрація села. Обов'язки Голови: а) стежить, щоб була вчасно засіяна площа, призначена під посів; б) організовує допомогу родинам військовиків, вдовам, сиротам і т.п.; в) не допускає нищення лісів, залишених господарств, садів, інших господарств; г) забезпечує усім необхідним школи; д) здійснює нагляд над господарствами і допомагає їм; ж) здійснює дрібний ремонт доріг, мостів і т.к.; з) забезпечує схоронність і дієве використання громадського і державного майна, захищає його від нищення.

Заступник Голови: заступає Голову і виконує обов'язки Голови під час його відсутності.

Секретар: провадить громадську канцелярію; стежить за виконанням у визначені терміни наказів, наданих зверхниками.

Адміністрація району: Голова: а) відповідає за цілісність господарства і адміністрації в районі; б) не допускає без дозволу зверхньої влади до роздріблення господарств; г) організовує на терені району охорону лісів, рибного господарства, іншого майна; е) стежить, щоб була засіяна вся площа землі у районі, що призначена для посівів; ж) щоб вчасно були виконані усі громадські роботи; з) щоб в терені були виконані усі накази і розпорядження; і) стежити, щоб в установах і організаціях керівні місця займали відповідні люди...

Господарсько-рільничий: керує господарством району; стежить за тим, щоб були продукти харчування у селі та місті; організовує різні господарські установи та артілі; здійснює усі справи, пов'язані з рільництвом; організовують лісову охорону і ветеринарну діяльність; організовують по селах земельні комісії для поділу земель колгоспів, радгоспів і фільварків.

Шляховий: бере на облік усі засоби транспорту у районі та майстерні по його ремонту, а також усі засоби зв'язку; організовує роботу з ремонту доріг.

Фінансовий: тримає на обліку всі фінанси громадських і державних установ у районі; організовує бухгалтерію в районі.

Освіта і культура: тримає на обліку майно освітньо-культурних установ і організацій (школа, театр, кіно, бібліотека); організує і контролює роботу шкіл.

Соціального забезпечення: стежить, щоб була організована і здійснювалась допомога населенню, що потерпіло від ворогів, а також вдовам, сиротам і т. і.; взяти на облік акти бувших районних кас і добродійних установ.

Охорона здоров'я: здійснюється лікарем; забезпечити майном лікарські установи; організувати санітарну

допомогу по селах; здійснювати санітарні огляди населення у районах і селах...».

На виконання цієї інструкції відповідними наказами місцева влада було зобов'язано на звільнених територіях налагодити шкільництво та медичний огляд дітей, цивільного населення та козаків УПА.

Тому, як носій національних і соціальних прагнень українського народу, УПА користувалася великою пошаною. Для українських вояків було честю служити у своєму війську.

Боролися в УПА і інші національності. Перший національний курінь УПА створили у середині 1943 р. узбеки, під командуванням колишнього майора Червоної Армії, пізніше було організовано курінь грузинів та ашотів, азербайджанців, сотня кубанців. Воювали в УПА також австрійці, бельгійці, французи, німці, югослави, євреї. Згодом, чисельність іншомовних частин в УПА зросла до 15 куренів, що складало біля 20 тис. бійців, які складали 20 відсотків усієї чисельності УПА.

Були в УПА і свої відзнаки: Похвала, Бронзовий Хрест Бойової Заслуги, Срібний Хрест Бойової Заслуги II класу, Срібний Хрест Бойової Заслуги I класу, Золотий Хрест Бойової Заслуги II класу, Золотий Хрест Бойової Заслуги I класу.

Ці відзначення *«за виявлені в боях мужність і героїзм, за видатні заслуги у керівництві боротьбою відділів УПА проти окупантів»* призначалися тільки воякам УПА. Їх було введено наказом Головного Командування УПА з грудня 1943 р. Крім цього були нагороди, що надавались воякам УПА і цивільним особам, як наприклад медаль *«За видатні заслуги для національно-визвольної революційної боротьби Українського народу»*.

Першим в УПА Золотим Хрестом Бойової Заслуги I класу було нагороджено помертньо майора «Яструба» (Дмитро Карпенко), уродженця Чернігівщини, колишнього майора Червоної Армії, командира куреня «Сіроманці», який загинув у бою з військами НКВС 17 грудня 1944 р. при атаці на м. Стрілиська Нові. Про цю легендарну людину

повстанське видання «Ідея і чин» за осінь 1944 р. писало так: «...В дуже важке становище потрапили «Сіроманці» біля Нового Яричева. Вони були оточені. Довкола ворог скупчував великі сили. Підходили танки і гармати, намагаючись знищити малу групу українських повстанців. Вийти з кільця не було можливості. Дув різкий вітер і накрапував дощ. Надходив вечір. Вийти з оточення не було кудюю. Вояцтво напружено дивилося на свого командира, «Яструба». Дивилось так, наче у нього був порятунок від смерті. «Яструб» мовчав. Довго мовчав, потім закрив руки в кишені і відповів українським воякам легкою усмішкою

Друже командир, - не витримає якийсь стрілець, - що, будемо вмирати ?

У «Яструба» зажеврили очі і відбивали в глибині щось заховане, щось таємниче. Він після невеликої паузи звернувся до вояцтва:

- Вмерти легко, але жити важче...ми мусимо жити на зло ворогам і на добро Україні. Він скликав командирів і дав наказ заховати непотрібні речі і приготуватися до маршу. У нього вже був чіткий план. Як тільки впали сутінки відділ тихцем подався за командиром. Під захистом ночі повстанці рушили до річки Полтви. Дув пронизливий вітер. Полтва дихала їдким холодом. Українці стрільці увійшли у воду й річкою пробиралися крізь ворожого кільця. Дорога була важка, глибока вода часом доходила до шиї, а нерідко можна було схватися й з головою. Попереду йшов командир «Яструб». Вода була пронизливо холодна. Аж на ранок вивів командир своє вояцтво з оточення смерті. Але становище знову погіршало. Недалеко ворожі війська. Тоді «Яструб» серед білого дня виводить відділ на головне львівсько-золочівське шосе і прямує кілька кілометрів, а потім повертає у ліс ... Після відпочинку відділ вирушає далі в рейд і розташовується в Учнівському лісі. Удаваним маневром повстанці оминувши ворожі застави і вирвалися з ворожого оточення.

Був день 30 вересня 1944 р. «Яструб» уже не сотенний, а курінний. До «Сіроманців» прилучаються ще два відділи

на чолі з командирами «Вороном» і «Чорним». Ліс загомонів, зажив веселим повстанським життям, лунав сміх...

Була 10-та година дня. Над лісом купчилися чорні хмари. Розвідка доповіла, що довкола підходять великі сили ворога. Повстанці займали бойові позиції. На лівому крилі повстанської оборони озвалися автомати і заклекотів кулемет... «Починається бій», якимось спокійно і ніби байдуже промовив «Яструб» і всміхнувся, що ж будемо воювати...

«Яструб» проворною ходою пробирається до передових позицій і промовив: «Хлопці, триматись і мітко стріляти!».

І повстанці розуміли свого командира: триматись, значить перемогти. Над лісом просичала міна і тріснула недалеко від табору. За нею друга, третя ... Ліс стрепенувся, заклекотів, загув божевільним тріском і стріляниною...Ворог ішов у наступ. Повстанці поставили твердий опір. Кільканадцять разів енкаведисти кидалися в атаку й під сильним ударом відкочувалися назад, залишаючи десятки трупів. Десь серед дня ворог дістав нове підкріплення. Ліве крило повстанців було під загрозою. У цей час там з'являється «Яструб». Бійці рвонули вперед, грудьми своїми захищаючи командира, і ворога знову було відбито. У середину лісу вривається танк. «Яструб» бере фаустпатрон і стріляє. Земля здригнулась, дерева захитались ...Продірявлений танк зупинився на місці. У цей час підбігає до командира зв'язковий:

- Гранатометники поранені! «Яструб» сам стає біля гранатомету. Його гранати б'ють по ворожих загрозливих танках ... Бій не вибухав увесь день. Командир «Яструб» завжди з'являвся у небезпечних і загрозливих місцях. Двадцять два рази ішов ворог у наступ і двадцять два рази зазнавав поразку. До пізньої ночі клекотів бій. Нарешті стрілянина вибухла. Ворог підбирав трупи. Понад триста сімдесят убитих і ще більше поранених підібрав ворог. Повстанці втратили лише дев'ятнадцять убитими

і кілька пораненими. Розлючений невдачею ворог стягував нові сили й оточував ліс. Але завдяки гнучкій тактиці командира «Яструба» повстанці прикриваючись темною ніччю, вийшли з учнівського лісу, забравши з собою убитих і поранених товаришів. На ранок відділ розташувався у лісі біля с. П'ятин. Надвечір ворог знову стягнув сили. Командир «Яструб» посміхнувся:

Треба якусь штуку витворити! І «витворив». Він вночі тихенько повів повстанців з лісу в далекий рейд. Вранці ворог почав наступ на те місце, де були оточені «Сіроманці». Зчинилась стрілянина. Кілька годин енкаведисти воювали один проти одного..., а коли очунялись, схопились за голову, побачивши результат бою...- десятки убитих і поранених, а тим часом, «Сіроманці» були вже далеко.

Бігли дні за днями ...була осінь 1944 року. Московські орди шаленіли ... то тут, то там, здіймалися червоні загони і в небо били чорні стовпи диму... Чути брязкіт зброї і брудну лайку чужинців, хрипкий крик жінок та плач дітей ... Із станцій відходять довгі ешелони, наповнені нашими людьми... у Сибір...

«Яструб» не знаходив собі місця: «Мушу воювати», говорив він. І в нього визрів план розгромити ще одне кубло червоних посіпак у м. Стрільська Нові. І, як настала ніч, «Сіроманці» вирушили з лісу.

... Вони йшли тихо і обережно, з темних сутінків почали вимальовуватися силуети будівель. Біля Стрільськ зупинилися. Скрізь перерізали телефонний зв'язок, крім того, що йшов зі Стрільськ до Ходорова. В цьому «Яструб» мав свої розрахунки: зі Стрільськ будуть просити допомоги з Ходорова, яку можна буде розбити в дорозі. В цей напрям вислав на засідку одну чоту, а з рештою бійців пішов на штурм міста. За кілька хвилин тріснула тиша. Містечко заклекотіло шаленими звуками бою. Командир «Яструб» мчав уперед. Стрільці намагалися своїми грудьми захистити командира від ворожих куль. Та він раптом зупинився, похитнувся та впав на землю.

До нього кинулися два стрільці.

Друже командир, що з вами?

«Яструб» ворухнувся. Його очі запалали вогнем бою і враз згасли... Він уже не озивався. Лежав на грудях. Одна рука спиралася на землю, а друга була простягнута вперед, наче кликала у бій.

І на той клич командира, як ще ніколи, бурхливим потоком «Сіроманці» рвонули вперед, Громова «Слава!» переплелася з гуркотом невгамовного і жорстокого бою – помсти. Ніяка сила вже не могла стримати повстанців. Вони взяли місто...».

Ось такі командири були в УПА. Ось, як виглядають сторінки історії боротьби відділів УПА написані літописцями тієї пори: прориви з оточення, засідки, наскоки. Постійна небезпека та безжалісна боротьба на життя і смерть додавали бійцям і командирам УПА мужності, витримки й здатності виходити з найскрутніших положень. Це лише одна сторінка, а їх були десятки тисяч.

Окремо слід зазначити, що за дослідженнями українських вчених-істориків, ледь не половина командирів УПА вищого і середнього рангів були вихідцями з центральних, північних, південних, східних і середніх українських земель, тобто не були уродженцями лише Західної України. УПА об'єднала усі верстви українців.

Українське жіноцтво не відставало від чоловіків, жінки були зв'язковими, медсестрами. Не було такої української хати, щоб повстанцям у разі необхідності не давалась допомога. Медикаменти робити на основі народної медицини. Військовими інструкторами були члени ОУН, які пройшли військовий вишкіл у польському, німецькому чи радянському війську.

В УПА був дуже добрий налагоджений зв'язок, зв'язкові за ніч долали десятки кілометрів по зайнятій ворогом території.

Схрони або криївки мали рятувати від переважаючих сил супротивника, навіть були лікарні під землею. Криївки влаштовували як у лісі, так і в селах, під підлогою у хаті, у

господарчих приміщеннях, на горищах. За німецькими даними у 1944 р. УПА було побудовано не менш як 80 тис. криївок та схронів різного призначення. Майстерність побудови криївок упівці перейняли в інших українських повстанців часів «Холодноярської республіки» (20-ті роки минулого століття).

Повстанські відділи тримали більше сіл, ніж лісу. Усе необхідне: одяг, їжу, ліки, постачалося підпільною мережею ОУН. Гулялися повстанські весілля, відзначалися народні та релігійні свята. Українство всюди приймали повстанців як героїв, ставилося до нас дуже добре і віддавали все найкраще, багато у чому допомагали дівчата, проводили розвідку, а «червоних» зустрічали дуже непривітно, а навіть і вороже.

В ідейно-політичній боротьбі проти обох окупантів України УПА особливу увагу звертає на пропаганду визвольної боротьби серед інших народів поневолених Москвою чи Німеччиною. У німецькій армії та в поліційних чи поліційно-допоміжних частинах німецької адміністрації в Україні були кавказці, татари, туркмени, французи, італійці, чехи, югослави, бельгійці. В масово поширюваних летючках – зверненнях УПА вказує їм на нелюдяну поведінку німців стосовно усіх ненімецьких народів і закликає їх переходити на бік УПА для спільної боротьби проти німців.

Ось приклади таких закликів:

«...ГРУЗИНИ!

Коли спалахнула більшовицько-німецька війна, у Вас не було бажання боронити нову тюрму народів – Советський Союз. Частина з Вас пішла в національні відділи при німецькому війську. Ви, таким чином, хотіли допомогти розбити свого найлютішого ворога – російський імперіалізм. Але Ваші надії не здійснилися. Німці, як Ви у цьому переконалися, повели на окупованих ними землях політику поневолення, грабежу і фізичного знищення народів. Грузини! Не будемо вмирати за німецький грабіж та російський розбій. Український народ закликає Вас

разом з українськими повстанцями формувати свої національні відділи!».

«...СИНИ ТУРКМЕНІ!

Німцям потрібна була тільки Ваша кров для їх імперіалістичних завоювань. Німці, як і більшовики, несуть народам рабство і фізичне знищення. Приклад цього – господарювання німців в Україні.

Туркмени! Із зброєю в руках переходьте до українських повстанських відділів, що хоробро борються з німецькими та московськими імперіалістами!».

«...ЧЕРКЕСИ, КАБАРДИНЦІ, ОСЕТИНИ, ЧЕЧЕНЦІ, АДИГИ, ЛЕЗГІНИ, ІНГУШІ!

Сини гір! Досить бути сліпим знаряддям у руках німецького імперіалізму. Згадайте заповіти своїх гордих предків, що загинули за волю Кавказу! Український народ закликає Вас до спільної боротьби з віковичними гнобителями! Створюймо міцний фронт проти експлуататорів людства!

Зі зброєю в руках переходьте до національних відділів при Українській Повстанській Армії. Готуйте сили для загальної революції проти московсько-більшовицької тиранії. Нас об'єднує спільна боротьба під закликотом «Воля народам! Воля людині!».

«...АЗЕРБАЙДЖАНЦІ!

Тільки спільними силами всіх поневолених народів можна перемогти імперіалістичних хижаків Москви й Берліну і побудувати незалежні держави Кавказу й Азії. Ми закликаємо Вас збільшувати ряди своїх національних відділів при Українській Повстанській Армії!».

«...УЗБЕКІ!

В сьогоднішній момент німецький імперіалізм намагається затягнути Вас на сторону старих німецьких позицій. Всі поневолені європейські народи піднімаються на боротьбу з гітлерівським звіром. Покидають німців союзники. На зміну гітлеризмові на наші земля йде більшовизм. Не відступайте разом з німецькими військами. При Українській Повстанській Армії існують національні частини народів Сходу.

Узбеки! Переходьте зі зброєю в руках до українських повстанських відділів. Будемо спільними силами готувати удар по московських імперіалістах!».

Такі заклики до народів сходу друкувались російською мовою, а потім мовою тих народів, яких це стосується. Їх друкувала УПА-Південь в друкарнях Одеси.

Не поминула УПА своєю й червоних партизан. В окремих зверненнях до них УПА намагалася розкрити їм очі на облуду московських сатрапів, які, опинившись у смертельній небезпеці обіцяють усілякі блага, але повернуться до своїх методів гноблення, як тільки та небезпека для них мине. Так, в одній з летючок йшлося:

«... ЧЕРВОНІ ПАРТИЗАНИ!

Ставши на шлях боротьби з німецькими наїзниками, Ви поступили правильно. Не можна мовчати і байдуже приглядатися до того, що діється в Україні та інших окупованих Німеччиною країнах. Боротися активно проти гітлерівських варварів – це великий священний обов'язок кожної чесноі людини. Але, знищуючи існуюче лихо треба думати про новий, кращий лад у майбутньому. Чи ж на зміну гітлерівської «Нової Європи» мав би знов повернутися більшовицький СРСР. Ні не за таку зміну ми боремося, не такого бажаємо собі ладу в Україні і в світі. Бо ж кремлівські імперіалісти такі ж самі вороги народу, як і берлінські.

Червоні партизани!

Поширюйте свій фронт боротьби! Знищуючи німецьких загарбників, поверніть свою зброю проти кремлівських катів та їх агентів. Женіть від себе політруків і командирів, присланих з Москви!

Вступайте на шлях великого майбутнього. Єднайтеся з народами проти всіх катів і гнобителів, за новий лад вільних народів у самостійних національних державах!».

Зі звернення Головної команди УПА до братів червоноармійців 1944 р.

«Бийте ж німецьку потвору Гітлера, і разом з нами кремлівського людоджера Сталіна і його банди. Не

виступайте проти проти національно-визвольного руху українського народу».

З тактичної інструкції Головної команди УПА 18 грудня 1943 р.

«Особливо наголошується, відділи УПА не повинні вдаватися до боїв з Червоною Армією, навіть заради здобуття зброї».

Загалом пропагандивна робота націоналістів серед червоноармійців не дала бажаного результату, хоча окремі успіхи були, особливо серед фронтовиків, які не бажали гинути від повстанських куль.

Відтак, велика кількість національного елемента кидає німецьку військову службу і переходить до УПА. Так постають окремі національні частини грузинів, узбеків, татар та інших східних народів. Їх чисельність становила приблизно 20 відсотків чисельності усієї УПА.

З інструкції Головної команди УПА про перехід фронтів. Січень 1944 р. *«Рекомендується не комплектувати з союзних нам народів суцільних військових з'єднань, а лише невеликі підвідділи. Розміщувати їх окремо від загонів УПА. Перевіряти у боях з ворогом їх бойову та моральну вартість і політичну цінність».* Це було аргументовано тим, що ці підвідділи складались або з тих, хто був визволений з німецького полону, або з тих, хто втік з німецької служби, які служили у національних відділах у німців, перейшов в УПА.

В УПА була навіть сотня росіян, що складалась з командирів та сержантів. Воювали вони дуже хоробро. Ці загони склалися з втікачів гітлерівських концтаборів та воєнізованих формувань.

Однак створити спільний антинімецький фронт поневолених народів не вдалося, оскільки вони воювали проти німців і про подальшу боротьбу не думало.

У фронтових повідомленнях УПА згадується:

25 червня 1943 р. в триденних боях загону УПА під командуванням командира «Крука» в околицях Теремна на Волині, розбили великий більшовицький партизанський

загін, що довгий час тероризував мирне населення, особливо відзначився відділ грузинів.

У серпні 1943 р. відділ УПА, складений також з узбеків, грузинів і росіян у боях з німцями у Млинівському районі Рівненської області знищив 60 гітлерівців.

У квітні 1944 р. у великому бою відділ УПА з військами НКВС в с. Залізниця на Крем'янецьчині взяли участь національні відділи під командуванням командира «Яструба». Тільки вбитими ворог втратив 240 чоловік.

Восени 1943 р. в складі УПА було вже 15 національних куренів. Це дало поштовх до скликання Першої Конференції Поневолених Народів Східної Європи і Азії, що відбулася в Україні 21-22 листопада 1943 р

Безперервні бої, великі втрати, війна на кількох фронтах, окремі прорахунки українського командування, здавалося б мали послабити повстанський рух у Західній Україні. Але цього не сталося, навпаки, подолавши всі випробування УПА влітку 1944 р. досягла своєї найбільшої сили. В її лавах на той час перебувало більш як 80 тис. добре озброєних та загартованих вояків, об'єднаних єдиною метою та залізною дисципліною. Цю армію підтримувала переважна кількість українського населення, але ворог, з яким незабаром мали зустрітися повстанці, був набагато сильнішим і страшнішим, ніж усі попередні.

Це був НКВС.

4. Україна у вирі боротьби: кінець 1943 р. – середина 1944 р.

Уривок із листівки ОУН (березень 1943 р.).

«Українці! Увесь світ у вогні нової загарбницької війни. Імперіалістичні держави вступили в безкомпромісну боротьбу ... їхня мета – всесвітнє панування, вони йдуть морем крові безвинних народів ...

Ми боремось за такий порядок, при якому ніколи більше не було б голоду. Ми боремося за незалежну Українську державу, яка захистить населення від знищення. Ми

боремось за Українську державу, в якій Український народ буде господарем своєї прадідівської землі».

З листа Е.Коха до А.Розенберга 25.06.43 р.

«Рейхміністру Альфреду Розенбергу. Берлін. Особисто. Об'єкт: ситуація з бандами.

Північну частину генеральних округів Луцька і Житомира в основному контролюють банди. На Волині ми змушені в останні дні покинули територію між лініями залізниць Брест-Пінськ-Лунівець, Лунівець-Сарни, Сарни-Ковель, Ковель-Брест, за винятком районного центру Камінь-Каширський. Йдеться про територію у 17400 кв. км. Територія, що далі на північ, практично також не в наших руках» (шифр документа: V-I-17422).

Восени 1943 р. у Галичині створився стан, про який один із керівників німецького політичного апарату в Галичині характеризував так:

«...1943 р. Галичина мала подвійне обличчя. Вдень правила німецька адміністрація, але вночі весь край, поза великими містами був опанований УПА, по лісах відбувалися тренування у стрільбі та будувались сховища, на шляхах постійні засідки, по селах – постої війська, яке годували селяни... Українська поліція, залізнична і лісова охорони переходили до рядів УПА. Цивільна українська адміністрація також була прихильником УПА...

Вплив і значення УПА надзвичайно зросли з літа 1943 р. Політично УПА охоплювала все населення України, зокрема сільське. Вона все більше і більше обмежувала функціонування німецької адміністрації. Карпатські лісові терени цілковито звільнилися від німецького контролю...запеклий опір набрав виразного політичного характеру, що давало зрозуміти те, що ним керує центральне керівництво.

Восени 1943 р. в Україні, зокрема в Галичині (особливо Чортківський та Тернопільські округи), Карпатах, Поліссі, Волині існували цілі "Республіки УПА", куди німці боялися й сунути носа. За цими республіками йшли так звані політично дуже вразливі райони, населення яких цілковито було під впливом УПА, де знаходились важливі

штаби і командування УПА, адміністративні установи підпілля, військові школи, шпиталі, заготівельні пункти та магазини. До цієї категорії районів насамперед належала Підгаєччина”.

Це було тоді, коли на Поліссі й Волині ліквідація німецької адміністрації вже відбулася. Там уже вкінці літа 1943 р. не тільки сільські райони, а й подекуди цілі міста були в руках УПА. У цих районах до влади прийшла українська адміністрація, організована УПА й нею охоронювана. Великі селянські господарства передаються у господарювання селянам, які доставляють певну частину продуктів харчування до УПА. Майже біля кожного села Полісся й Волині УПА виставляє свої стійки, завданням яких – заздалегідь повідомляти населення про небезпеку, про наближення німецьких каральних чи грабіжницьких відділів.

У серпні 1943 р. під охороною УПА в тилу німців на Тернопільщині відбувся Третій надзвичайний збір ОУН(б), на якому було переглянуто ідейно-політичні та теоретичні положення програми, прийнятої на попередньому, Краківському зборі.

Провід відкинув ідею побудови національної держави на засадах монопартійної диктатури, виступив проти нав’язування суспільству світоглядних доктрин і догм, що суперечили б демократичним принципам, виступив за рівність усіх громадян України незалежно від їхньої національності в державних і громадських правах і обов’язках. Державний устрій майбутньої України повинен бути демократичним, заснований на соціальній справедливості. Українська держава мала слугувати всьому українському народу. Декларувалися свобода діяльності політичних і громадських організацій, слова, друку, політичних переконань, світоглядних засад. Уряд повинен турбуватися лише про інтереси народу. Мала бути ліквідована будь-яка експлуатація, земля мала перейти у власність селян, промисловість і транспорт – націоналізовані, робітники повинні брати участь у керівництві підприємствами. Гарантувалися

восьмигодинний робочий день, справедлива оплата праці, свобода профспілок, вільний вибір професії.

На Великдень її бійці вперше присягали на вірність Україні та її народу.

«УПА-Захід» переходить у своє бойове хрещення восени 1943 р. опис цього у журналі «До зброї»:

«.....ніякі ворожі сили не могли спинити стихійного українського руху, ніщо не могло роз'єднати народні маси з їхніми збройними відділами...

...повстанські сили в горах помітно ослабли. Відділи Тернопільської та Львівської областей по закінченні вишколу в горах відійшли на свої терени... на місці залишилися відділи тільки гірських областей...

...повстанський відділ, атакований на Коломиїщині, через декілька днів успішно відірвався від ворога...відділ розділено на менші військові частини – одну залишили на Коломиїщині, а друга - перейшла до Чорного Лісу під Станіславом...

перший ворожий удар був спрямований на Чорний Ліс під Станіславом 27 листопада 1943 р...для ворога це обернулось втратою понад 60 вбитими.. втрати повстанців становили – 4 убитими та 11 поранених...було здобуто зброю та амуніцію...

...черговий удар був спрямований на Самбірщину...в перших днях грудня німці силою двох полків атакували невеликий повстанський відділ біля с. Недільна. У майже безнадійному становищі повстанців одна чота несподіваним маневром прорвалася у тил і несподіваним наступом завдала ворогові вирішального удару...на полі бою залишилося 160 убитих німців...

...у грудні ворог розпочав великий наступ на третій повстанський відділ в Долиниці. Спроба оточення німцями повстанців не увінчалася успіхом... повстанці відступили у глибину лісів ...

...повстанські відділи частинно сходять з гір та розташовуються у селах Підкарпаття. Вони дають початок до творення великих республік УПА та до пізньої весни втримують «Зимову республіку» в Галицькому

районі між Дністром і Лімницею. Розпорошені по селах Долинщини, Калущини, Станіславищини, Коломийщини, вони створюють нові курені , що в недалекому майбутньому мали виконати великі завдання ...».

Знищити УПА малими силами німцям не вдалося, а тому влітку 1943 р. вони приступили до великої військової операції проти УПА.

З наказу командуючого СС і поліцією Генеральної округи Волинь-Поділля Гінцлера від 7 червня 1943 р. «Мета операції – припинити національні хвилювання в районах Любомль, Горохів, Володимир-Волинський, Дубно та інших. Відновити в цих районах контроль адміністрації рейхкомісаріату. Активними й мобільними засобами зламати хребет українським бандам. Знищити, насамперед, їхні штаби і керівників».

Німці не могли терпіти повстанців у своєму тилу, а тому у липні 1943 р., вони знімають з фронту шість полків і кидають їх на знищення УПА. Цим частинам на допомогу також були виділені танкові, артилерійські та авіаційні частини. Це була одна з найбільших каральних акцій в історії окупованої України. Керував цією операцією головний “спеціаліст” Рейху з питань антипартизанської боротьби, майбутній кат Варшави генерал Фонденбах. Зі сторони повстанців бій приймають найбільш боєздатні курені. Закінчилось все тим, що німці втративши тільки загиблими біля трьох тис. солдат і офіцерів, відступили. Для них, ця військова операція закінчилась нічим. Українські повстанці також понесли важкі втрати. Більш як 500 українських козаків та командирів, які були найбільш вишколеними і підготовленими, загинули. Та водночас, повстанці набули справжнього досвіду військової боротьби, а на місце загиблих повстанців, стали нові бійці.

Рішучий опір окупанти отримали і в Галичині від молодих загонів Української самооборони: *«Перший батальйон підступив під село Космач, а ми підпусти їх ближче, і як дали цільний вогонь, то перша лінія їх вся впала, а далі вони побігли назад до своїх машин, до*

Космача, тоді наші дві чоти їх обійшли, бо ми добре знали місцевість і як дали по тих машинах, то ніхто з них не втік, ну може, один, чи два...».

Восени 1943 р. постають перші повстанські відділи на Буковині й Бесарабії, що приймають тимчасову назву БУСА – Буковинська Українська Самооборонна Армія. У травні 1944 р. ці відділи переймають загальну назву УПА й об'єднавшись стають територіально-адміністративною складовою частиною «УПА-Захід».

З помітних бойових дій «УПА-Південь» слід зазначити на ліквідації в червні 1943 р. німецької поліцейської школи біля Житомира, розгром німецьких частин під с. Устинівка (біля 100 чол убитими), розгром більшовицьких партизан в липні 1943 р. в с. Камінка.

Першою бойовою акцією УНС-УПА був наскок у липні 1943 р. на карний табір в Святославі біля Скольного. Відділи УНС захопили табір, знищили німецьку охорону на звільнили в'язнів, - українську молодь, яку мали вивезти на примусові роботи до Німеччини.

Пізнім літом 1943 р. до Карпат з Лівобережної України, крізь Житомирщину, Полісся, Волинь, Тернопільщину, Галичину доходить кількатисячний загін більшовицьких партизан під командуванням Ковпака.

В Карпати було негайно стягнуто відділи УНС і кинуті проти загонів Ковпака. Ці загоони були розбиті, а сам Ковпак з невеликим загоном утік на схід.

До великих боїв УПА-Північ належить бій під Рядовичами білі Ковеля, зведений з німцями 7-9 вересня 1943 р.

Цей бій розгорнувся несподівано. Була організована велика відплатна акція проти більшовицьких партизан та польських боївків, що сконцентрувалися в польській колонії Засмики. Операцією керував командир Військової Округи «Турів» (прізвище-Вовчак). Для цього було стягнуто три курені УПА: «Голобенка» (з сотнями «Байди», «Кубіка», «Залізняка»), курені «Щуки» та «Яреми», а також вишкільну сотню артилерії «Розважного». Під час бою

ними було розбито дві німецькі військові частини загальною чисельністю близько 1 тис. чоловік.

У листопаді 1943 року зусиллями проводу ОУН та УПА відбулася важлива політична акція – Перша конференція поневолених народів Східної Європи і Азії. У конференції брали участь 39 делегатів, які представляли 13 народів, що входили до складу СРСР.

У постанові конференції були визначені політичні завдання поневолених народів. Наголошено, що для швидкої і цілковитої перемоги національної революції потрібний один спільний фронт усіх поневолених народів. Також було прийнято рішення утворити один спільний комітет народів Східної Європи і Азії, що координував би всі національні революційні сили тих народів, виробить єдину лінію боротьби зі спільним ворогом, єдину тактику та у відповідний момент дасть гасло одночасного повстання поневолених народів.

Не розбивши УПА влітку 1943, німці добре підготувалися до осіннього наступу. Цього разу удар мав бути одночасно нанесений не тільки у Волині, а й у Галичині, по загонах УНС. Було задіяно більш як 10 тис. солдатів, десятки танків, авіацію, артилерію, бронепοїзди. УПА також часу даремно не гаяла. Восени 1943 р. УПА була більш досвідченою, сильнішою, ніж влітку того ж року.

«З наказу Головної команди УПА, командирам, керівникам бойових груп, підпілля, командирам сільської самооборони від 4 вересня 1943 р.

По можливості за результатами розвідки заблокувати ворога в його опорних пунктах, затримати його вихід на пограбування. Якщо можна, зліквідувати. Це відноситься як до німців, так і до більшовицьких партизанів. Посилити бойову готовність в усіх відділах. Необхідно мінувати мости і дороги, укріпити лісові масиви барикадами та завалами».

Знову почалася війна. Німецькі бронепοїзди знищували українські села, що були біля залізниці, а лісовими дорогами рушили карателі, знищуючи усе живе на своєму

шляху. Запеклі бої розпочалися по всій Західній Україні. Повстанці за будь-яку ціну намагалися стримати ворога. Після триденного штурму німці захопили столицю неофіційну повстанську столицю, с. Колки. Тут оскаженілі карателі знищили майже усіх місцевих жителів, і так було усюди. Окремі населені пункти декілька разів переходили з рук в руки. Українці захищались до останнього. Варто згадати бій загону повстанців у с. Старі Загори, що на Волині. Тут, вкрившись за товстими стінами монастиря сорок повстанців понад два дні відбивали атаки п'ятисот німців. Тільки за допомогою танків і літаків гітлерівцям вдалося знищити українців. Обидві сторони зазнали величезних втрат. Командування УПА, щоб зберегти людські ресурси, навіть змушене було відправити частину молодих бійців по домівках.

Загалом, за даними німецьких істориків, тільки у 1943 р. УПА провела з німцями 47 великих і малих боїв, вивівши з строю близько 10 тис. німецьких вояків (такі ж втрати німці понесли за всю польську кампанію вересня 1939 р., в результаті якої німцями була завойована Польща).

У травні 1943 р. лідерам ОУН(б) став Р.Шухевич. Він став одним із ініціаторів проведення у серпні 1943 р. поблизу Львова III-го Надзвичайного Великого збору ОУН. Відтоді головним супротивником УПА був визнаний СРСР, а німці були визнані другорядним супротивником. З того часу німці і УПА почали уникати збройних конфронтацій між собою.

На цей збір прибули делегати з усієї України. Згідно документів Великого збору підтримано курс на збройну боротьбу та війну на два фронти. Було прийнято важливе рішення про об'єднання української місцевої самооборони в Галичині з Волинським УПА, розповсюдження її діяльності на схід України. Також на великому зборі було проведено внутрішні демократичні перетворення. Відтепер, замість одного провідника, наділеного необмеженими повноваженнями, керівництво мало здійснювати Бюро проводу ОУН(б) у складі 3-х осіб. Також було заявлено, що Організація бореться проти всіх

фашистських, націонал-соціалістичних програм та концепцій та комуно-більшовизму, виступає за свободу слова, світогляду, преси, за право всіх націй розвивати свою культуру. Однак, це стосувалося лише тих народів, які не виступали проти ідеї створення Української держави. Однак це не змінило ідеї організації щодо дотримання суворої дисципліни та безумовного виконання наказів командирів, також було прийнято рішення про мобілізацію чоловічого населення до УПА, коли прийде відповідний час.

Найважливішим рішенням було те, що ОУН в Україні очолив Роман Шухевич, який у найближчому майбутньому стане й Головним командиром об'єднаної УПА.

Моя довідка.

Роман Шухевич, Псевдонім «Гарас Чупринка», «Тур», «Лозовий».

Роман Шехевич, один з керівників бандерівського крила ОУН. Генерал-хорунжий УПА. Народився 30 червня 1907 р. у м. Краковець. Закінчив Львівський політехнічний інститут. Вчився в польській військовій школі. З 1925 р. член УВО, із 1929 р. – ОУН. Брав особисту участь у терористичних актах проти польської влади. З початку 30-х бойовий референт проводу ОУН у Західній Україні. У складі Карпатської Січі воював проти угорських окупантів у Закарпатті. Закінчив розвідшколу Абверу, один із керівників українських батальйонів у 1941 р. після спроби гестапо його заарештувати перейшов на нелегальне становище. Із серпня 1943 р. Голова бюро проводу ОУН і головний командир. УПА. Згодом Голова генерального секретаріату УГВР - тимчасового уряду України. При керівництві Романа Шухевича УПА досягла найвищої сили. Він спланував десятки успішних операцій, користувався беззаперечним авторитетом в ОУН і серед бійців УПА. Був розумним, твердим і нещадним до ворогів. Багато в чому завдяки його діяльності ОУН та УПА вдалося протягом багатьох років після закінчення

Другої світової війни протистояти радянській системі. 5 березня 1950 р. загинув у бою з загоном МДБ.

Останній великий бій з німецькими військовими частинами звела УПА-Захід 9-16 липня 1944 р. у Скільщині біля сіл Кам'янка і Липа.

Опис цього бою такий: «9 липня 1944р. дві німецькі дивізії почали наступ з двох сторін – зі сторони Синевідсько-Рожанка та зі сторони Болехова на становище УПА в районі Кам'янка-Липа. На тому відтинку, в околиці с. Липа, перебували тоді лише старшинська школа УПА «Олені», підстаршинська школа «Беркути», військова лікарня УПА із 40 важко пораненими та два курені УПА – курінь командирів «Різуна» та «Козака». Інформацію про плани німців командування УПА одержало від одного німецького старшини й двох підстаршин, яких раніше було захоплено в полон при знищенні німецького бронетранспортера біля села Кам'янка. Командування УПА, командир ВО IV майор «Гуцул», командир старшинської школи майор «Поль», постановили прийняти бій.

Зранку 9 липня німецькі частини, що наступали зі сторони Болехова, атакували курінь сотника «Різуна», що заздалегідь зайняв вигідні для оборони й замасковані позиції в околиці гори Лопата. Німці попали тут відразу під цільний вогонь повстанських сотень. Перегрупувавшись, німці спробували наступати вдруге, та після кількогодинного бою з великими втратами відступили. У наступ пішов полк мадярів, та після вогню повстанської артилерії вони у безладі втекли, викликавши цим замішання й серед німців. Після полудня німці поновили свій наступ. Тим часом сотні УПА вже встигли відтягнути свою артилерію до бункерів на горі Лопаті. У вирі бою німці підійшли аж до бункерів, у результаті чого, вони зазнали знову поразку від гармат та кулеметів повстанців. Зрозумівши безглуздя фронтового наступу на лінію бункерів, німці відступили до сіл Камінка, Брязк і Либохора. Вночі німці підтягнули під гору Лопата важку артилерію, але повстанці залишили бункери, відійшли у

тил німецької артилерії та позривали позаду неї усі мости. Здобувши пусті бункери німці почали відступ, та тут на них при кожному мості чекала повстанська засідка із скорострільних гнізд.

12 липня прибула нова німецька дивізія. Вона почала обстріл повстанських позицій, знищивши приміщення повстанської старшинської школи на лікарні. На щастя всю залогу старшинської школи було перед тим переведено до с. Яворинки, а поранених перевезено до сіл Липа, Лужки та Свободу. 14 липня відступили на Болехів дві перші німецькі дивізії, а 16-го їх третя дивізія до Долини. При тому, на частини, що відступали на Болехів, було організовано засідку між Брязою і Тисовом, якою було нанесено ворогові, що спокійно марширував ще один болючий удар. Втрати німців у тих шестиденних боях були величезні. Частини УПА втратили ледве кілька десятків бійців убитими та пораненими».

Наведені описи цих боїв УПА з німцями, в яких німці наступали силами дивізій, ілюструють вдалу партизанську тактику боїв УПА, завдяки якій, відділи УПА при мінімальних власних втратах, наносили ворогові суттєві втрати.

З інших великих боїв, слід згадати бій УПА-Північ на залізничному шляху Рівне-Сарни двох сотень УПА – «Дороша» і «Яреми», з каральним відділом німецького гестапо, за результатами якого близько 150 чол. Супротивника було повністю знищено, здобуто багато зброї та амуніції), та бій юнаків між Селами Вілька і Яполоть юнацької вишкільної групи УПА під командуванням командира «Цигана», що розбила відділ німецької жандармерії.

Із німецького донесення про напад УПА на загін СД 11 липня 1944 р.

«Ситуація з ворогом (банди) № 484.

...Близько 100-200 українських національних бандитів (УПА) за 10 км. на південний захід від Грубешова вчинили напад на пошукову команду поліції безпеки і СД. Багатьох бандитів убито. Згідно із донесенням одного з наших

агентів, у районі Красностав-Холма об'єдналася банда силою 1200 чоловік (шифр документа: П/РН2/v)».

«З німецької пам'ятки про рух опору на території України

(3-11-44) Таємно!

ОУН і УПА.

Чисельний склад УПА можна оцінити приблизно у 80-100 тисяч бойовиків регулярної армії – військове ядро, що пройшло військовий вишкіл...

цифри можливої загальної сили Повстанської армії встановити неможливо. Українські дані коливаються між 400 тис. вояків і 2 млн. тих, хто їх підтримує».

За даними німецьких істориків, всього у боях з УПА німці та їх союзники втратили близько 20 тис. убитими і пораненими.

У 1944 р. всі українські землі були вже знову зайняті радянськими військами. УПА стала лицем до нового ворога, який в особі НКВС повів каральні акції проти українських повстанців.

Більшовики вирішили будь-що знищити повстанців. У квітні 1944 р. вони зібрали на відтинку Шепетівка-Рівне-Збараж великі сили своїх військ і в постійних боях з відділами УПА взяли у кільце Гурбенських лісів більшість відділів північної частини УПА-Північ під командуванням командира «Ясеня», а саме: курені «Сторчана», «Мамая», «Докса», «Довбенка», «Бувалого», «Андрія-Шума», «Залізняка», а також ряд повстанських сотень, всього біля 5 тис. бійців УПА. У наступ проти них більшовики кинули 5 бригад НКВС, чисельністю 30 тис. особового складу з гарматами, танками й літаками.

У ніч з 23 на 24 квітня 1944 р. повстанцям не вдалося прорватися. Командир «Ясен» у своєму звіті описав історію цього бою так: *«...24 квітня о 3-ій год. ночі наші відділи почали готуватися до бою, копали окопи, вкопували гармати. Курінь «Сторчана» зайняв північно-східний відтинки оборони Мости-Будки-Хнівка-Гурби, на якому очікували основного удару. Відтинки Гурби-Майдан зайняв відділ командира «Мамая». Відтинки Обгін-*

Мощаниця-Свято зайняв відділ командира «Докса». Відтинок, що зближував «Сторчана» і «Докса» зайняв відділ командира «Яструба» з куреня «Дика». Відділ командира «Залізняка» зайняв другу запасну лінію відтинка «Сторчана». Крім цих відділів у лісі були ще курені «Довбенка» і «Бувалого», що відпочивали після минулих боїв, сотні «Андрія», «Ваньки», чота «Чорногорки». Ці відділи було розміщено з західних частинах лісу для зв'язку між відділами «Докса» і «Мамая». В лісі зібралась велика кількість свіжо оголошених до УПА чоловіків, а також населення довколишніх сіл, що прибули шукати захисту від більшовиків. Їх усіх відправили вглиб лісу.

О 4-й год. більшовики почали обстрілювати відтинок «Сторчана» з гармат і мінометів. Після цього вони розпочали атаку. Коли більшовики наблизились до 200 метрів затріскотіли повстанські кулемети, затахкали міномети, загриміли наші чотири гармати. Більшовики не витримали і втекли. Після короткої перерви більшовики за допомогою танків пішли в наступну атаку вже на всіх відтинках повстанської оборони. Відділ «Яструба» не витримав тиску ворога і відступив. За ним відступив відділ «Залізняка», і таким чином, курінь «Сторчана» попав в оточення. Більшовики почали безперервно атакувати оточений курінь. Але усі ці атака повстанці відбили і самі перейшли у контрнаступ. Три сотні з гарматами прорвалися з оточення, але біля 60 повстанців зі «Сторчаном» більшовики оточили.

Розгорілась страшна нерівна боротьба між 60-ма повстанцями та незліченною кількістю більшовиків. Геройськи повстанці оборонялись до 11 год. Врешті закінчилися патрони, хто не загинув, той стрілявся сам. Ніхто не здався живим. Усі загинули по-геройськи. Загинули: «Сторчан», сотенний «Булка», заступник сотенного «Ігор», чотовий «Шрамеленко», чотовий «Корнієць» та інші.

За цей час збудовано другу лінію оборони. На південний відтинок перекинута відділ «Андрія Шума», який зайняв

Гурбенську гору і по-геройськи тримав її до самого вечора. Аж увечері більшовикам при допомозі танків вдалося відтіснити «Андрія Шума» з позицій на горі. Інші відтинки скріплено куреннями «Довбенка» і «Бувалого».

Завзятий бій на усіх відтинках тривав до ночі. Усі більшовицькі атаки були відбиті. Під прикриттям ночі, після кількох зустрічних боїв з більшовицькими заставами, наші відділи вирвалися з ворожого оточення. В боях під Гурбами загинуло 80 повстанців, у тому числі 60 безсмертних сторчанівців. Більшовицькі втрати становили понад 800 вбитими і багато пораненими.

Біля 100 поранених бійців УПА та понад 200 ще не озброєних новозголошених до УПА, які попали в більшовицький полон, були по-варварськи закатовані.

Та на цьому наступ більшовиків на відділи УПА не закінчився. Вже чергового дня, 25 квітня 1944 р. частина відділів, що прорвалися з оточення під Гурбами попадає у бій з переслідуючи ми їх більшовиками, у якому загинув командир куреня «Мамай», родом з Полтавщини, відомий боями з більшовицькими партизанськими загонами на східних, осередніх та північних українських землях.

Вирвавшись з котла Гурбенських лісів частина відділів УПА відступила на Суражські ліси, а головні сили взяли напрям на Полісся. У Буці прийшло знову до великого бою з сильними більшовицькими заставами, в якому повстанським відділам вдалось розбити більшовиків і вийти на шосе Рівне-Київ.

29 квітня стався знову великий бій біля села Залізниця на Крем'яниччині, у якому загинуло 240 більшовиків. Тоді ж в бою біля с. Березина загинув популярний командир УПА «Буревій», уродженець Вінниччини.

Два тижні пізніше 13 травня 1944 р. в бою біля с. Кордишеві на Остріжчені загинув командир "Кропива", начальник штабу групи УПА-Південь, член Кураєвого Проводу ОУН, відомий з боїв проти гітлерівських і сталінських окупантів.

Важких ударів довелося зазнати й південній частині УПА-Південь. У великому бою з більшовиками на

Кам'янець-Подільщині на початку червня 1944 р. загинув з великою кількістю повстанців курінний командир «Довбуш», а пізніше, на Вінниччині, - командир УПА-Південь полковник «Батько» (Омельян Грабець).

Двомісячні великі бої частин УПА-Південь у яких більшовики наступали цілими дивізіями з усіма родами зброї, включаючи танки і літаки, забрали надзвичайно багато жертв. Втрати у людях повстанських відділів були такі великі, що Головне командування вирішило розформувати УПА-Південь, включаючи уцілілі частини до УПА-Захід, та до УПА-Північ. На Житомирщині, Київщині, Чернігівщині, Вінниччині, Кам'янець-Подільщині залишилося лиш кілька окремих відділів у лісистих околицях, як то Холодний Яр, Турчинецький, Сатанівський тощо.

Трагічна доля групи УПА-Південь заставила Головне Командування УПА змінити тактику. Великі бої з НКВС, силами кількох чи кільканадцяти куренів, забирають дуже багато жертв. Тому літом 1944 р. усі частини УПА отримують наказ розчленуватись на відділи, не більше як по дві сотні і перейти в Карпати, або в більші масиви лісів, розчленуватися на чоти, а то й рої.

Ця тактика повністю виправдала себе, що дало змогу воювати ще 10 років.

У вересні 1944 р. за сприяння П.Скоропадського з німецьких концтаборів було звільнено понад 150 відомих націоналістів, у тому числі С.Бандеру та Я.Стецька.

Прохання С.Бандери щодо його повернення в Україну було відхилено, бо він довгий час сидів у тюрмі, не знав тієї всією обстановки, а тут є Провід і Організація, які нормально діють, а Бандера є символом.

5. Українська повстанська армія і червоні партизани

Оскільки радянське підпілля розвивалося повільно й не досягло великих успіхів у 1941 р. та на початку 1942 р., у травні 1942 р. Центральний штаб партизанського Руху в

Москві провів його реорганізацію. Результатом чого стало утворення через місяць Українського партизанського командування на чолі з високопоставленим офіцером НКВС Т.Строкачем.

Радянським партизанам була поставлена ціль руйнувати німецькі комунікації (особливо ефективною виявилася їхня «рейкова» війна, що перешкоджала постачання німецького фронту підкріпленнями та боєприпасами), сковувати німецькі війська, в яких відчувалась гостра потреба на фронті, поширювати напругу і безладдя у німецькому тилу та забезпечувати радянську присутність на окупованих німцями територіях.

Масового характеру червоний партизанських рух в Україні не набув. Про це свідчить оперативний план проведення першочергових заходів по посиленню партизанського руху в Україні, затверджений начальником Центрального штабу партизанського руху П.Пономаренком 15 січня 1943 р., у якому зокрема, йшлося:

«Стан партизанського руху на Україні на 01.01.43 р. характеризується такими цифрами:

а) діючих загонів – 60 із загальною чисельністю 9190 чол., з них витіснено супротивником з території України - 24 загони загальною чисельністю – 5533 чол.;

б) з початку війни зареєстровано загонів - 675, загальною чисельністю 25233чол. В подальшому з цими загонами зв'язок було повністю втрачено.

Таким чином, майже немає жодного великого й активного загону, що мав би зв'язок з центром.

...Стан партизанського руху в Україні в сучасний момент потребує форсованого розвитку всіма можливими засобами партизанської боротьби на території УРСР аж до надання допомоги з боку партизанських загонів на окупованій території РРФСР і БСРР, для цього необхідно:

1. Передислокування українських партизанських загонів з території РРФСР і БСРР в Україну...

2. Проведення великих рейдів по території України з метою виявлення й установаження зв'язків з партизанськими загонами поряд з виконанням загальних завдань...

3. Створення підпільних обкомів та Міськкомів...

4. Проведення ряду заходів з розкладу поліції й національних формувань противника на території УРСР».

«...з України у партизанському загоні нас було чоловік 10, а всі інші – росіяни, ми постріляли, захопили і щезли, що було далі з селом нас не цікавило» - згадує колишній червоний партизан Микола Попадюха.

Комуністична влада Постановою Політбюро ЦК КП(б)У «Про стан і подальший розвиток партизанського руху в Україні» № 32/33-оп від 15 липня 1943 р. зобов'язала: «Всім партизанським отрядам более активно вести борьбу с националистическими организациями. В листовках и устной агитации разоблачают сущность украинско-немецких националистов как агентов Гитлера. Засылают в националистические украинские формирования и организации специально подготовленных людей для разложения националистических банд».

Після відступу більшовиків з України у 1941 р. єдиною «структурою», що репрезентувала колись всеохоплюючу радянську владу на українських теренах були радянські партизани.

Радянські партизани не становили великої небезпеки для УПА, бо для них боротьба з УПА була другорядною, головне – боротьба з німцями. Командування УПА розрізняло червону партизанку і червоні диверсійні групи. З останніми розмова була короткою, оскільки багато акцій ними проводились у селах: «наскочили, зірвали і втекли». У відповідь, німці порушуючи міжнародні правила окупаційного режиму застосовували систему заручництва, та каральні акції проти мирного населення.

На відміну від червоної партизанки, головним завданням УПА було захист мирного цивільного українського населення. Відтак це спричинювало сутички УПА з червоними диверсійними групами.

«Цілком таємно. Начальнику УШПР тов. Строкату. Шифрограма від 28 травня 1943 р.

За даними загону ім. Михайлова чисельність збройних сил УПА обчислюються дивізіями. Частина з них перебуває на нелегальному табірному становищі, а частина живе по селах. Озброєння: гвинтівки, автомати, кулемети, міномети, легкі гармати, бронемашини, і навіть танки. Зброя частинно відібрана у відступаючих частин Червоної Армії, а частинно відбита у німців. Нещодавно вони зупинили потяг з мадярами і забрали у них всю зброю».

Вважаючи радянських партизан політичними представниками комуністичної ідеології у тилу німецьких військ, українські національно-визвольні сили зайняли щодо них однозначну ворожу позицію.

Зі свого боку, компартія та радянський уряд ставились до українського національно-визвольного руху як до зрадників українського народу і СРСР загалом, які пішли на службу до окупантів.

У трактуванні комуністичних ідеологів їх найбільшою провиною була їх мета – за допомогою німців здобути незалежну Україну. Це, на думку, Й.Сталіна, був виклик, що підривав зсередини могутню сталінську імперію, оскільки поява незалежної Української Держави у будь-якому статусі руйнувала його плани на повоєнний устрій СРСР. Тому з Москви надходили вказівки будь-якими силовими засобами винищувати «українських буржуазних націоналістів» як носіїв української незалежницької ідеї.

З листа Першого секретаря ЦК КП(б) України Хрущова до партизанів, які вступають на територію України.

«У відношенні до націоналістичних загонів необхідно враховувати, що керівники українських буржуазних націоналістів є німецькими агентами, ворогами українського народу, але частина рядових учасників у цих загонах щиро бажає боротися з німецькими окупантами, однак вони обмануті буржуазними націоналістами. Виходячи з цього нам необхідно:

всіма засобами викривати керівників цих формувань як ворогів українського народу і німецьких агентів, не вступати в контакт з цими загонами, не вступати у збройну боротьбу з цими загонами, якщо вони самі не нападають. Зараз головним завданням є розгром фашистської Німеччини. Роз'яснювати масам, що тільки більшовицька партія на чолі з великим Сталіним призведе до остаточного розгрому німецьких окупантів і створить умови для розквіту української радянської держави і української культури».

«Із службової доповіді Головної команди ОУН-УПА «До внутрішнього положення, липень 1943 р.

Шкідливість дій червоної партизанки полягає у наступному:

*провокує німців на виступи проти українського народу;
нищить свідомий український елемент;*

є чинником, що веде комуністичну роботу на українських землях і дезорієнтує частину населення. Намагається паралізувати визвольний рух. Є передовим загоном московського імперіалізму, і тим самим, є ворогом всіх поневолених народів».

Радянський режим вбачав в ОУН серйозну політичну силу, що веде в Україні національно-визвольну боротьбу. Тому й визначив політичну лінію щодо націоналістів, якої мали дотримуватися партійно-радянські чинники як представники сталінської політичної системи в тилу німецьких загарбників.

Націоналісти ж робили свої спроби схилити радянських партизан до боротьби за незалежну Українську державу. У листопаді 1942 р. вони поширили листівку із закликом до червоних партизан. У ній йшлося: *«боротьба проти окупантів, грабежів вивозу населення – це спільна боротьба. Гітлерівський і сталінський режими конфліктують, але вони ведуть боротьбу, щоб поневолити український та інші народи ...закликаємо партизанів об'єднатися з нами і боротися проти обох агресорів, щоб збудувати нове суспільство, жити в мирі*

та злагоді з іншими народами, які облаштовуватимуть своє життя за власним бажанням».

У цей період взаємини між УПА і червоними партизанами були специфічними. В одному районі вони могли запекло воювати, а в іншому – уникати боїв. На місцевому рівні вони навіть уклали угоди про ненапад і були випадки, коли вони разом гуляли на сільських весіллях.

У той час радянські партизани і УПА дотримувались нейтралітету. «...були випадки, коли зустрічались дві однокові сили, наприклад по 20 чоловік, воювати доцільності між собою не було ... могли навіть і по рюмці випити...» - згадує ветеран УПА Євген Овсеюк.

У квітні 1943 р. Шитов, командир радянського партизанського з'єднання, що діяло у Західній Україні надав таку інформацію центру: *«...диверсійною діяльністю націоналісти не займаються. В бій із німцями вступають там, де німці знущаються з цивільного населення, і коли німці нападають на них».*

«Ми ніколи бій не нав'язували у селі, щоб не постраждало мирне населення» - згадує ветеран УПА Олексій Мануйлик.

Проте це було недовго.

Коли партизани почали вбивати по селах національно свідомих українців між ними розпочалась бійня.

«З інструкції «А» крайового проводу ОУН, 3 червня 1943 р.

Затяжних боїв з червоними партизанами не заводити, бо банди сильні, добре озброєні. Боїв в оселях оминати. Робити засідки у вигідних місцях для атаки поза оселями, і тоді, коли маємо певність виграшу».

«Цілком таємно. УШПР Хрущову, Коротченко. Шифрограма, 3 липня 1943 р.

Райони навколо Рівне в радіусі 100 км. обстежені нашою розвідкою, знаходяться під впливом українських націоналістів. Націоналісти використали ненависть селянських мас до німецьких окупантів і відсутність агітаційно-пропагандистської роботи радянських органів,

спрямували анти німецькі настрої мас по націоналістичному руслу, намагаючись бити не скільки німців, скільки поляків.

«Ковпак».

Обидві сторони не могли прийти до примирення, а тим більше до спільної боротьби, оскільки червоні партизани отримали категоричний наказ з Москви розгорнути активну збройну боротьбу з українськими націоналістичними формуваннями.

Прикладом цього може бути й постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Про Українську партизанську дивізію імені двічі Героя Радянського Союзу С.А.Ковпака» №44/17-оп від 18 серпня 1944 р. згідно з якою *«партизанскую дивизию им. Дважды Героя Советского Союза Ковпака С.А. выполнившую боевые задачи, поставленные перед ним перед ней Центральным Комитетом КП(б)У по борьбе с немецкими оккупантами в глубоком тылу противника, передать в полном составе со всем вооружением, средствами связи и имуществом Народному Комиссариату Внутренних Дел УССР для прохождения дальнейшей службы, использовав ее в первую очередь для скорейшей ликвидации националистических банд...».*

Провід ОУН(б), у свою чергу, наказав розгорнути бойові дії проти радянських партизан, оскільки вони виступали як передовий загін російського більшовизму. Провід вважав, що своїми діями проти УПА радянські партизани знищували національно свідому українську спільноту і цим паралізували визвольний рух українського народу, який бореться за власну національну державу. Крім того, вони провокували німецьких окупантів на масові репресії проти українського населення німецькими окупантами.

Збройне протистояння між радянськими партизанами і УПА призводило до значних людських втрат, фактично йшла боротьба на знищення. Користь з цього протистояння мали нацистські окупанти.

Є прикметним, що радянські партизани і українські націоналісти не могли через свої ідейно-політичні розходження об'єднатися і виступити спільно німців.

УПА успішно боролася з радянськими партизанами, які не становили для неї великої небезпеки.

Вже у перші місяці боротьби у важких і численних боях УПА розбила численні бази більшовицьких партизан та очистила від їхніх банд Рівненщину, Ковельщину, Житомирщину, Луччину, Костопільщину, Крем'ячечину, інші території України, а також, користуючись прихильністю та допомогою українського населення, звільняла від більшовицьких партизан та німців все нові території Волині, Поділля, Житомирщини, Київщини. Здобута у цих боях зброя вправно служила українським повстанцям.

«У серпні 1943 р. більше двох тис. радянських партизан прийшли з Білорусії, щоб взяти під свій контроль райони Ковеля й Любомля (контрольованих ОУН та УПА). Після тривалих боїв вони змушені були відійти, зазнавши тяжких втрат (більше півтори тис. вбитими і пораненими)...Наприкінці липня 1943 р. відділи УПА повністю розгромили велике формування Михайлова (чисельністю 500-800 партизан), що діяло в районі Кам'яця-Подільського й Рівного...».

Про поведінку радянських партизан свідчить повідомлення НКВС від 23 січня 1943 р. №110/б, м. Москва в Центральний штаб партизанського руху товаришу Пономаренку по Народному комісаріату внутрішніх справ за підписом Народного Комісара внутрішніх справ СРСР Л.Берія: *«Цілком таємно. НКВС СРСР повідомляє одержане від свого співробітника, що перебуває в тилу противника в районі Рівного, УРСР, таке донесення: Особовий склад 12-го батальйону Сабурова займається розгулом, пиятикою, тероризує й грабує радянськи налаштоване населення, у тому числі навіть родичів своїх бійців. На мої претензії комбат Шитов і комісар обіцяють припинити цю антинародну роботу, але діють нерішуче, прагнучи покривати осіб, що займаються*

бандитизмом. Роблю нові спроби домогтися перелому, прошу вплинути через Сабурова. Краще буде, якщо батальйон перебазується у ліс між Ковелем і Рівнем».

У наступному повідомленні НКВС по Народному комісаріату внутрішніх справ 25 січня 1943 р. №126/6, м. Москва в Центральний штаб партизанського руху тов. Пономаренку за підписом Народного Комісара внутрішніх справ СРСР Л.Берія йдеться: *«Цілком таємно. НКВС СРСР повідомляє одержане від свого співробітника, що перебуває в тилу противника у районі Рівного, УРСР, таке донесення: «У район нашої діяльності прибув 7-й батальйон загонів Сабурова. Партизани цього батальйону займаються нечуваним грабіжництвом, бандитизмом і пиятикою, роз'їжджають по селах у формі німецьких солдатів. Жителів, що тікають від них у ліс, розстрілюють».*

З донесення генерал-майора В.Богеми, начальника штабу партизанського руху Рівненської області від 20.06.1943 р. в ЦК ВКП(б) тов. Маленкову та ЦК КП(б)У тов. Хрущову: *«На території Західної області, у лісовій її частині, зокрема у Рівненській області, на початку ... війни були залишені розвідупром невеликі спеціальні групи ...розвідувального характеру... Усі люди, що перебувають у цих спецгрупах, охороняють штаби, займаються заготівлею продуктів, а бойових операцій протягом року з лишнім не провели жодної. У цих загонах немає ні комсомольських, ні партійних організацій. У результаті такої бездіяльності ...люди розкладаються, має місце маса випадків самовільних розстрілів ні в чому не винного населення, спостерігаються масові пиятики, знущання над місцевим населенням тощо.*

Це загони – Брянського, Каплуна, Медведева перебувають у Рівненській області УРСР, у той час як їхній штаб ...перебуває в Білорусії, за 200 км. від цих загонів...Прошу ЦК ВКП(б) дати вказівку розвідупру про припинення організації таких ...спец груп...».

Пізнім літом 1943 р. до Карпат з Лівобережної України, крізь Житомирщину, Полісся, Волинь, Тернопільщину,

Галичину доходить кількатисячний загін більшовицьких партизан під командуванням Ковпака.

В Карпати було негайно стягнуто відділи УПА і кинуті їх проти загонів цих загонів. Їх було розбито, а сам Ковпак з невеликим загonom утік на схід.

Базою південної частини УПА-Захід став Чорний ліс – великий лісовий масив Карпатських гір на Станіславщині, у якому перебували й червоні партизани. У 1944 р. радянських партизан у цьому лісі було знищено.

Тоді ж почали свої перші рейди і сотні УПА. Загони у 200-300 бійців рухали на схід та південь, якщо була можливість, то атакували невеликі радянські та німецькі частини, окупаційні господарчі об'єкти.

Загони УПА стали з'являтися на Вінниччині, Київщині, Черкащині, Кам'янець-Подільщині, а згодом і на Лівобережжі, у Полтавській та Чернігівській областях. УПА регулярно здійснювались рейди і в Білорусію, частину території якої повстанці вважали українською територією.

«Цілком таємно. Начальнику УШПР тов. Строкату, 28 вересня 1943 р.

З району Колки в напрямку Києва і Білої Церкви виступив загін націоналістів до 300 чоловік під командою «Залізняка». За нашими даними його завданням є закріплення в зазначених районах, а потім диверсійна робота в тилу Радянської армії».

У серпні 1944 р. німецько-українська конфронтація припинилась, німці відступили. З Москви йшли грізні вказівки, спрямовані на знищення УПА : *«Дії загону імені 24-ї річниці Червоної Армії по знищенню націоналістів схвалюю. У кожному випадку їх нападу – жорстоко карати*

Тимофій Строкач 22 квітня 1943 р.».

Але на місцях люди орієнтувались самі: *«...націоналісти наші вороги, але вони б'ють німців, нам і треба вести політику – бити німців разом, а жити окремо»* - із щоденника С.Руднева, червень 1943 р.

«...націоналісти нам продуктів підкинуть, а ми їм зброю та гвинтівки, так і жили» - згадував один з учасників партизанського руху.

Після наступу радянських військ з УПА боролися оперативні відділи МДБ та червоні партизани, яким була знайома місцева місцевість та тактика тих, проти яких вони воювали.

Для ефективної боротьби з червоними партизанами командування УПА дійшло висновку про необхідність створення великих загонів місцевої самооборони, а потім і до розгортання тотальної війни проти червоних партизан.

«Цілком таємно. Начальнику УШПР тов. Строкату. Радіограма. 15 березня 1944 р.

Загони, які вийшли на ділянку Проскурів-Тернопіль вели запеклі бої з націоналістами не тільки у селах, а й у лісах і понесли великі втрати. На території Тернопільської області радянським партизанам буде діяти важче, ніж у Німеччині.

Полковник Старинов».

Окремо слід зазначити, що сильну базу червоним партизанам не вдалося створити в Україні. Число радянських партизан в Україні обраховується в межах 50 тис., а українців серед них було менше половини, що свідчить про те, що українці масово цей рух не підтримували, а навпаки, навіть боролися з ним

6. Українсько-польське протистояння

Події 40-х років минулого століття є найбільш трагічними подіями взаємин українців і поляків. Тоді, у братовбивчій війні загинуло близько 100 тис. українців і поляків. Питання, хто почав перший, залишається відкритим. Істиною є те, що конфлікт мав глибокі історичні корені і розпочався не в 1941 р., а набагато раніше. Кривава боротьба польської армії Крайової та УПА стали лише наслідком кривавого протистояння.

Причини цього криються ще у XVII-XVIII ст., коли було повстання під проводом Б.Хмельницького.

Ставлення УПА до національних меншостей завжди було прихильним, якщо вони не виступали проти українців. У Західній Україні польське населення було не корінним, а їх завдання полягало у колонізації українських земель. Українцям було не вигідно воювати проти поляків, маючи ще одного ворога.

Тут жили болгари, чехи, вірмени, проти яких УПА не виступала, але й вони не виступали проти українців. Поляки були присланими у Західну Україну польським урядом, і мали завданням колонізувати Україну, зокрема, у повесні роки (після 1920 р.), де проводилась жорстока внутрішня політика, знищувались українські церкви, будівлі «Просвіти».

Для свідомих українців поляки навіть створили концтабір «Берега картузька», де постійно утримувались близько 5 тис. українців (членів ОУН, ін. політично активних українців). Поляки виступали проти українців, бо вони хотіли відірвати частину української території (так званих східних кресів) від одного цілого. Знищувалися усі українські організації. Від самої школи уже йшла ворожнеча між українцями та поляками, одні ненавиділи інших.

ОУН у відповідь розпочала терор проти поляків, а поляки у відповідь, взагалі хотіли виселити українців зі східних кресів, так вони називали Західну Україну. Всього через кілька років вони почнуть вбивати один одного.

Польська влада могла лише за вишиванку українську посадити. Польські поліцейські та військові навіть не називали українські території Україною а - Русиною, а українців – русинами. Тому польсько-німецька війна, що розпочалась 1 вересня 1939 р. для поляків була трагедією, а для українців це була надія визволитись з польської окупації і створити власну державу.

Перші репресії проти поляків були зі сторони німців, раніше, поляки першими постраждали і від більшовиків у 1939 р. Поляки в один момент з наряду-пана,

перетворились у народ пригноблений. А польський уряд наче того і не відчував.

З листа прем'єр-міністра польського уряду у вигнанні генерала Владислава Сікорського, Голові комітету у справах держави генералу Сосновському, листопад 1939 р.

«Необхідно виступити проти будь-яких спроб поставити під сумнів наші плани на цілісність державної території Польщі. Одночасно треба переконати союзників: Ватикан і Америку, що Польща повинна мати спільний кордон з Румунією. При цьому необхідно стверджувати, що українці є ненадійними партнерами для союзників, що у випадку передачі Малопольщі Румунії, буде небезпека втратити Бессарабію та Буковину, що на території східної Польщі змішане населення: поляки, українці та євреї, які хочуть належати демократичній Польщі».

Після нападу Німеччини на СРСР, проголошення акта відновлення незалежності України 30 червня 1941 р., репресій німців проти українців, спроби зі сторони українців досягнути компромісу з поляками відновилися, оскільки обидва народи опинилися в однаковому становищі. Здавалося б це мало примирити поляків та українців, але їх керівники між собою не домовилися.

Німці уміло користувалися цим і тільки підігрівали конфлікт. Зупинити катастрофу могло тільки диво.

Спочатку війни була створена українська міліція та українське самоврядування. Саме відтоді розпочався конфлікт, який був вигідний німцям, які цькували одних на інших.

Коли українці масово почали вступати в УПА, то на їх місце німці на різні посади почали призначати на різні місцеві посади поляків проти українців. З того часу вже польські партизани мали опертя у польських селах.

Головна проблема була у тому, кому має нажати Західна Україна.

«З рішень Великого збору ОУН, квітень 1941 р.

Організація побороє опір тих польських угруповань, що прагнуть до відновлення польської окупації українських

земель. Передумовою унормування відносин між українською і польською націями є ліквідація протиукраїнських акцій з боку поляків».

«З постанови Другої конференції ОУН, весна 1942 р.

Організація стоїть на залагодженні польсько-українських відносин на платформі самостійницьких держав і визнання і шануванні прав українського народу на західноукраїнських землях, але продовжуватиме боротьбу проти шовіністичних настроїв поляків».

«З повідомлення поліції безпеки і СД Німеччини, 29 травня 1942 року.

Наші джерела зафіксували гостру українсько-польську напругу на Волині, що спричинено чутками про створення польських нелегальних організацій. За нашими даними поляки прагнуть зайняти в органах влади ключові посади, щоб зміцнити свої позиції, і після нашої поразки відтворити великопольську імперію, своєю діяльністю вони прагнуть направити діяльність органів влади проти українців і білорусів, щоб викликати в них ненависть до німців».

Взимку 1941-1942 рр. по Холмщині та Галичині прокотилася перша хвиля вбивств. Польські підпільники нищили українців за звинуваченнями у посібництві з німцями. Провина цих людей була досить умовною: робота в адміністрації чи самоврядуванні. Тоді загинуло близько 400 чоловік, небагато, але це був цвіт місцевого українства, люди освічені та поважні, фахівці. Коли німці почали заміняти в адміністрації українців на поляків, до таких акцій вдалося і українське підпілля.

Восени 1942 р. почалися перші вбивства на Волині.

З плану бойової діяльності польського національного підпілля, розробленого генералом Грот-Ровецьким у вересні 1942 р.

«Тепер ми розглядаємо українських повстанців як нашого додаткового супротивника. У зв'язку з цим, стає можливою збройна боротьба з ними в районах компактного проживання польського населення на польських кресах».

І поляки і українці готувалися до рішучих дій. ОУН(б) і УПА драгувало і непокоїло зближення польського підпілля з червоними партизанами, але найбільша загроза була у створенні польської підпільної армії, яка розпочала створюватися на теренах великої Польщі. Поява її відділів на українських землях була лише справою часу.

Така нова формація підпорядковувалася польському урядові у вигнанні. Її підтримувала переважна більшість польського населення, і вона здатна була завадити українцям у їхній боротьбі. Це була Армія Крайова.

«Армія Крайова – дослівно «Армія Батьківщини». Підпільна військова організація, що діяла в окупованій Польщі. Створена 14 лютого 1942 р. на базі Союзу збройної боротьби. Підпорядковувалася польському Лондонському урядові генерала Сікорського. Максимальна чисельність досягала 250-300 тис. бійців. Близько 30 їх тис. дислокувалось на західних українських землях. Головне завдання АК – використавши взаємне виснаження Німеччини та СРСР звільнити Польщу та відновити її довоєнні кордони, включаючи землі Галичини і Волині. АК стала основною збройною силою боротьби поляків проти УПА. Офіційно АК виступала союзником Червоної Армії. За її допомогою від гітлерівців було звільнено кілька міст Західної України. На початку 1945 р. частини АК були блоковані радянськими військами. Після цього ці частини були розпущені або приєднані до збройних сил польського комуністичного уряду. Офіцерський склад АК було репресовано. На основі АК було створено підпільну військово-політичну організацію «Воля і непідлеглість», яка продовжувала збройну боротьбу з комуністичною владою до другої половини 50-х років».

АК озброювали США і Великобританія. З весни 1942 р з'являються і перші змішані радянсько-польські партизанські загони.

Навесні 1943 р. ситуація на Волині вкрай загострилася: взаємодія поляків і радянських партизан, активізація польського підпілля, створення загонів АК, все це давало підстави українським націоналістам вважати, що поляки

готують підступний удар. Останньою краплиною стало формування німцями польської поліції, замість української, що пішла до лісу. Тут і виникає головне питання, чи приймалося вищим керівництвом ОУН(б) рішення про ліквідацію польського населення.

Таких документів немає.

Водночас, можна вважати, що рішення про ліквідацію польського населення було прийняте на III-й Конференції ОУН(б) у лютому 1943 р.

Місцеві організації отримали свободу дій щодо поляків. Можливо ОУН(б) прагнула налякати польське населення, щоб воно само виїжджало з українських земель. Однак це вийшло з-під контролю. Водночас поляки вважали, що краще співпрацювати з німцями, знищуючи українців.

Це призвело до того, що українське населення Галичини та Волині було дуже негативно настроєне проти поляків, а УПА, навіть стримувала цю ненависть, яка постійно наростала вважаючи, що поляків не можна вбивати, бо це буде політично українцям не вигідно. Однак, коли радянсько-польські партизани спільно виступили проти УПА, тоді й УПА вдалася до відповіді, і тоді почалися рахунки села з селом.

У березні – квітні 1943 р. розпочалися напади відділів УПА на польські села, насамперед ті, де були відділи польсько-німецької поліції. Поляки і німці вдалися до відплатних акцій. Тоді з'явилися перші масові жертви серед українського та польського населення. З'явився навіть новий термін «відплатна акція», виправдуючи будь-які дії.

Перша велика акція УПА була здійснена 22 квітня 1943 р. нападом на село Іванова Долина, де перебував німецький гарнізон та загін польської поліції. Тоді під час бою село було повністю спалене. Загинуло близько 300 чол. його мешканців поляків. Через кілька днів польські поліцаї на німці знищили українські села Трикутні та Грані.

Початок польсько-українській різанині було покладено.

Німці добре знали, що перебування їх загонів у польських селах автоматично наражає ці села на напади зі сторони українських повстанців, а тому німці це дуже вміло використовували.

«З відповіді Сарненського гебітскомісара на скаргу польської громадськості щодо дій українців, травень 1943 р.

Ви хочете Сікорського, а українці – Бандеру. Ну і бийтеся між собою, ми нікому допомагати не будемо».

«З виступу Еріха Коха на нараді керівництва рейхскомісаріату Україна, осінь 1943 р.

Нам потрібно домогтися, щоб поляк при зустрічі з українцем, хотів його вбити, щоб українець, побачивши поляка, також волів бажанням його вбити. А якщо по дорозі вони зустрінуть єврея і вб'ють його, це буде те, що нам потрібно».

Останні спроби ОУН(б) та УПА порозумітися з польським підпіллям були приреченими, оскільки поляки наполягали на непорушності передвоєнних кордонів, тобто українцям фактично пропонувалося повернутися під владу Варшави. Українці про таке й слухати не хотіли.

Нічого не змінив у цьому відношенні навіть заклик найшановнішої західними українцями людини у Західній Україні припинити взаємне українсько-польське кровопролиття митрополита Андрея Шептицького. Тепер, начебто мирні звернення УПА до поляків стали нагадувати ультиматум.

«Зі звернення до польського населення командира УПА-Північ Кліма Савура, 18 травня 1943 р.

Ви першими добровільно зголосилися зайняти місце української поліції, і допомагаєте німцям проводити їхню бандитську роботу. Зараз ви є сліпим зряддям у німецьких руках спрямованим проти нас. Але, пам'ятайте, якщо польська громадськість не вплине на тих, що пішли в адміністрацію і поліцію, то гнів українців вилється на тих поляків, що мешкають на українських землях. Кожне наше спалене село, кожна наша жертва відіб'ються на вас. Поляки! Опам'ятайтесь».

«Зі звернення штабу загону УПА «Січ» до поляків, весна 1943 р.

...Пропонуємо вам визнати українців повноправними господарями нашої землі і не плекати загарбницьких думок відносно українських земель. Лояльно ставитися до УПА. Передати нашим командирам усі відомості про поляків, які співпрацюють з німцями».

Звичайно, звинувачення всього польського населення у співпраці з окупантами було безпідставним. Польське підпілля орієнтувалося на Лондон, чи на Москву, а більшість волинських поляків взагалі стояли осторонь політики. УПА нападало на польські села, а поляки самі, чи при підтримці червоних партизан чи німців нападали на українські села.

Апогей настав влітку 1943 р.

«Повідомлення в УШПР загонів Бегми, Наумова, Балицького, літо 1943 р.

Націоналісти в селі Золотівка порізали всіх поляків та спалили село. В селах Лаврове та Половецьке повірізували всіх поляків. Польська поліція разом з німцями майже цілком знищила Людвипольський район. Тут знищено до 25 відсотків усього українського населення. Націоналісти за підтримки місцевого українського населення з с. Вілія та інших напали на поляків с. Немилі та вбили до 200 поляків. У відповідь, загін поляків напав на село Вілія і знищив все село разом з населенням. Поляки із с. Голи напали на українське село Бутейки і вирізали усіх українців. Вони мають гарні відносини з німцями.

11 липня українськими націоналістами одночасно атаковано майже 60 польських сіл».

За цими рядками тисячі вбитих і закатованих мирних жителів, ні в чому не винні жінки і діти з обох сторін. За нападами йшли відплатні акції, які за своєю жорстокістю перевершували попередні. Ніхто не почував себе у безпеці, але найважче приходилося змішаним польсько-українським родинам, оскільки розправитись з ними могли як одні, так і інші. Нікому не було цікавим те, що прості селяни стояли осторонь політики, йшли відплатні акції,

наприклад українське с. Рокинь, яке було повністю знищене поляками.

Водночас, з'явилися польські, українські та навіть змішані банди, які під гаслами національно-визвольної боротьби грабували і вбивали населення з обох сторін. Ситуація ускладнювалася з кожним днем.

УПА воювала проти поляків, німців і червоних.

Поляки воювали з УПА, частина з них боролася проти німців і червоних партизанів, а деякі з ними співпрацювали.

Німці воювали з червоними партизанами, УПА і зо всіма іншими. Отже всі проти всіх.

«Із щоденника командира партизанського загону Григорія Балицького, літо 1943 р.

Бандерівці вбивають поляків, а поляки намагаються вбивати українців, і не тільки націоналістів, а саме українців. Діється таке, що сам чорт ногу зломить».

Водночас були випадки, коли прості українці допомагали полякам, щоб не знищила УПА і часто було навпаки. Прості люди вважали так, якщо я нікого не вбивав, то чого мені тікати, але йшла відплатна акція і цих людей вбивали, а ті що насправді вбивали були в лісі, і залишалися живими.

Почалася масова втеча поляків, хто у Польщу, хто у міста, а решта з'їжджалися у опорні пункти, де були сильними загонами польської самооборони. Тоді на боці поляків відкрито виступили червоні партизани, яких з наближенням фронту побільшало. Вже восени 1943 р. на Волині з'явилися і загонами АК, почалося формування Волинської піхотної дивізії АК. У зв'язку з цим українсько-польське протистояння загострилося ще більше. Якщо раніше потерпілою стороною здебільшого були все ж таки поляки, то тепер ситуація змінилася. Добре озброєні за допомогою західних союзників, укомплектовані бойовими офіцерами, що прибули з Варшави, польські частини для УПА становили серйозну загрозу. Братовбивча війна продовжувалась, акції поляків

проти українців-селян та УПА стали більш організованими.

«З наказу окружного керівника ОУН-УПА «Збуя», 11 грудня 1943 р.

...Щодо поляків, то їх не зачіпаємо, а коли поляки вб'ють одного українця, то відрізу здійснити відплату, 10 поляків, яких знищити...».

За даними істориків, тільки на Волині 1943-1944 рр. жертвами конфлікту стали близько 50 тис. поляків та 20 тис. українців. У 1944 р. ця війна спалахнула і в Галичині. Знову полилася кров невинних людей, але тут ця міжусобиця не набула Волинських масштабів. Більша частина галицьких поляків налякана інформацією про події на Волині залишила Україну і перебралася у Польщу. З приходом Червоної Армії припинилися і польсько-українські бої.

АК все ж таки спробувала довести належність Волині і Галичини Польщі. Для цього, у рамках розробленої у Лондоні військової операції «Буря» АК спробувала захопити декілька українських міст, навіть Львів та Рівне, перед вступом туди радянських військ.

Збройна боротьба між українцями і поляками охоплювала нові території. З 1944 р. ця війна перекинулася на землі Холмщини та Закерзоння. Розуміючи, що Волинь та Галичину вже втрачено, польське підпілля тут вирішило взяти реванш. Справа у тому, що на захід від Бугу чисельним формація польського підпілля та АК спротив становили нечисленні українські загони місцевої самооборони. Приводом до антиукраїнських акцій стали чутки про події на Волині і поява на цих територіях тисяч поляків, які втекли звідти. Все повторювалось знову. Поляки вбивали головним чином українських священників та представників інтелігенції. Знову палали села і гинули невинні.

Невдовзі Буг перейдуть загартовані у боях сотні УПА, що стало повною несподіванкою для польської сторони, і війна спалахне з новою силою. Відтак польські підрозділи

були витіснені з тих місцевостей, де більшість склали українці.

«З рапорту до комендатури округу, керівника Грубешовського району АК Юзефа Блашака, березень 1944 р.

Викликана окупантами національна боротьба принесла нам на території району повну поразку. На даний момент він цілком втрачений. Це відбулося в результаті застосування польським командуванням помилкової тактики. Замість того, щоб організувати самооборону, нападів на українські села не робити, а ліквідовувати тільки їхніх керівників, воно перейшло до акцій відплати, що викликало адекватну відповідь з боку українців. І замість поліпшення становища нашого населення призвело до зворотнього».

З появою Червоної Армії ситуація знову змінилася. Те, що нова влада буде нещадно боротися з УПА сумнівів не викликало. Але репресій проти польського не комуністичного підпілля не очікував ніхто. Загони НКВС, що прийшли вслід за фронтовими частинами розпочали ліквідацію польського підпільного руху опору. Разом з ними у каральних акціях брали участь і прорадянські польські загони. Згодом, ними удар було нанесено і по колишніх союзниках – АК (когось силоміць роззброювали, а когось знищували).

Ці події підштовхнули польське підпілля, орієнтоване на Лондон до поновлення діалогу з УПА. Бої між ними припинилися, більш того, вони навіть провели кілька успішних спільних операцій проти загонів НКВС та прокомуністичних польських загонів, але домовленості між окремими загонами не змінилися загальної ситуації. До того ж їх не підтримали ані українські, ані польські національні центри.

У 1945 р. СРСР та Польща підписали угоду про кордони. За цією угодою східна Галичина та Волинь увійшли до складу СРСР. Українські етнічні землі: Підляшшя, Холмщини, Посяння, Бойківщина та Лемківщина залишилися у складі Польщі. А питання

населення було вирішено просто: українці були переселені на схід, а поляків – на захід. Цей результат не влаштовував жодну сторону українсько-польського протистояння. Багатотисячні жертви були марними. У цій братовбивчій польсько-українській війні переможців не було.

7. Боротьба радянських спецслужб з українським національно-визвольним рухом.

У 1944 р. УПА активно діяла на Волині, Галичині, Житомирщині, Київщині, Вінниччині, Закарпатті та в інших областях України, а також у Білорусії та Польщі.

Взимку 1943 -1944 рр. бої між німцями та повстанцями поступово почали вщухати, бо на українські землі наступав червоний окупант.

Однак окремі бої з німцями були дуже жорстокими.

Водночас, німці і повстанці не хотіли взаємно витратити сили, відбувався взаємний обмін полоненими, як правило, перемир'я пропонували німці. В УПА не дозволялось самовільно мати контакти з німцями. Так, у квітні 1944 р. було страчено сотника куреня «Орли» за те, що він нав'язав самостійний контакт з німцями, не дивлячись на те, що був здібним та відомим командиром сотні. Самовільний контакт з німцями був заборонений.

«З доповіді представників штабу групи армій Південь – керівнику окупаційних органів Рейху на Сході А.Розенбергу, квітень 1944 р.

...Українські національні банди ведуть боротьбу проти нас з фанатичною ненавистю».

«Радіограма командира партизанського з'єднання Миколайчика в УШПР від 19 березня 1944 р.

Німці проводили нараду з бандерівцями з питання спільної боротьби з радянською владою. Згоди не досягли...».

«З наказу командування УПА-Захід від 22 серпня 1944 р.

У відношенні до німців стояти строго на становищі самооборони. Забороняється самовільно нападати на німецькі частини, коли вони не ведуть терористичної діяльності проти населення. Із залишенням нашої

території німці перестають бути для нас головним ворогом. Необхідно зберегти народну енергію для боротьби з головним нашим ворогом – більшовицькою Москвою».

Не дивлячись на накази керівництва УПА на місцевому рівні угоди були, насамперед з відступаючими німецькими частинами. Військові не були переобтяжені ідеологічними догмами, тому залишали зброю в обмін на мир. Повстанців це також задовольняло. Відступаючі частини залишали повстанцям зброю, й навіть скидали її з літаків.

Після приходу на українські терени радянської влади у 1944 р. на боротьбу проти українського національно-визвольного руху ця влада кинула усю свою каральну машину, і у повстанців залишиться лише один вибір, або боротися, або скласти зброю.

«Зі зведення 9-ї стрілецької дивізії НКВС, місто Луцьк 12 липня 1944 р.

Висока рухливість у поєднанні з добрим знанням місцевості, а також наявність широкої мережі зв'язківців серед населення, дозволяє бандитам УПА вести активні дії і при проведенні великих операцій та виходити з під ударів наших частин».

«Цілком таємно. ЦК КП(б)У товаришу Коротченко 6 вересня 1944 р.

Останнім часом у багатьох районах Тернопільської області помітна різка активізація бандформувань. Якщо протягом березня-червня 1944 було лише декілька терактів, то вже у липні-серпні не минуло жодного дня без вбивств районних працівників, активістів. Причому, бандгрупами і більшими формуваннями охоплені всі райони області.

Секретар Тернопільського обкому КП(б)У Компанієць».

У 1944 р. загоны УПА та оунівського підпілля зустрілися з наступаючими радянськими військами. Найболючішим та найсуперечливішим питанням є питання, чи воювали українські повстанці проти Червоної Армії. Керівництво УПА добре усвідомлювало про безглуздість боротьби проти багатомільйонної Червоної

Армії, але і усвідомлювало те, що ця армія є ворожою, а тому головною зброєю проти неї було обрано пропагандивно-розкладну роботу.

Зі звернення Головної команди УПА до братів червоноармійців 1944 р.

«Бийте ж німецьку потвору Гітлера, і разом з нами кремлівського людоджера Сталіна і його банди. Не виступайте проти національно-визвольного руху українського народу».

З тактичної інструкції Головної команди УПА 18 грудня 1943 р.

«Особливо наголошується, відділи УПА не повинні вдаватися до боїв з Червоною Армією, навіть заради здобуття зброї».

Всупереч настановам зверхників, окремі загони УПА атакували невеликі групи радянських солдатів, продовольчі загони та автоколони. Слід зазначити, що і місцеве українське населення зустрічало радянські війська не так як у 1939 р., а щонайменше – з насторогою. Іноді самі червоноармійці своєю поведінкою у селах провокували націоналістів до нападів, але більшість нападів повстанців спрямовувалась на здобуття зброї та боєприпасів. Саме під час такої операції у лютому 1944 р. було смертельно поранено командуючого Першим українським фронтом М.Ватутіна. Трапилося це випадково. Однак загибель генерала стала приводом для удару по націоналістах.

Загалом, пропагандивна робота націоналістів серед червоноармійців не дала бажаного результату, хоча окремі успіхи були, особливо серед фронтників, які не бажали гинути від повстанських куль.

Були часті випадки, коли повстанці міняли в червоноармійців на продукти зброю та боєприпаси.

Облави червоноармійці здійснювали не так, як енкаведисти, які йшли розстрільною та тихо, а армійські частини йшли по головних шляхах з шумом, піснями, давали час повстанцям, щоб вони могли відійти.

Але за фронтовими частинами йшли частини НКВС та НКДБ з якими «домовитись» було неможливо.

На початку 1944 р. радянське керівництво явно недооцінило масштабів українського національно-визвольного руху, і це, незважаючи на розвідувальні дані партизан та «смершу».

Тільки, коли Червона Армія увійшла в Західну Україну стало зрозумілим, що ОУН та УПА це не поодинокі банди, а масовий рух, що спирається на підтримку місцевого населення. Тоді Москва зажадала швидкого знищення українських націоналістів ще до закінчення війни з Німеччиною.

З постанови ДКО СРСР березень 1944 р.

«З метою знищення діючих банд та наведення державного порядку в Західних областях УРСР необхідно:

до 23 березня 1944 р. відмобілізувати все чоловіче населення звільнених районів особливо до 30 років, та терміново відправити їх у тиллові райони;

відібрати кращих людей з числа партизанів і створити у кожному районі загони НКВС чисельністю до 50-60 бійців;

зобов'язати НКВС додатково до тих військ, що вже перебувають на Україні перекинути ще 5 бригад;

передати НКВС УРСР 250 автомашин, 100 танків Т-60 та Т-50 і 50 бронемашин;

перевести в УРСР оперпрацівників НКВС-НКДБ, що раніше працювали на Україні чи знають українську мову;

зобов'язати НКВС УРСР виселяти родини учасників ОУН, УПА, УНРА у віддалені області СРСР».

Крім цих заходів до операцій проти УПА та ОУН широко залучались прикордонники та частини Червоної Армії.

Ситуація для УПА ускладнювалась і певною дезорганізацією, спричиненою переходом фронтів, а також великою концентрацією радянських військ у прифронтовій смузі. Відтак у лісових масивах скупчилися великі з'єднання повстанців, які були ідеальною мішенню для ворога. Бої розгорнулися на Рівненщині, Волині,

Тернопільщині. Саме тут, у лісі біля с. Гурби 24-28 квітня 1944 р. стався найбільший за всю історію бій УПА з Червоною Армією, де 5 тис. повстанців протистояли майже 30 тис. радянських солдатів та військ НКВС.

В лісі зібралоя багато людей, які мобілізувала УПА, а також ті, які втікали з лав Червоної Армії. В УПА була вже відповідна гідна зброя. Тому військовики майже не зазнали втрат, а головні втрати були серед цивільного населення (*німці боялися йти у ліс, а більшовики підуть куди завгодно, знищивши їх одну лаву, зразу наступає наступна, та впала, посилають третю, зовсім не рахуючись з втратами, почалося некло*), згадував учасник тих боїв, *але ми пробилися, і тоді стихло* (про цей бій йдеться у розділі 4 цієї книги).

Тільки у 1944 р. проти УПА було проведено 6,5 тис. чекістсько-військових операцій.

Саме тоді український націоналістичний рух зазнав відчутних втрат, особливо на Волині, де зосередилися головні сили УПА-Північ.

Спроба швидко ліквідувати національно-визвольний рух за допомогою фронтових частин виявилася марною. Тож, коли фронт пішов за терени України, території Західної України знову опанували повстанці. Радянська влада трималася лише у великих містах та населених пунктах, де перебували великі гарнізони. Так, каральні операції на сільські райони та лісові масиви продовжувалися, але це не змінювало загальної ситуації, тільки-но червоні відходили, ці райони знову опановували повстанці. Крім того, радянська влада зовсім не розуміла місцевих умов і зневажала місцеві традиції. Знову почалися репресії, знову українців заганяли до колгоспів. У 1946 р. була навіть ліквідована греко-католицька церква. А ці помилки вдало використала пропаганда ОУН та УПА. Навіть звернення до повстанців були політично не продумані і мали політичний характер. Проте з часом, тональність подібних документів помітно пом'якшала.

Зі звернення Президії Верховної Ради, Раднаркому УРСР і ЦК КП(б) У до учасників так званих УПА та УНРА 13 лютого 1944 р.

«...Ваші ватажки-німецько-українські націоналісти – ведуть вас дорогою зради, ганьби і загибелі. Вони готують разом з німцями ярмо на шию українського народу, вони загинуть разом зі своїм хазяїном – Гітлером... Кидайте оунівські банди! Виходьте з лісів, здавайте Червоній Армії свою зброю. Той, хто разом з гітлерівцями-оунівцями буде боротися проти Радянського Союзу, проти органів народної влади, зазнає суворого народного суду. Червона Армія легко знищить мізерні, розпорошені і погано озброєні банди німецько-українських націоналістів. Слава доблесній Червоній Армії! Слава великому другу українського народу – маршалу Радянського Союзу товаришу Сталіну».

Лідери ОУН та УПА розраховували на повторення тієї ситуації, що склалася після Першої світової війни. Тоді світові імперії були ослаблені, і українцям по суті не вистачило військової сили, щоб втримати свою державність, тому все було направлено на зміцнення УПА (як це є актуальним і для сьогодні).

Створення ж великих політичних і військових непідготовлених формувань наражало на небезпеку удару з боку чекістів. Незабаром ці помилки стануть очевидними.

Повстанські відділи трималися більше поблизу сіл, ніж лісу. Усе необхідне: одяг, їжу, ліки, постачалося підпільною мережею ОУН. Гулялися повстанські весілля, відзначалися народні та релігійні свята. Цивільні українці приймали вояків УПА як героїв, ставилося до них дуже добре і віддавали все найкраще, багато у чому допомагали дівчата, проводили розвідку, а червоних зустрічали дуже непривітно, а навіть і вороже.

Зі зведення 9-ї стрілецької дивізії НКВС, місто Луцьк 12 липня 1944 р.

«Висока рухливість у поєднанні з добрим знанням місцевості, а також наявність широкої мережі зв'язківців серед населення, дозволяє бандитам УПА вести активні

дії і при проведенні великих операцій та виходити з під ударів наших частин».

З тактики УПА: «Якщо червоні мають робити проти нас якісь акції, то вони концентруються в певному районі, ми про таку концентрацію дізнаємось заздалегідь, і відходимо в інший район».

У січні 1946 р. розпочала свою роботу перша сесія Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй. Як рівні серед рівних у ній також брали участь члени делегації від України на чолі з наркомом закордонних справ УРСР Дмитром Мануїльським. За іронією долі це дійство відбувалося у Лондоні, і не виключено, що у тих самих стінах, де тринадцять років тому назад делегація Третього Рейху розпочинала впроваджувати у життя задуманий Гітлером блеф про «Велику Соборну Україну». Тепер уже радянські учасники нового українського проекту піднімали келихи з шампанським за щойно затверджений статут ООН.

Зі Статуту ООН. «...Цей Статут ні в якій мірі не дає Організації Об'єднаних Націй права на втручання у справи, що належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави і не потребує від членів Організації представляти такі справи на дозвіл...».

Це був документ, якого так довго чекав кремлівський вождь. Ні українські дипломати, ні більшість з тих, хто урочисто зустрічав їх у Києві ще не уявляли собі усього значення і наслідків того, що відбулося. Сталінові було розв'язано руки. Він отримав карт-бланш на найвищому світовому рівні. Вже ночами вантажилися в ешелони цілі армійські дивізії і поспіхом вирушали на Західну Україну.

Віднині і на багато десятиліть проблеми національно-визвольного руху де-юре належатимуть не до міжнародної, а виключно до внутрішньої компетенції «суверенної української держави», тобто, до компетенції НКВС.

З документів НКВС. «...Під виглядом загонів УПА вести роботу по виявленню керівників ОУН-УПА, осіб, що їм співчують з метою їх фізичного знищення...Задля компрометації націоналістичного руху створювати

враження серед населення, що знищення здійснюють бандити оунівської Служби безпеки...».

Треба визнати, що з подібними завданнями могли впоратися люди, які добре знали національні звичаї і для яких українська мова була рідною, а отже, українці знищували українців, хоча вони і були уродженцями різних регіонів. Кожен боровся за свою правду, кожен в ім'я України. Це була справжня громадянська війна з характерним для неї найвищим рівнем взаємного озлоблення, де дуже важко відрізнити жертву від провокатора, а месника від ката, де брат йде на брата, сусід – на сусіда, а діти повною мірою відповідають за діяння батьків.

УПА зберегла свої кадри, боєздатність та дисципліну. Підтримка ОУН місцевим українським населенням було головною проблемою радянської влади. Дії українського національного руху були спрямовані на те, щоб не дати радянській владі закріпитися на українських територіях. Це проявлялось в актах саботажу на промислових підприємствах та залізниці, у зривах будь-яких заходів, організованих владою, чи то організація призову до лав Червоної Армії, чи організації колгоспів. Це також проявилось у формі вбивств представників радянської влади, розгортання справжньої війни проти НКВС та НКДБ.

У боргу радянська влада не залишалась. Було завдано низку відчутних ударів по повстанцях. Найбільше втрат повстанці зазнали саме у керівному складі. На командирів УПА та підпілля розгорнулося справжнє полювання. Спеціальні загони і окремі агенти, облави і обшуки, усе було спрямовано на їхню ліквідацію. І хоча до вищих провідників ОУН та УПА чекісти тоді не дотяглися, керівну ланку окремих районів було знищено майже повністю (для цього було проведено ряд спеціальних операцій, у тому числі і провокативних).

У 1945 р., коли УПА на Волині зазнала відчутних втрат, а більшість її загонів була знищена військами НКВС, оплотом повстанського руху стає Галичина, а головною

базою і притулком – Карпатські гори. Туди невдовзі перебирається і командування УПА на чолі з Р.Шухевичем. Саме тут повстанці протримались найдовший час.

«Ми прийшли у село 32 чоловіки і зупинились у покинутій хаті. А над нас приїхало більш як тисяча більшовиків...нас оточили і ми прийняли бій...з того бою нас залишилось 11 чоловік» - згадує ветеран УПА Гаврило Жданюк.

В Галичині повстанці мали велику підтримку серед населення, а природні умови, створеними Карпатськими горами були ідеальними для ведення партизанської боротьби. Кожний повстанський загін мав тут добре облаштовані бункери і схрони, які будувалися з розрахунку ведення довгої боротьби. Тут були продукти, зброя і боєприпаси. У деяких бункерах могли розміститися і довгий час перебувати до 50 чол. Під землею також діяли військові шпиталі та типографії. І якщо на рівнині працівниками НКВС вдалося виявити та знешкодити більшість таких схронів, то в Карпатах вони майже всі вціліли, а тому саме тут опір радянській владі був найвпертішим.

Криївки стали одним із найяскравіших феноменів боротьби українських повстанців 1940-1950 років. Винахідливість у їх створенні, розміщенні та маскуванні не тільки свого часу завдавала чималих труднощів ворогам, але й дотепер викликає захоплення та подив спеціалістів. Призначення криївок було найрізноманітнішим. Спершу їх використовували для зберігання потрібних повстанцям речей, а також харчів. Згодом їх функції розширились: тут розміщували підпільні друкарні, шпиталі для поранених. Із переходом від повстанських до підпільних форм боротьби криївки передовсім слугували схованками для підпільників. Криївки почали застосовуватися ще за часів німецької окупації, однак найбільш широко їх стали використовувати після повернення радянської влади, особливо з кінця 40-х років, коли було розформовано великі повстанські відділи. Ці спеціальні схованки

виявилися справжнім порятунком для визвольного руху в часи зимових блокад лісів енкаведистами.

При їх спорудженні обов'язково слід було дотримуватися правил конспірації. Криївку будували ті підпільники, які надалі мали у ній перебувати, тож про місце її розташування знали лише вони. Щоб приховати викопану землю, її викидали у річку, що була неподалік, або виносили у свіжозоране поле. Критеріями відбору місця для криївки були непомітність, недоступність, для ворога, добра можливість для відступу. Тому це міг бути і ліс, і населений пункт. За формами криївки дуже різнилися: від невеликих схованок для одного-двох повстанців до просторих багатокімнатних приміщень. Останні здебільшого будувались не шахтовим, а відкритим способом, у віддаленій гірській місцевості. Саме там вони, недоступні для загонів НКВД, функціонували найдовше – до середини 1950-х років.

За даними радянської сторони на зламі 1944 –1945 рр. лише на Станіславщині діяло більш як 20 тис. повстанців.

Спроба НКВС розбити тут відділи УПА не вдалася, передусім через відсутність досвіду у цих військ боротьби у горах. Саме у Карпатах, повстанці вели наступальні бої, і перемога у переважній більшості випадків була на їх боці (як удавалося *упіймати енкаведистів у мішок, спереду, ззаду, і по боках, то ніхто з них живими не випускали*) згадував учасник тих боїв.

Неефективність боротьби з українськими націоналістами дратувала партійне керівництво УРСР. Взимку 1945 р. навіть відбувалася зустріч представників радянської влади та інтелігенції з діячами ОУН та УПА (Буселом та Маївським). Однак, переконати повстанців скласти зброю не вдалося. У відповідь, на початку 1945 р. ЦК КП(б)У ухвалює відповідну постанову про посилення боротьби з українськими націоналістами, а згодом видає ще низку подібних документів. У них, зокрема, йшлося про необхідність внесення змін у тактику дій радянських каральних органів.

Відтепер, поряд з військовими операціями велика увага надавалася веденню агентурної роботи. Вона велася ще з 30-х років, коли радянській розвідці вдалося заслати до ОУН кількох своїх агентів.

Друга хвиля розпочалася у 1942 р., коли червоні партизани отримали завдання просувати своїх людей до загонів УПА, або вербувати у них агентів. У тому ж напрямку діяли НКВС, НКДБ та «Смерш». Але саме з 1945 р. радянські каральні органи вдалися до створення масової агентурної мережі, перш за все, серед мирного населення. Крім того, посилилась розкладово-вербувальна робота у середовищі УПА та ОУН (*перш за все посилилась робота агентури, завербованої ще на початку 40-х років. Водночас, багато сексотів не виконували свої завдання, а розповідали про свої завдання повстанцям*).

Найстрашніша боротьба – агентурна, бо ти не знаєш, хто твій ворог.

З прихильного населення до радянської влади створювались винищувальні батальйони, так звані «стрибки».

На початку 1945 р. їхній склад сягав 23 тис. бійців. Однак бойові якості та моральний склад таких батальйонів були невисокими. До того ж там перебувало багато людей ОУН та УПА. Націоналістичне підпілля за всяку ціну намагалося не допустити зростання чисельності винищувальних батальйонів.

«З наказу УПА до родин, члени яких перебувають у «стрибках», квітень 1945 р.

...Якщо ваш чоловік, брат, син не покине стрибків в триденний термін, або піде до Червоної Армії, то вся родина буде покарана як зрадники українського народу...».

Проти ОУН та УПА радянською владою було розгорнуто цілу інформаційну війну. Саме тоді радянській владі вдалося переконати значну частину населення, особливо Східної України, що українські повстанці це німецькі посіпаки і зграя вбивць.

На підприємствах, організаціях, в містах і селах України мало не щодня проводились відповідні збори та лекції, на

яких партійні агітатори викривали «злочинну» сутність українських націоналістів.

Також відбувалися показові судові процеси над членами ОУН та УПА та привселюдна страта засуджених.

Але найпідступнішою зброєю у руках влади стали так звані спеціальні групи, які здебільшого склалися з колишніх членів ОУН та УПА. Їх одяг і озброєння було таке ж як і в повстанців, їх очолювали зазвичай офіцери НКДБ. Завданням їх був розшук та ліквідація керівників повстанців та підпілля, а також проведення акцій, що мали скомпрометувати визвольний рух.

Тобто, під виглядом загонів УПА вбивати, грабувати, знущатися з мирного населення. Таким спецгрупам дозволялося все, і діяли вони із звірячою жорстокістю. Мало кому пощастило вижити після рейдів таких загонів, адже свідків вони не залишали.

Однак і повстанцям було чим відповісти чекістам. Служба безпеки ОУН – стрімка і безжальна зброя завжди спрямована на захист інтересів Організації і боротьбу з її ворогами. СБ була головним супротивником ворожих розвідок під час війни, і в принципі їй вдалось впоралась зі своїми функціями. Саме через її роботу німцям, полякам і червоним партизанам не вдалося створити великих агентурних мереж у Західній Україні. Але в діяльності СБ був і інший, зворотний бік. Вона ніколи не зупинялася перед застосуванням жорстких і жорстоких методів для досягнення поставленої мети. Навіть найменша підозра у співпраці з ворогом чи у симпатії до ворога, були для есбістів вагомим приводом для проведення ліквідаційних акцій. Відтак загинуло багато цивільних людей і повстанців, і далеко не всі вони були зрадниками. Це створило СБ зловісний ореол, і викликало нарікання навіть у командирів УПА, але і самі умови боротьби з радянською владою спричинювали зростання ролі СБ (*у нас не було тюрем, якщо СБ брало, то для цього вже були відповідні підстави*).

З іншого боку, більшовики завербували дуже багато сексотів, а тому без СБ і польової жандармерії, УПА так довго не протрималась би.

У Польщі і Прибалтиці після 9 травня 1945 р. боротьба продовжувалась, але найбільш жорстокішою вона була у Західній Україні.

Із звернення Головного командира УПА Романа Шухевича до повстанців 1 січня 1945 року

«Командири і бійці УПА!

В 1944 році перед нами перестала існувати проблема боротьби на два фронти і пов'язані з цим труднощі».

Навесні 1945 р. її Головнокомандувач знову звернувся до українських повстанців:

«Гітлерівська Німеччина остаточно розгромлена і розбита. Великий вклад у перемогу над нею внесли і Ви, українські повстанці. Ваша караюча рука чітко відплачувала за розстріли і палення сіл.

Головнокомандуючий Українською Повстанською Армією Роман Шухевич».

Із завершенням Другої світової війни СРСР отримав можливість зосередити усі свої сили для придушення українського визвольного руху. Одним із методів боротьби стала інформаційна блокада довкола кривавого протистояння між радянським режимом і повстанцями, а також дискредитація українських націоналістів як колаборантів та “недобитків німецьких прислужників”. Щоб розірвати цю блокаду й поширити антирадянський фронт, залучивши до нього нещодавно підкорені народи СРСР центрально-східної Європи, Головне командування УПА видало наказ про проведення військово-пропагандистських рейдів теренами сусідніх з українцями народів. Протягом 1945-1950 років українські повстанці здійснили низку таких акцій на території Білорусі, Польщі, Чехословаччини, Румунії. У 1950 році упівці зробили невдалу спробу провести рейд до Литви, щоб об'єднати свої зусилля із місцевими партизанами.

Саме завдяки постійному маневруванню та зміні місця постою упівці не давали ворогові можливості завдати

потужного удару, а натомість здійснювали самі несподівані та дошкульні атаки. Крім широкого використання рейдів як елемента військової тактики, повстанці застосовували їх для поширення власних ідей. З цією метою було розроблено спеціальний вид рейдів – військово-пропагандистські. Під час таких рейдів повстанці не обмежувалися воєнними акціями, а й поширювали листівки та підпільну літературу, зустрічалися з населенням, організовували мітинги.

Так, 1947 році сотні УПА під командою Михайла Дуди – “Громенка”, Володимира Щигельського – “Бурлаки”, Романа Гробельського – “Бродича” провели одну з найвідоміших акцій УПА – так званий Великий рейд із теренів Закерзоння до Баварії (Німеччина). Тільки першому з названих відділів вдалося, не розпорошуючись, пройти до кінцевого пункту. Інші рухалися, розділившись на дрібні групи. Повстанці подолали з боями понад півтори тисячі кілометрів, принісши на “залізну завісу” правду про визвольну боротьбу українців. Їхня поява стала справжньою сенсацією міжнародного масштабу – про УПА західноєвропейські та американські газети.

Останнім вдалим закордонним рейдом УПА стала акція повстанців на теренах Румунії. Протягом двох тижнів повстанській групі вдалося провести значну пропагандистську роботу серед румунів, поширюючи звернення-листівки. Виконавши завдання, вояки УПА зуміли, маневруючи між спеціально стягнутими силами ворога, без жодних втрат повернутися на власну територію. Такі закордонні рейди, хоч і не призвели до створення спільного антирадянського фронту, значною мірою посприяли активізації місцевих антикомуністичних рухів та допомогли донести у вільний світ правду про звитяжну визвольну боротьбу українців зі сталінським тоталітаризмом.

Ставка на послаблення СРСР не виправдалась.

Повстанці і підпільники як правило діяли вночі, нападали на сільради, знищували сексотів, війна була тотальною.

Села оточували загони НКВС, після чого солдати йшли від хати до хати, обшукуючи кожний сантиметр. Якщо щось викликало підозру, миттєво лунали постріли, а у вікна летіли гранати. Іноді облавники дійсно натрапляли на повстанців, тоді зав'язувався бій.

Умови боротьби були все важчими, бо посилювався тиск з боку військ НКВС.

У відповідь, командування УПА прийняло рішення зменшити кількість загонів, тобто відмовитися від військових дій куренями і сотнями і перейти до операцій чотами і роями. Відділ у 10-30 бійців був набагато мобільнішим, ніж велике з'єднання, а тому мав більше шансів у разі оточення вийти з нього. У лісах і горах шукати такий загін було дуже важко. Сотні збереглися лише там, де природні умови сприяли цьому, наприклад, на Гуцульщині. Тоді, розпочалася вирубка цілих лісових масивів, але це не дуже допомогло більшовикам, одночасно масово розпочався вивіз українського населення на схід, і не тільки родин учасників ОУН та УПА, але й іншого українського населення, наприклад на шахти Донбасу насильно були відправлені тисячі молодих людей. Проводилися суцільні перевірки населення Західних областей.

До речі, траплялися і курйозні випадки, наприклад, у полон до повстанців потрапив командуючий Прикарпатським військовим округом генерал-армії Єременко, який перед тим на нараді радянських керівників закликав до рішучих дій проти УПА. До нього повстанці поставилися досить чемно, і відпустили.

Іншим разом взяли у полон одного з керівників військкомату, якого також відпустили.

У багатьох районах Західної України встановилось двовладдя, вдень - радянська влада, а вночі влада повстанців. Але сили були не рівними і повстанці крок за кроком здавали свої позиції.

Але у лісах і підпіллі залишилися люди, які були готовими або загинути, або перемогти. Тому і билися вони з героїчною стійкістю, яка вражала навіть ворогів.

Повстанці ніколи не здавались.

Всі заходи радянської влади натикалися на стійкий опір, і їх впроваджували лише збройними методами.

У лютому 1946 р. були призначені вибори до Верховної Ради СРСР. Комуністи надавали їм величезного політичного значення, адже участь українців у виборах мали засвідчити перемогу радянської влади у Західній Україні. Але у Києві мали великі сумніви щодо успішності цих заходів. Тому владою було вирішено завдати по ОУН та УПА вирішального удару саме напередодні виборів.

«Велика блокада», так називалося те, що відбувалося у Західній Україні взимку 1946 р. У цій операції взяли участь близько 300 тис. солдатів. Це була третя частина усіх військ НКВС цілого СРСР, а також загони НКДБ, прикордонні війська, винищувальні батальйони. Вперше з 1944 р. були задіяні великі з'єднання військ Червоної Армії. Зміст акції полягав у повному блокуванні території, де діяли повстанські загони, розміщення у всіх населених пунктах гарнізонів, для того, щоб відрізати повстанців від населення, проведення широкомасштабних облав. В кожному селі розміщувалось не менше роти.

Більшовики були добре навчені і підготовлені до боротьби з підпільними і повстанцями.

На думку керівників УРСР, це мало остаточно зламати опір націоналістів, і покінчити з повстанським рухом.

Лише з 1 грудня 1945 р. по 10 лютого 1946 р. проти повстанців і підпільників було проведено більш як 15 тис. операцій, але навіть за таких умов повстанці і підпільники зробили все, щоб зірвати вибори.

Ця блокада дуже сильно фізично обезсилила повстанський рух, але не морально.

Тисячі повстанців поклали свої життя у боротьбі після цієї блокади, а чисельність повстанських загонів скоротилася утричі, загинуло десятки тисяч бійців.

Сподівання керівників повстанського руху на послаблення сталінської системи не виправдались, а схід України на боротьбу не піднявся. Надії на перемогу майже не залишилось.

Водночас, припиняти боротьбу ніхто не збирався, визвольний рух пішов у підпілля.

Боротьба набула нових форм і затяглася на невизначений термін.

Ця війна, що тривала багато років, переможця так і не виявила, морально повстанців зламати не вдалося.

Загальна довідка.

У 1944 – 1945 рр. проти українських повстанців було проведено 40 тис. оперативно-військових операцій, вбито 100 тис., захоплено у полон та заарештовано понад 120 тис. осіб.

Керівники повстанського руху не здавались ніколи.

Кожен населений пункт був перекритий, щоб не допустити допомоги місцевого населення. Радянська пропаганда не могла дати чіткого пояснення, чому ці люди взяли до рук зброю, і не дивлячись на втрати продовжують боротьбу.

У схронах, страждаючи від холоду та голоду, несучи величезні втрати, більшість з них вперто не здавалася владі. П'ять разів Сталін оголошував амністію українським повстанцям, ТА ВІЙНА ТРИВАЛА. Вони знали, що якщо вони хочуть свою державу, то за неї необхідно боротися, навіть переживши велику блокаду.

У віддалені регіони СРСР радянською владою було відправлено біля 26 тис. родин «бандпосібників».

Свій коментар щодо подібних акцій дав М.Хрущов: «Нас просто не будуть уважати, что мы не принимаем мер, мало мальских учасников надо арестовать, кого надо – судить, может быть повесить, остальных выслать...Надо чтобы нашей мести боялись...».

«До с. Андріївки приїхали більшовики, і наш сотенний каже, вибираємось в ліс і оточимо село напіввідковою, і якщо вони не будуть чіпати село, то ми їх чіпати не будемо, а якщо вони будуть палити село, то ми їх там всіх закриємо, і там вони і залишаться разом з тим вогнем... більшовики дійшли до половини села і давай його палити...»

а ми їх закрили, і вони там всі й залишилися скільки їх увійшло...» - згадує ветеран УПА Євген Бевз.

З 1949 р. тактика боротьби проти повстанців змінилася. Ставку було зроблено на розкладання повстанських груп зсередини.

Ту частину людей, які не боялись депортації продовжували підтримувати національно-визвольний рух, мали провчити псевдо бандерівські групи оперативних працівників МГБ: «...вони перевдягалися в наш одяг, знали українську мову, віталися і співали наших пісень... йшли і під видом бандерівців чинили всякі пакості над мирним населенням » - свідчить ветеран УПА Гаврило Жданюк.

Лише на 20 червня 1945 р. у Західних областях України діяло більш як 150 легендованих псевдо бандерівських груп, загальною чисельністю біля 2 тис. чол.

З березня 1950 р. після загибелі Р.Шехевича, УПА очолив Є.Кук, Псевдо «Леміш».

З метою компрометації бійців УПА, влада влаштовувала сотні показових судових процесів: «Мене після усіх допитів два тижні возили по селах, щоб з'ясувати, кого цей бандит вбив, привезуть у село, зженуть усіх жінок, бо в основному були жінки, вони почнуть плакати, бо знали мене, і тоді їх усіх проганяли...кричали, щоб вони забиралися, бо є такими самими бандитами, як і він» - задує ветеран УПА Ілля Булейко.

На терені Західної України діяли три псевдоокружних проводи, 4 районні проводи і шість окремих підпільних груп з відповідними завданнями завдяки яким було захоплено чи ліквідовано останніх досвідчених діячів українського руху спротиву. Був схоплений і останній головнокомандуючий УПА В.Кук.

Слідство закінчувався невеликою формальністю – судом. Більша частина повстанців та людей, які співчували УПА, опинившись у так званому архіпелазі ГУЛАГ продовжували боротьбу.

Колишні унівці були активними учасниками повстань у Норильську та Кенгірі: «... Потім на нас пустили танки, а ми стали взявшись за руки і думали, що той танкіст,

молодий хлопець не поїде на молодих дівчат, але вони йшли і все троцили...ви би побачили, що вони творили... тікали і бараки, а вони їхали на ті бараки, і вони тільки тріщали... у крутили тим танком на місці...таке було у Кенгірі» - згадує Дарія Лещак.

3 березня 1946 р. в американському місті Фултон У. Черчілль виголосив промову, у якій вперше використав термін «Залізна завіса». Радянські історики вперто трактували цей вислів як заклик до конфронтації між Заходом та Сходом. Однак, текст промови свідчить зовсім про інше.

З промови У.Черчилля. «... Ми розуміємо потребу Росії у безпеці її західних кордонів...Ми вітаємо Росію на її законному місці серед провідних націй світу...Ми двадцять років маємо угоду щодо співробітництва і взаємної допомоги з радянською Росією і ми зацікавлені у такій угоді на п'ятдесят років...».

Англійський лідер чудово розумів, що війна між вчорашніми союзниками відверте самогубство і єдиний вихід – визнати “залізну завісу” остаточною демаркаційною лінією сфер впливу і розподілу здобичі між переможцями.

Про зміст цієї фултонської промови Р.Шухевичу доповів під час чергового переходу член Центрального Проводу ОУН(б) Олекса Гасин. І командувач УПА справедливо оцінив нову концепцію так званої «холодної війни» як остаточний вирок українському національно-визвольному рухові.

Зі спогадів О.Гасина. «...Очевидно радянсько-американська війна не почеться ніколи...» - сказав Р.Шухевич. «...Якщо немає ніякої надії, друже генерале, чому ж тоді нам, виснаженим і знесиленим не податися самим на Захід?... » - відповів О.Гасин. «Ні! Нікому ми там не потрібні. Ми потрібні лише тут, в Україні...» - сказав Р.Шухевич.

Безвихідь, чи не найважче з усіх випробувань. Однак на Шухевича і тих, хто пішов з ним до самого кінця чекало

найстрашніше, оскільки вони були приречені не лише на смерть, а й на забуття.

Солдати зникають безвісти на кожній війні, але на цій, українській громадянській, переможці зробили все, аби безвісти зникла ціла армія, стерши могили з лиця землі, а імена українських повстанців – з пам'яті прийдешніх українських поколінь.

8. Причини поразки українського націоналістичного руху середини ХХ ст.

Станом на 1944 р. УПА досягла найбільшої своєї чисельності і сили. У цей період вона вже могла нарівні битися не тільки з регулярною армією, а й зі спеціально навченими каральними військами радянських спеціальних органів. Однак, саме у цьому році УПА понесла й найбільші втрати. Радянський режим також засвідчив, що буде воювати аж до повної перемоги, тобто знищення УПА, а тому, третього не дано.

Сьогодні, коли до нас повертаються правдиві сторінки нашої недалекої історії, про яку ще можуть розповісти її очевидці, якось підсвідомо напрошується запитання, як же так сталось, що маючи такі ресурси, можливості, загартовані морально та ідеологічно, маючи таких блискучих командирів українці програли?

Для цього були зовнішні і внутрішні причини.

До внутрішніх причин я відношу такі.

Незалежницький і державотворчий потяг українців, що жили на сході України був підірваний організованим і проведеним радянською владою голодомором 1932-1933 рр. Поряд з цим, відбувся нищівний наступ на культуротворчий український прошарок, що мав метою довершити план Кремля щодо знищення окремішньої української нації та перетворення її в атомізовану масу заляканих підданих більшовицькій Москві. Відтак в багатьох українців поселився ген страху, результатом чого

стало те, що переважна більшість східних українців не так активно, як того вимагала обстановка, включились у боротьбу за створення Української Самостійної Соборної Держави, але ті, що включились заслуговують особливої похвали і відзначення.

Українці піднялись на боротьбу, яка вимагала величезного патріотичного пориву як у свідомості, так і в діях. Однак цього було важко досягти, оскільки процес формування єдиної української нації на той момент ще не був завершений. Українці Заходу і Сходу дуже мало прожили разом, щоб біда і щастя були спільними. На мій погляд, процес формування єдиної української нації завершується саме сьогодні в період військового протистояння з Росією та боротьбою на Сході нашої Батьківщини з проросійськими маргіналами.

Рішучість радянської влади будь-якими засобами зломити український визвольний рух і добитися перемоги, що включає виселення до Сибіру членів сімей повстанців, використання з метою провокацій членів сімей повстанців тощо (лише амністія членам ОУН та УПА оголошувалася радянською владою п'ять разів, але переважна більшість повстанців продовжувала боротьбу).

Радянськими спеціальними органами використовувались навіть спеціальні легендовані загони, що діяли під маркою УПА, вчиняючи безчинства над мирним населенням, щоб підірвати його довіру до УПА. На сьогодні відомо про діяльність більш як 150 таких груп, про злочинну діяльність яких навіть звертають увагу радянські правоохоронні органи.

Обмеженість людських і матеріальних ресурсів УПА і необмеженість їх у радянської влади, оскільки вона могла використовувати ресурси усього СРСР, що й вона (радянська влада) робила. Наприклад, лише у Західній Україні з середини 40-х років минулого століття перебувала третина всіх спеціальних військ всього СРСР.

Головною зовнішньою причиною поразки українського націоналістичного руху середини ХХ ст. була неготовність “Західного” світу визнати Україну незалежною державою і, як наслідок, “зчепитися” з могутнім СРСР. “Захід” у першу чергу виходив зі своїх інтересів, Франція за роки війни значно ослабла і сама була окупована німцями, США потрібна була допомога СРСР у війні з Японією, що наближалась, а Великобританії самій це зробити було нереально.

Окремо слід вказати, що на той час СРСР міг придушити національно-визвольний рух не тільки в одній з своїх республік, але і в будь-якій незалежній державі, про що показали подальші події в Угорщині, Німеччині, Чехословаччині.

Але не дивлячись на усе це, українські повстанці боролись, вони заявили про Українську націю на увесь світ, як про націю, яка бореться за своє національне визволення з-під комуно-більшовицького ярма.

Проводи ОУН були Дніпропетровську, Харкові, Одесі, Криму. Територія України була поділена на округи, а ті, у свою чергу, на кущі і станиці.

УПА була адекватним самозахистом українського народу перед російською, німецькою, польською окупацією.

У зв'язку з цим, актуальними є висновки італійського історика Дж. Боффа, який прийшов до висновку, що “майже вся західна частина СРСР, яка прилягала до кордону, палала у вогні боротьби”. Її основними вогнищами були Західна Україна і Прибалтійські республіки. Він особливо підкреслює, що саме в Західній Україні збройна боротьба проти комуністичного режиму найбільше затягнулася, характеризувалася жорстокими боями, і фактично набула рис не окремих сутичок, а справжньої війни. Аналогічної думки дотримуються відомі дослідники зовнішньополітичної діяльності спецслужб колишнього СРСР Кристофер Ендрю і Олег Гордієвський,

які вважають, що *«основним центром спротиву сталінському режиму в післявоєнний час була Україна»*.

Виступаючи на прийомі на честь командування на честь командування Червоної Армії 24 травня 1945 р. Й.Сталін сказав: *«Я хотів би підняти тост за здоров'я нашого Радянського народу і, насамперед, російського народу. Я п'ю, насамперед, за здоров'я російського народу тому, що він є найвидатнішою нацією з усіх націй, які входять до складу Радянського Союзу. Я піднімаю тост за здоров'я російського народу тому, що він заслужив у цій війні загальне визнання як керівної сили Радянського Союзу серед усіх народів нашої країни...не тільки тому, що він – керівний народ, але й тому, що у нього є ясний розум, стійкий характер і терпіння»*.

Шовіністичний дух цього виступу (росіяни – «керівний народ СРСР») не містить місця українцям в СРСР. Через це, крім боротьби, іншого шляху в українців не було.

Висновки

XX ст. породило новий тип українця, озброєного ідеєю національно-визвольної боротьби, готового боротись за здобуття Української Держави. Нестримне бажання звільнити рідну землю від ворогів запалювало його до боротьби. Його гаслом став лозунг: “Здобудеш Українську державу, або загинеш у боротьбі за неї”.

Український революційно-визвольний рух, виявився добре організованим і підготовленим, ідеологічно загартованим, безкомпромісним у прагненні за будь-яку ціну вибороти державну незалежність України. Головним було те, що визвольний рух мав у своєму розпорядженні добре вишколений бойовий інструмент – Українську повстанську армію, яка опиралася на широко розгалужену мережу ретельно законспірованих осередків Організації українських націоналістів.

Офіційний Кремль усвідомлював, що діяльність ОУН і УПА перешкоджає процесам утвердження комуністичної влади у західній Україні, негативно впливає на настрої всього українського народу, справляє невідгідне для комуністичного режиму враження на світову громадськість.

Рішуча позиція керівних центрів революційно-визвольного руху, їхнє палке бажання продовжувати збройну боротьбу з більшовицькою владою зумовили безкомпромісний характер протистояння між українськими повстанцями і підпільниками та комуністичним режимом. Не дивлячись на значну перевагу Москви у силах та засобах, керівники українського визвольного руху оптимістично дивились у майбутнє, покладаючи основні надії на зрослу могутність УПА, що мала широку підтримку західноукраїнського населення, та очікувані національні революції поневолених народів СРСР.

Наступ більшовиків на позиції визвольного руху в західному регіоні України носив тотальний характер. За кількістю залучених сил і засобів (бронетехніка, авіація,

артилерія) та інтенсивністю бойових дій цей наступ не мав аналогів як у попередні роки, так і в наступний період.

На мою думку, радянська влада спровокувала у Західній Україні громадянську війну, наслідки якої ми відчуваємо й до сьогодні, коли в очах деяких східних українців, українці західні постають як “бандити”, а в очах західних українців, східні - постають як інструмент комунізації України, як інструмент реалізації чужої волі. І допоки це відбуватиметься, українська собор неможливий. Я думаю, що саме через об’єктивне висвітлення української історії, через відкидання стереотипів українці можуть дійти згоди між собою.

Після Другої Світової війни ООН було створено міжнародний військовий Трибунал, щоб покарати злочинців. Його засідання відбувалися з 20 листопада 1945 р. по 1 жовтня 1946 р. Використовуючи своє становище, СРСР передав слідчій комісії Трибуналу 26 томів із підібраними матеріалами в яких звинувачувалися ОУН і УПА. Слідча комісія Трибуналу вивчила не тільки матеріали, надані більшовиками, а й усі документи німецьких архівів. Висновок був проголошений про те, що УПА не була у війні ворогом людства, а навпаки, - вона була воюючою стороною проти нацизму, боролася за незалежність своєї держави – України. Відмову про визнання УПА агресором було затверджено резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 11 грудня 1946 р.

Солдати зникають безвісти на кожній війні, але на цій, українській громадянській, переможці зробили все, аби безвісти зникла ціла армія, що нараховувала до пів мільйона чоловік, зтерши могили з лиця землі, а імена українських повстанців – з пам’яті прийдешніх українських поколінь. Наше завдання сьогодні – відродити пам’ять про Українських героїв, щоб не сталось так, як говорив командир українського партизанського загону Шахрай з роману Юрія Яновського “Чотири шаблі”: *“Коли нас переможуть, нічого нам чекати, ні перед, ні потім. Від нас, і нашу славу відберуть, розтопчуть нашу чесноту і сміливість, заплюють нашу мету і наші очі”*.

Через пів століття все таки постала Українська держава, і коли зараз дехто каже, що незалежна Україна дісталася нам без жодної краплі крові, то є неправильно. Цю кров було пролито, всі жертви українці поклали у часи визвольної боротьби ХХ століття і продовжують проливати досі за незалежність своєї держави. **Я вважаю, що це відстрочена на двадцять років війна за нашу волю, що мала відбутись у 1991 році.**

1 грудня 1991 р. на всенародному українському референдумі, у столиці і переважній більшості міст і селищ України українці висловились за незалежність своєї держави. Тоді ж вперше, після багаторічного ув'язнення у радянських спеціальних архівах над якими вже майорили синьо-жовті прапори вийшли на волю архівні документи про діяльність ОУН і УПА і безліч архівних фотографій учасників українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. проти червоних окупантів.

Вони були такими, як і були, здатними як на милосердя, так і на жорстокість, як на ненависть, так і на любов, як на мужність, так і на слабкість. Просто люди, жертвним відчуттям єдиної Батьківщини. Заради якої вони боролися і гинули. Ми сьогодні, можемо не розділяти їх поглядів, але знати про них, знати правду про діяльність Української Повстанської Армії ми повинні.

Після 1954 р. мова про організований повстанський рух не йшла. Цьому сприяла і демократизація радянського суспільства, розпочата М.Хрущовим. Останньою жертвою з радянського боку став оперуповноважений, вбитий підпільником Пасічним та нелегалом Центарським. 12 жовтня 1959 р. вони загинули під час спецоперації радянських органів. Три дні по тому від руки агента КДБ загинув С.Бандера, він особливої небезпеки для радянської влади не представляв, але він був символом для подальшої боротьби для тих повстанців, що поверталися зі сталінських таборів, а тому могли продовжити національно-визвольну боротьбу українського народу, а тому його було вбито за особистою вказівкою М.Хрущова.

Коли вже та повстанська боротьба припинилася, то розпочинається боротьба “шестидесятників” за права людини та нації, боротьба за незалежність України перейшла в інші форми.

УПА була адекватною реакцією самозахисту на вороже ставлення до українського народу польської, радянської, німецької сторін. У вирі Другої світової війни УПА виступила третьою самостійною силою, тим самим, вона розпочала безкомпромісну боротьбу із нацистським та комуністичним тоталітарними режимами. За перемогу над УПА радянська сторона сплатила 30 тис. життів, а втрати повстанців були у п’ятеро більшими.

Впродовж 30 років соборності, у битвах громадянської і світової воєн, внаслідок масового терору, організованих радянською владою голодоморів, еміграції і депортацій українська нація втратила біля 30 млн. людей різних політичних переконань, тобто, більш як половину населення сучасної України. Достеменну цифру напевне, не зможе назвати ніхто.

Я думаю, що завдання українців сьогодні полягає розумінні позиції кожного, і через таке розуміння прийти до об’єднання ідей, поглядів, дій, заради нашого спільного майбутнього.

Це є особливо актуальним на тлі офіційної позиції керівництва Російської Федерації, президент якої В.Путін у 2008 р. заявив, що Україна це територія без чітких кордонів і без ясного майбутнього.

Українці сьогодні повинні бути готовими до майбутньої боротьби за свою Державу. У першу чергу, необхідно зберегти ті території, що сьогодні перебувають у нашій державі, а надалі приєднати українські споконвічні території: Курщину, Воронежчину, Білгородщину, Кубань і Ставропольський край, які на сьогодні окуповані Росією. Взагалі в інтересі українців є розвалити російську імперію, створивши на її території двадцять, а то й більше незалежних держав.

Українці! Наша історія свідчить, що держава Росія, зауважую, не росіяни, завжди була, є і буде для нас ворогом номер один.

Це слід усвідомити усім нам з метою прийняття адекватних та дієвих заходів по обороні нашої Вітчизни.

Список використаної літератури

1. Вегеш М.М., Віднянський С.В. “Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918-1939)”. Київ-Ужгород, 1998. – 245 с.
2. Тарас Гунчак Україна: перша половина ХХ століття: “Нариси політичної історії”. Київ, 1993. – 288 с.
3. Кентій А.В. “Нариси історії Організації українських націоналістів (1929-1941 рр.)”. Київ, 1998. – 200 с.
4. Кентій А.В. “Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946-1956 рр.)”. Київ, 1999. – 108 с.
5. Коваль М.В. “Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній Війнах (1939-1945 рр.)”. Спроба сучасного концептуального бачення. – Київ, 1994. – 58 с.
6. Коваль М.В. “Україна у Другій світовій і Великій вітчизняній війнах (1939-1945 рр.)”. Київ, 1999. – 336 с.
7. Косик В. “Україна і Німеччина у Другій світовій війні”. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – 660 с.
8. Муковський І.Т., Лисенко О.Ю. “Звитяга і мертвенність: українці на фронтах Другої світової війни”. Київ, 1996. – 568 с.
9. “Україна: від самостійності до соборності (22 січня 1918-22 січня 1919 року)”. Збірник. Київ, 2004. – 286 с.
10. Кучер В.І., Чернега П.М. “Україна у Другій світовій війні (1939-1945)”. Посібник для вчителя. Київ, 2004. – 270 с.
11. Петро Мірчук “Українська повстанська армія 1942-1952”. Львів, 1991. – 448 с.
12. “Літопис УПА”, том 2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943-1944. Документи і матеріали. Торонто. 1999. – 722 с.
13. Довідка про діяльність ОУН-УПА 1941-1955 рр. від 30 липня 1993 р. № 1113.
14. Олександр Ішук, Валерій Огороднік “Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН”. Коломия, 2010. – 195 с.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1. Передумови національно-визвольної боротьби Українського народу за створення Української Самостійної Соборної Держави у середині ХХ ст.....	6
2. Початок збройної боротьби українського народу проти нацистів і створення Української Повстанської Армії (1941 р. – середина 1943 р.).....	22
3. <i>«Якби я мав таку армію, яку має ОУН, німецький чобіт ніколи не топтав би французьку землю».....</i>	27
4. Україна у вирі боротьби: кінець 1943 р. - середина 1944 р.....	59
5. Українська повстанська армія і червоні партизани..	73
6. Українсько-польське протистояння.....	83
7. Боротьба радянських спецслужб з українським національно-визвольним рухом.....	94
8. Причини поразки українського національно-визвольного руху середини ХХ ст.....	113
Висновки.....	117
Список використаної літератури.....	122

Науково-популярне видання.

Вітик Ю. І.

Боротьба українського народу у складі Української Повстанської Армії
за створення незалежної самостійної Української Держави

Науковий керівник:

Ігор Вітик

Випуск у світ:

Олександра ОНИЩЕНКО

Олексій КАРПЕНКО

Видавець Карпенко В. М.

04210, Київ, пр. Героїв Сталінграда, 14/44;

тел. (098) 2730648

E-mail: korekta@ukr.net

www.korekta-vvk.com

Свідоцтво про реєстрацію суб'єкта видавничої справи

Серія ДК № 518 від 05. 07. 2001р.

Підписано до друку 28.09.2015 Зам. № 215/16